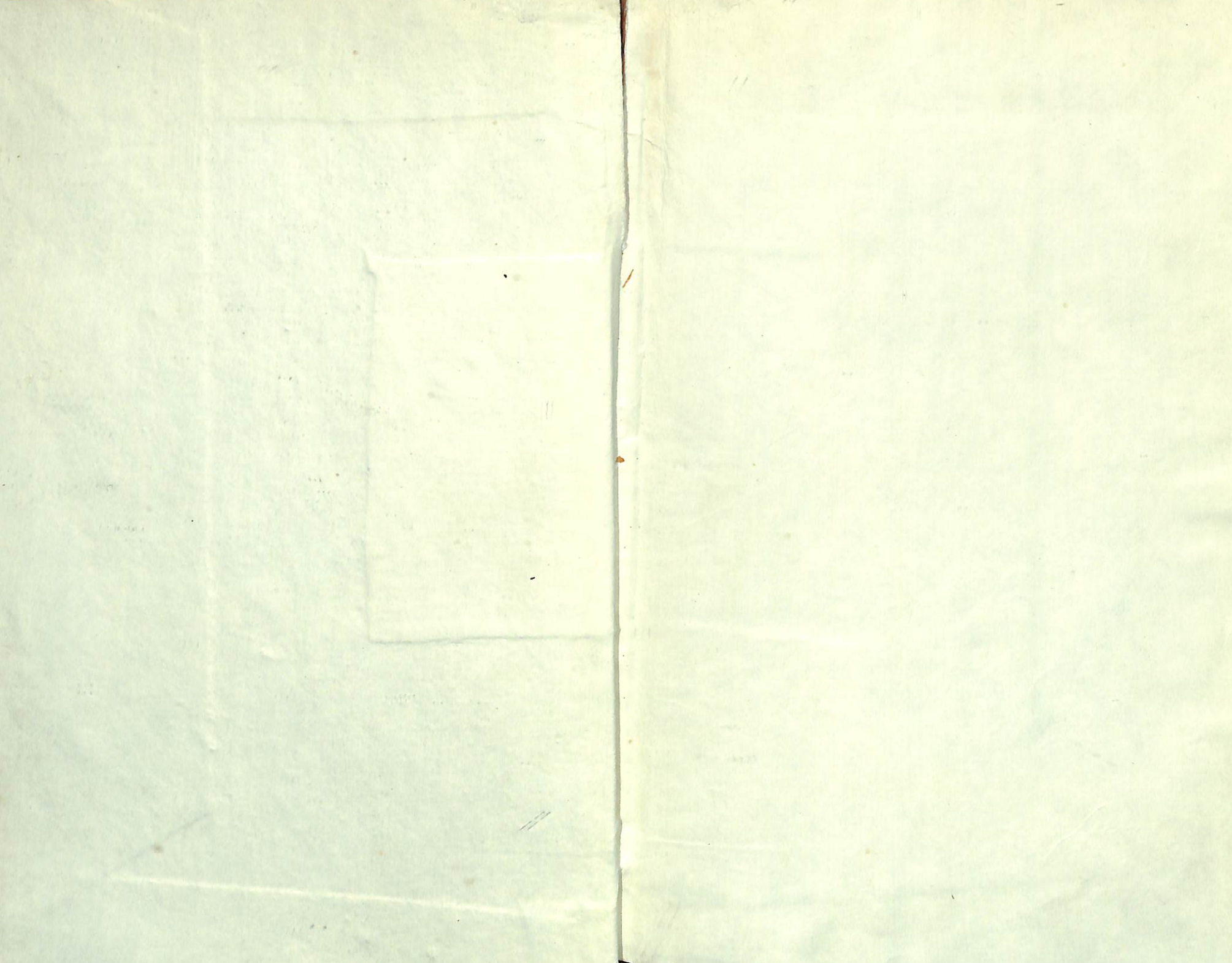

6181

84
L-69

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ “ՆՈՐ ՕՐ”, ԹԻԻ 26, ԱԹԷՆՔ

Ամփոփեց՝ ՏՕԲԹ. Գ. ՕՀԱՆՃԱՆ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

84
L-69

1929

20 APR 2006

69 ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ «ՆՈՐ ՕՐ», ԹԻ 26 ԱՅԷՆՔ

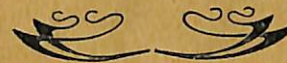
19 NOV 2010

ԿՈՄՍ ՖԷԼԻՔՍ ՏԸ ԼԻԻՔՆԷՐ

ՎԵՐՋԻՆ ԺՈՎԱՀԵՆԸ

Ամփոփեց՝ ՏՐԹ. Գ. ՕՀԱՆՃԱՆ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

Տպագր. «Նոր Օր» — Արեմ

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Ամէնուն ծանօթ է, մեծ պատերազմի ընթացքին, զերման ընդծովեաներու ունեցած գործունէութիւնը, որոնք թշնամիին պատճառած են ահագին նիւթական վնաս եւ բազմաթիւ մարդկային զոհեր: Բայց շատերուն անծանօթ մնացած է զերմանական ասպատականաւի մը վիպական գործունէութիւնը, որ, հպարտօրէն պարզած, սեւ փօնի վրայ ճերմակ գանկով, ծովահէններու դասական շրջակը, ամսներ ամբողջ, Ատլանտեան ովկէանոսին վրայ նաւաշկող թշնամի առնւարական նաւերը սարսափեցուց եւ տասնեակներով շոգենաւեր եւ առագաստանաւեր ընկղմեց:

Այդ ասպատականաւր, եռակայմ, փայտաշէն, հասարակ առագաստանաւ մըն էր, որ հազար ձիու ուժ ունեցող, քարիզով բանող եւ գաղտնի տեղաւորուած մօթէօր մըն ալ ունէր. բաց աստի. առագաստանաւին վրայ, յատկապէս, գաղտնի բաժանումներ շինուած էին, ուր, զերման նաւատորմէն զինուած նաւազներ պահուրտած էին, իրենց երկու հին տիպի թնդանօթներով եւ զնդացիրներով, ամէնքն ալ խնամքով ծածկուած: Իսկ առագաստանաւին յատուկ փոքրաթիւ նաւազները, քաջավարժ նորովէկերէն խօսողներէ ընտրուած էին:

Ասպատականաւր, «Ծովու Արծիւ» անունով կնքուած, նորվեկեան կեղծ ծովային պաշտօնաթուղթերով, յաջողեցաւ Գերմանիան պաշարող անգլիական պատերազմանաւերու եւ թորփիլներու գիծէն անցնիլ, առանց կասկած հրաւիրելու իր վրայ: Հակառակ անգլիական մարտանաւէ մը խուզարկուելուն, ան կրցաւ, պաշարման գիծը ճեղքելով, ազատ թռչունի մը պէս թափառիլ անծայրածիր Ատլանտեանին վրայ եւ իր գործունէութեամբ մեծապէս օգտակար ըլլալ իր հայրենիքին:

03.05.2013

6781

Ովկենոսին վրայ երկար ամիսներ թափառելի վերջ, իսկ նա օր մըն ալ խմելիք ջուրի պակասէն նեղուած, կը ստիպուի խարսխել Հարաւային Սամերիկայի եզերքին մօտ: Ան առնուող ընկերութեան Արշիպէղաքոսի Մօպէլիա կղզիին վրայ: Հոն, առագաստանաւը, երբ նաւակայքին խարսխէր, անբացատրելի բնական երեւոյթի մը հետեւանքով, ժայռերուն վրայ կը նետուի, յանկարծակյան եւ անսպասելի հսկայ ալիքներու բարձրացումով: Ծովու այդ կատաղի մակընթացութիւնը, ոչ միայն նաւը ցամաք կը նետէ, այլ նաեւ ահագին ժայռի կտորներ:

Այս անմարդաբնակ կղզիին վրայ, ծովահէնները եւ իրենց գերիները, երկար ժամանակ, իրական Ռօպէնսօնեան կեանք մը կ'ապրին, մինչեւ այն օրը՝ երբ իրենց նաւուն մակոյկովը կը գրաւեն թշնամի առագաստանաւ մը ու վերջի վերջոյ անգլիացիներու կողմէ կը ձերբակալուին:

Սոսապելային այս նաւուն հրամանատարը, Կոմս Ֆելիքս տը Լիւքսէր, գերման ծովային սպայ, Սկակէրաքին ծովամարտին՝ «Բրօն Բրինձ» մարտանաւին վրայէն մասնակցած ըլլալով, այդ ծովամարտը եւ յետոյ ալ իր ծովահէնի արկածալից, գրեթէ վիպային կեանքը կը նկարագրէ դեռ նոր հրատարակուած «Վերջին Ծովահէնը» մակագրով գիրքին մէջ:

Կոմս տը Լիւքսէրի հիանալի նկարագրականներուն կարեւոր եւ հետաքրքրաշարժ մասերը, հայ ընթերցողներուն համար կ'ամփոփենք, սկսելով Սկակէրաքի ծովամարտէն:

ԹԱՐԳՄԱՆԻԶԸ

37907

ԻՆՉՊԷՍ ՏԵՍԱՅ ՍԿԱԿԷՐԱՔԻ ԾԱՎԱՍԱՐՏԸ

Մեր նաւատորմը, Վիլհելմսհաֆէնի նաւակայքը խաբրըսխած էր, սպասելով միշտ հրամանի, թշնամիին հետ չափուելու համար: Այդ օրերը, ոչ մէկ բացառիկ բան նկատուած. երբ Մայիս 30ին (1916), երեկոյին, մեր սովորական աշխատանքով պարապած միջոցին, ծովակալի նաւուն վրայ «հրամանատարները զեկոյցի» նշանը բարձրացաւ. ամէնուս մարմինէն սարսուռ մը անցաւ. ի՞նչ կար արդեօք. մարզանքի՞ համար էր վերստին, թէ ոչ թշնամիին հետ ճակատելու այնքան բաղձացուած ժամը հասած էր: Ժամ մը վերջ հրամանատարները իրենց նաւերը կը վերադառնային, առանց բառ մը արտասանելու: Մեր անհանգստութիւնը կը փարատի եւ գրշերը սովորականին պէս մեր խուցերը կը քաշուին քնանալու համար: Յանկարծ, կէս զիշերէն երկու ժամ յետոյ, թմբուկները եւ փողերը պատերազմի հրաւերը կը շեփորեն: Խենդի պէս անկողինէն կը ցատկեմ եւ կէս հագուած վիճակի մէջ կը վազեմ, կուռի մը պարագային պատրաստ գտնուելու համար: «Ի՞նչ է պատահածը», կը րարցնեմ հանդիպած նաւագնորուս եւ սպանորուս: Ոչ ոք չի գիտեր եղածը. ամէնքն ալ շտապով կը վազեն իրենց համար որոշուած տեղերը, մեր պաշտօնին զուխը:

Աշտարակս ամէն տեսակէտով պատրաստ է, թնդանօթները շարժման մէջ դնող մեքենաները եւ նշան առնելիք գործիքները ուշադրութեամբ կը քննուին, վերջին ակնարկ մը թնդանօթները պայթեցնող ելեքտրական մեքենային վրայ եւ հրամանատարի «Պլօք—Հաուզ»ին նշան կուտամ թէ աշտարակս կազմ ու պատրաստ է գործելու: Բայց վերջապէս ի՞նչ է պատահածը, ոչ ոք գիտէ եւ պատերազմական ոչ մէկ պատրաստութիւն այսքան անակնկալօրէն չէր եղած:

Կամրջակին վրայ կենեմ, արշալույսի մշուշին մէջ վեհաշուք է տեսարանը. անթիւ թօրփիլանաւերու տորմիղիկը, որ «սեւ հիւսարններու» անունով կը յիշուին, մեծ արագութեամբ Վիլհելմսհաֆէնի նաւահանգիստէն դուրս կելնէր, որուն կը հետեւէին երկրորդ, երրորդ եւ չորրորդ տորմիղները: Սմէն մէկ տորմիղիկ տասը նաւէ բաղկացած էր: Յետոյ կուգային թեթեւ յածանաւերը, իսկ աւելի հեռուն, Սէլինկի նաւակայքէն, առաջին զծին զրահաւորները վեր առնելով իրենց խարխալները ու թորփիլանաւերու տորմիղէ մը շրջապատուած, իրենց կարգին սրբնթացօրէն կը յառաջանային: Իսկ Տրէտօսթներու տորմիղը կազմուած «Բէնինկ», «Բիւրֆուրսթ», «Մարկրացք» եւ «Բրոնքրինձ» մեր նաւատորմին նորակառոյց եւ ամենաշագնդ միութիւններէն, զանդաղօրէն կը շարժէր:

Անմիջապէս պատերազմական նաւազիծները կը կազմուէին. մեր աջ եւ ձախ կողին ունինք հակաթօրփիլանաւերը, ընդժողովաներու հաւանական յարձակումէ մը մեզ պաշտպանելու համար: Իսկ թեթեւ յածանաւերը տեսակ մը արտաքին կեղեւ կը կազմեն պաշտպանելով մեր կողերը:

Բիւրօհաֆէնի մօտ հանդիպեցանք մեր նաւատորմի երկրորդ նաւախումբին, որ մեզ միացաւ: Հիմակ ամբողջ նաւատորմը սրբնթացօրէն ծովը նեղքելով դէպի հիւսիս ուղղուի: Առաջին կարգի յածանաւերը արդէն հորիզոնին վրայ անյայտացան, ընկերացած թեթեւ յածանաւերու տորմիղէն, բայց դեռ ոչ մէկը չի գիտեր ուր երթալնիս: Կէս օրէ վերջ ժամը 4ին մեր պոստիկ յածանաւերէն մին առաջին անգամ ըլլալով, լուր կուտայ թէ թշնամի փոքր մարտանաւեր տեսած է:

* *

Նաւամարտի մը միջոցին տրէտնօթի մը հազար երկու հարիւր, կամ հազար երեք հարիւր նաւալներէն հազիւ թէ քսանհինգ կամ երեսուն հոգի միայն կրնան տեսնել թշնամին: Միւս նաւաները ամէնքն ալ նաւուն ներքին մասերուն մէջ իրենց յատուկ տեղերը աշխատանքի լծուած կըլ-

լան, սպասելով վերէն եկած հրամաններուն եւ տեղեկութիւններուն, որոնք հնաժայնով կը հաղորդուին իրենց:

Եւ ծովամարտը տեղի կունենայ առանց թշնամին տեսնելու եւ կամ նաւամարտին հետեւելու, ամէն ոք մեքենայի մը պէս կը գործէ, կարծես ինքնաշարժ մեքենայ մը եղած ըլլար, առանց նաւամարտի յուզումներուն մասնակցելու, եռանդով գործադրելով իր պարտականութիւնը եւ ամէն վայրկեան գլխէն կախուած փտանգը մտածելով:

Ժամը չորսուկէսին մեր անթիւ հեռագիրը կը տեղեկացնէ մեզի թէ առաջին զծի մեր յածանաւերը թշնամիին դէմ կրակ բացին: Անբացատրելի յուզում մը կը պատէ ամէն քին եւ լուրը կայծակի արագութեամբ կը տարածուի տրէտնօթին մինչեւ վերի յարկերը պարտականութեան գլուխ գտնուող նաւազներուն: Թնդանօթները կը լեցուին. թօրփիլները իրենց խողովակներուն մէջ արծակուելու պատրաստ են, իսկ նաւը մեքենաներուն յառաջացուցած արագութեան տակ ամբողջութեամբ կը դողայ:

Ծփուն հսկաները երթալով իրար կը մօտենան ու երկու նաւատորմներուն միջեւ վայ կեանք յիսուն, մինչեւ վաթսուն թօնօ երկաթ կը փոխանակուի: Յածանաւերը, ումբերուն յառաջացուցած հարիւր քսան մէթրօնոց ջուրի սիւններուն ետեւը կը կորսուին: Ժամանակ առ ժամանակ «Լիթսով» սպիտակ ստուերը կ'որոշեմ, որ ծովակալ Նիքէրի դրօշը պարգած է: Երկաթէ հսկան կարծես թէ ամբողջովին կ'այրի իր թնդանօթներուն համազարկերէն յառաջացած բոցերուն մէջ: Այնոր կը հետեւին «Տէրֆիլինկէր», «Սէտլից», «Մօլթէ» եւ «Ֆօն Տէրթան» մարտանաւերը:

Թշնամիի գիծէն «Լայնն», «Բրիւսը-Ռօյալ», «Բուին-Մէրի», «Թայկըր», «Նիւ Զէլանտ» եւ «Էնտէֆէլիկէյպըլ» զրահաւորները կատաղօրէն մեր վրայ կը պարպեն իրենց ամբողջ թնդանօթները: Մթնոլորտը թնդանօթներու հարուածներուն տակ կը դղրդայ: Յանկարծ «Ֆօն-Տէրթան»-ի երկու համազարկերէն վերջ «Էնտէֆէլիկէյպըլ»-ի վրայ մեծ հրդեհ մը երեւաց, երկու երկնասլաց հսկայ բոցեր բարձրա-

ցան եւ մարեցան ահագին սեւ մուխի սիւնի մը մէջ: Երկա: թէ հսկան օդը ելաւ, իսկ իր թնդանօթները օդին մէջ պայ: թեցան անոր քարիւղի մթերքը ծովուն մակերեսին սրփ: որեցաւ եւ բաւական տարածութեան մը վրայ այրեց, լա: փեց մարտանաւին մնացորդները:

Քիչ յետոյ նոր աղէտ մը կը հարուածէ անգլիական նաւատորմը. «Քուին-Մէրի»-ն է որ հրախաղի մը պէս օդը կելնէ. երբեք չպիտի մոռնամ այդ տեսարանը: Ժամը վեցը քսան անցած էր, կապոյտ հորիզոնին վրայ տաճաններու: կէս րիւմէթը հեռաւորութենէ մը երբ հպարտօրէն կը յա: ռաջանար անգլիական նաւը, յանկարծ բարձրացաւ երկնա: սրլաց մուխի հորջ սիւն մը, որուն վարի կողմը կարծես ա: հագին կոյտ մը ինչոն իր վրայ կը դառնար ժամանակ առ ժամանակ բոցերէ լուսաւորուած:

Ուրիշ թորփիլանման սեւ կոյտ մը այդ վայրկեանին երեւցաւ նոյն կէտին մէջտեղը. թորփիլանաւ մ'էր արդեօք. բայց ոչ. սա անգլիական պատերազմական գիծը կազմող չորրորդ նաւն էր Թայկըրը, որ Քուին Մէրիի ընկղմած տե: դէն կ'անցնէր, եւ իր դժբաղդ ընկերոջ դիակին վրայէն ան: ցած միջոցին Քուին Մէրիի օդը ելած մնացորդները Թայ: կըրի կամրջակին վրայ ինկան:

* *

Ծովամարտը զանազան փուլերէ անցնելով շարունակ: ուեցաւ մինչեւ զիշեր. Քիւրփուրսթ, Մարկրաֆի եւ Քէօնինկ մարտանաւերը բաւական հարուածներ ընդունած էին: Ռումը մը Քրօնքըրինծի ցուկին մօտ ծովուն մէջ պայթե: ցաւ ու նաւուն կամրջակը ջուրով ծածկեց. թնդանօթի ու: րիշ հարուածներ խլացուցիչ աղմուկով մեր վրայէն կ'անց: նէին: Հեռուն, անգլիական Ուօրսթայթ տրէտնօթը կը տես: նուէր որ չէր կրնար ինքզինքը կառավարել: Մեր կողմէն Լիթսովը մէկ կողի վրայ հակելով ցուկը ընկղմիլ կը սկսի: Վիսպատէնը կարելի չէր այլեւս կռուութեամբ ու թշնամիին կրակը հետզհետէ զայն կը կազմալուծէ: Անգլիական Ինվին: սէյպլը նաւը տատանելով կ'ընկղմի:

Սարսափելի ումքի հարուած մը կը լսուի հեռուն եւ երկնասլաց բոցեր օդը կը բարձրանան. Քօմէր զրահաւորն է որ օդը կ'ելնէ, իսկ անդին Ֆրաուէլօբը թորփիլով մը կ'ընկղմի:

* *

Յանկարծ մեր ծախին անգլիական առաջին կարգի բայցմին ձեւի բազմաթիւ յաժանաւեր երեւցան. անմիջապէս մեր հարուածները անոնց վրայ կեղրոնացուցինք, միեւնոյն ժամանակ մեր թորփիլանաւերուն «մեծ արագութեամբ թշնամիին վրայ յարձակելու» հրամանը տուինք:

Մեր թորփիլանաւերը իրենց կայմերուն վրայ դրօշ: նին պարզած երեսուն հանգույց արագութեամբ ու սրնթա: ցօրէն իրենց առաջամասը վեր բարձրացած թշնամիին վրայ յարձակեցան. ինչ հիանալի նաւեր, որոնք չի տեսանք այլեւս:

Առաջին նաւատորմիդը Սթէյնպրինկ նաւապետի հրա: մանին տակն էր. թշնամին մեծ տրամագիծ ունեցող ումքի հարուածով մը նաւապետին թորփիլանաւը աչքիս առջեւ կտոր կտոր ըրաւ: Տորմիդիկին վերջապահ նաւը վերապ: րոշները ծովէն հաւաքեց որոնց մէջ կը գտնուէր նաեւ հրա: մանատար Սթէյնպրինկ, բայց քիչ յետոյ անգլիական ուրիշ ումք մը վերջապահ թորփիլանաւն ալ ընկղմեց: Հերոս նաւապետ Սթէյնպրինկի ճակատագիրը այդ օրը հայրենիքին համար գոհուիլ էր:

Յետոյ ամէն բան ծխնելոյցներու մուխին, ումքերու պայթումներուն եւ յառաջացուցած ջուրի հսկայ սիւններուն տակ անյայտացան:

* *

Թնդանօթածգութիւնը աստիճանաբար հանդարտեցաւ, թշնամի գիծերը մէկը միւսէն բաժնուեցան. անմիջապէս որ կրակի գիծէն դուրս գտնուեցանք, կամրջակ ելանք մեր կրած վնասը ճշդելու համար: Կամրջակը կաղամբներով եւ ընդակաղամբներով ծածկուած էր: Թնդանօթի հարուածները

Քրիկի յատակագծին համաձայն: Կարեւորը նաւաշինարանի գործաւորներէն այս տարօրինակ նորոգութեանց պատճառը եւ նաւուն ինչ նպատակի յատկացուիլը գաղտնի պահելն էր, ատոր համար տարածայնեցինք թէ առաջատանաւը զպրոց-նաւի համար կը շինուի: Որպէսզի աշակերտները կատարելագործուին ծովային արհեստին մէջ նաւը պէտք էր «տիգէր» շարժիչ մեքենայով մ'ալ օժտել: Իսկ սրահները այնպէս մը շինելու էր որ ապագային բաւական թիւով սպայութեան թեկնածու աշակերտներ նեղութիւն չի կրէին:

Այս ամէն ըստածները գործաւորներուն բնական կ'երեւար եւ ոչ ոք չի կասկածեցաւ:

Նաւը 1850 թօնօ տարողութիւն ունէր, քարիւղաշարժ մեքենան ալ հազար ձիու ուժ. քարիւղի ամբարները 480 թօնօ, իսկ ջրամբարները 360 թօնօ ջուր կրնային պարունակել:

Նաւուն ամբողջ երկրորդ յարկը, ուր բնականօրէն իբր ննջարան եւ թե նաժու սպաներու եւ փորձերու սրահ ծառայելու յատկացուած պիտի ըլլար, իսկանին մէջ մեր ապագայ գերիներուն յատկացուած էր:

* *

Ամէնէն կարեւորը եւ ամէնէն դժուարը նաւարկութեան համար անհրաժեշտ եղող վաւերաթուղթերը կեղծելն էր. պէտք էր միեւնոյն շինութեան տարիքը, միեւնոյն տարողութեամբ եւ ձեւով նաւ մը գտնել. որ նմանէր մեր ապագայ ասպատականաւին:

Նաւերնիս իբր փայտ փոխադրող առաջատանաւ պիտի երեւէր, որովհետեւ փայտի բեռը կամրջակին վրայ կուտակուած, ընդհանրապէս շատ բան աչքէ կը պահէ եւ նաւը խուզարկուած պարագային մեր իսկական նպատակը պիտի ծածկէր:

Շատ մը փնտռումներէ յետոյ վերջապէս մեր նաւուն նմանողը գտնուեցաւ, նորվեկական առաջատանաւ մը, «Մալթթա»-ն որ այդ միջոցին Քօբէնակէն բեռնաւորուելու

վրայ էր: Առաջատանաւին վրայ այդ օրերուն. խարխիւները վերցնելու համար մօթէօր մը տեղաւորած էին, շտապեցինք մենք ալ նոյնանման մօթէօրով մը օժտել մեր նաւը. առանց մոռնալու աւելցնելու կեղծ վաւերաթուղթին մէջ հետեւեալ նօթագրութիւնը. «Այսօր Քօբէնակի մէջ գնեցինք խարխիւները վերցնելու յատուկ մեքենայ մը, Քնունթ-սէն վանառատունէն»: Զերմաչափնիս եւ ծանրաչափնիս նորվեկիայէն գնուեցան. նմանապէս զանազան էրիկմարդու, կիներու եւ աղջիկներու պատկերներ նորվեկեան լուսանկարչատունէ մը ծախու առնուեցան եւ նաւազներու անկողիններուն վրայ տեղաւորուեցան: Նոյնպէս նորվեկիայէն բերել տուինք ուրիշ պատկերներ, աշխարհագրական քարտէսներ, որոնք նորվեկեան գործարաններու կնիքները կը կրէին: Պրնակներ, գաւաթներ, հաղուստներ, կօշիկներ եւ նաւային գործիքներ. ամէնքն ալ նորվեկեան արտադրութիւններ:

Նաւուն մեծ սրահին հակառակ, նորվեկիոյ թագաւորին նկարը եւ անոր անէր-հայր Անգլիոյ թագաւոր հանգուցեալ էտուար Է.ի պատկերը կախեցինք:

Նորվեկեան գոյներով բանուած բարձեր կը զարդարէին մեր բազմոցները: Եւ որովհետեւ նաւազները ընդհանրապէս սովորութիւն ունին իրենց թղթակցութիւնը սիկառի պարապ տուփերու մէջ պահել, մեր նաւազները իրենց յատուկ զանազան նորվեկերէն առեւտրական եւ սիրային նամակներ պատրաստեցինք: Նկատելով որ կրնան զատ զատ մեր նաւազները հարցաքննել իրենց հայրենիքի մասին, աշխատեցանք կարելի եղածին չափ տեղեկութիւններ հաւաքել ամէն մէկ նաւազի համար: Վերջապէս սիրային նամակներէն զատ պէտք տեսնուեցաւ նաեւ ընտանեկան կեղծ նամակներ գրել ամէն մէկուն համար, որոնց մէջ նաւազներու ազգականները ընտանեկան զանազան եղելութիւններ կը տեղեկացնէին, ամուսնութիւններ, նշանախօսութիւններ, ազգականի մահ եւայլն:

* *

Յայտնի մեր նաւազներուն ընտրութիւնը, այսինքն

կարծեցեալ նորվէկեան Մալթիա առագաստանաւին նաւազ-
ները, ամենանուրը հարցերէն էր: Ատոր համար Յովային
ընդհանուր սպալակոյտէն ինծ անսահման իրաւունք տըր-
ուեցաւ նաւարանի ընդհանուր նաւազներու մէջէն ընտրու-
թիւնս ընել: Մեզի պէտք եղածը 23 նաւազներ էին որոնք
առագաստանաւային նաւարկութեան մասին փորձառու-
թիւն ունենային եւ նորվէկերէնը քաջաւարժ ըլն կարենային
խօսիլ, բարեբաղդաբար ես ալ լաւ կրնայի խօսիլ: Մնաց-
եալ նաւազները, այսինքն մեր գաղտնի նաւազները, պէտք
էր պարզապէս վճռական նկարագրի տէր անձեր ըլլային,
վտանգի դէմ պատրաստ եւ կեանքերնին սուղ ծախելու
մտադիր. հարկ չկար որ անոնք նորվէկերէն գիտնային:

Նաւագներու ընտրութենէս վերջ, այն անձերը որ մեր նաւուն յայտնի նաւագները պիտի ըլլային, մասնաւոր արտօնութեամբ Նորփէկիա զրկուեցան, ամէն մէկուն համար որոշուած դիւղը, մինչեւ առազաստանաւին վրայի փոփոխութիւններուն աւարտիւր: Անոնք հոն մնալով տեղագրական եւայլն ծանօթութիւններ պիտի հաւաքէին: Իսկ միւս նաւագները նաւարան մնալով մեր հրամանին պիտի սպասէին:

Այս պատրաստութիւնները այնքան գաղտնի կատարուեցան, որ նոյնիսկ ես նաւուէն մինչեւ լրանալը, նաւարանին մէջ ծածկանուէնով կը հետեւէի շինութեանց, բան մը՝ որ լրտեսական գաղտնի սպասարկութեան կասկածները արթընցուց եւ Պերլինի ամենամեծ կեղծոյններէն մէկուն մէջ, ուր գործով գացած էի, ձերբակալմանս պատճառ եղաւ։ Քիչ մնաց որ լինի ենթարկուէի հոն ներկայ գտնուողներէն, որոնք գաւազաններով եւ աթոռներով վրաս յարծակեցան, «մահ անպատիւ լրտեսին» պողալով։

Մեր առաջատանաւին ^{***} վերաշինութիւնը լրանալուն
«Զէ-Աւելք» (ծովու արծիւ) անունով կնքեցինք ու այդ ա-
նունով արծնաագրուեցաւ ծովային սպայակոյտին մօտ,
բայց պաշտօնապէս «Մալէթա» անունը տուինք, որը ցու-
կին վրայ գրուեցաւ, ինչպէս նաեւ նաւարկութեան պաշտօ-

նախորդվելու մասին մտադրվելու փոխարեն, նախապես անհրաժեշտ է հասկանալ, թե ինչու է անհրաժեշտ փոխարենը։

Երբ ամէն բան լրացաւ, Նոյեմբերի (1916) մութ գիշեր մը նաւը առանց նաւագի յանկարծ անյայտացաւ, եւ հիւսիսային ծովու զաղտնի մէկ նաւահանգիստը տարուեցաւ նաւարանի նաւածիգներէն մէկուն միջոցաւ, որը բացարձակօրէն վստահելի անձներէ ղեկավարուած էր: Միեւնոյն ժամանակ նաւագներս, սպաններս եւ ենթասպաններս կեղդոնացուցի Վիլհելմսհաֆէնի ամալի մէկ անկիւնը ընդամէնը 64 անձեր: Կանթեղի մը լոյսով վերաքննեցի զիրենք եւ ամէնքս ալ մեր նաւը քաշուելով տանող նաւածիգը մտանք: Ինծմէ զատ ոչ ոք զիտէր թէ ո՞ւր կ'երթանք, եւ ոչ ալ ինչո՞ւ նաւածիգը մտանք: Երբ նաւածիգը հետզհետէ Զանդի ջուրերը կը ձգէր եւ դէպի արշիպեղազոս կը բացուէր, «բայց ո՞ւր կ'երթանք», հարցունց նաւագ մը. ոչ մէկ պատասխան. «Թերեւս դէպի Հէլիկոլանտ» ըսաւ ուրիշ մը:

Յանկարծ, մթութեան մէջ մեր առջեւ ցցունցաւ խա-
րսխած եռակայմ առաջաստանաւ մը: Ի՛նչ նաւ է այս, հար-
ցուց ձայն մը: Վերջապէս խորհրդաւոր նաւուն մօտենալով
վրան ելանք, մինչդեռ նաւածիզը սրընթացօրէն կը հեռա
նար:

— Ի՞նչ կը նշանակէ այս, իրար կը հարցնեն նաւագ-
ները:

Նաւագներս երկու խումբի կը բաժնուէին, յայտնի
նաւագներու եւ գաղտնի նաւագներու խումբերը, որոնք

կ'երթան գրաւելու իրենց համար նշանակուած տեղերը: Անոնք կսկսին խուզակի պէս թիզ առ թիզ նաւը քննել: Թնդանօթ չերեւիր ոչ մէկ տեղ, ոչ ալ մօթէօր. նաւուն բաժանմունքները իրենց պարզութեամբ եւ շքեղութեամբ մասնաւորապէս անոնց ուշադրութիւնը կը գրաւէր: Ապշու թեամբ կը նային անկողիններուն վրայի նորվեկական պատկերներուն: Բայց հոս ամէն բան նորվեկական է կը գոչեն: «Թալէր տօն Նօրքս», «Նորվեկերէն կը խօսին» կը հարցնէ մէկը միւսին: Եւ կ'ապշին, երբ կը տեսնեն որ ամէնքն ալ նորվեկերէն կը խօսին: Քիչ յետոյ յայտնի նաւազները նաւուն գաղտնի բաժանմունքը կ'առաջնորդեմ ուր տեղաւորուած են նաեւ գաղտնի նաւազներս: Այս բաժանմունքին մէջ ամէն բան գերմանական է. նորվեկական նկարներու տեղ չի տնայուրկի եւ Լուտէնտօրֆի նկարները կախուած են:

— «Թալէր տօն Նօրքս» կը հարցնեն իրենց ընկերներուն:

— Ո՛հ, ոչ ոք նորվեկերէն չիտէ:

Բայց այս ի՞նչ գաղտնիք է, կը հարցնեն իրարու:

Յայտնի սրահներէն գաղտնի սրահները անցնելու համար պէտք է պահարաններու եւ սեղաններու մէջէն սողոսկելով անցնիլ: Որպէսզի գաղտնի բաժանմունքի մուտքը չի նկատուի խուզարկութեան մը պարագային, գաղտնի դուռերը դարակներու մէջ այնպիսի վարպետութեամբ յարմար ցուած են որ ռացարծակապէս անկարելի է գանոնք որոշել: Նմանապէս ամէն կասկածելի առարկայ, երկու փոքրիկ թնդանօթները, ռումբերը, զէնքերը, զնդացիները, ձեռնառումբերը, մօթէօրը նւայլն, ամէնքն ալ խնամքով ծածկուած են:

Քիչ յետոյ ճամբայ կ'ելլենք եւ աւելի հեռուն Ամրուն եւ Սիլթ կղզիներու ետեւը կը խարսխենք. հոս միայն նաւազներուս յայտնեցի մեզի վստահուած առաքելութեան նպատակը:

Ամբողջ ութը օր փայտ բեռնաւորեցինք. նաւուն վերնայարկը ատաղձով բռնուած էր եւ ամբարները իջնել ան-

կարելի էր: Կայմերուն մէջ թագստոցներ կային բոլորովին աննկատելի դռներով: Այս թագստոցներուն մէջ ձեռնառումբեր, զէնքեր, թնդանօթներ եւ գերման ծովային զինուորներու համազգեստներ պահուած էին: Թագստոցներէն մի քանիներուն մէջէն ուզած ատեննիս կրնայինք նաւուն ներքնայարկին հետ յարաբերուիլ:

Ենթադրեալ նորվեկական նաւուն բեռնաւորումը վերջացաւ եւ սկսանք խնամքով նաւազներու ընդհանուր մարզանքին. ամէն ոք իր նորվեկական անունը եւ իր ենթադրեալ հայրենիքի մասին տեղեկութիւններ ստացաւ, կեղծ թղթակցութիւնները եւ կեղծ ընտանեկան լուսանկարները բաժնուեցան: Նաւուն առագաստներուն վերջին մանրակըրկիտ քննութենէն եւ նորվեկիացի նաւազներուս ալ յաջողութեամբ իրենց դերերը կատարել տալէ յետոյ, այլեւս պատրաստ կ'ապասեմ առաջին նպատաւոր հովին, ճամբայ իյնալու եւ հայրենիքին մեզի վստահուած վտանգաւոր պարտականութիւնը կատարելու:

* *

Յաջորդ օրը, 1916 դեկտ. 10ին երբ նպատաւոր հովմը կը փչէր եւ կը պատրաստուէինք առագաստները պարզելու, հեռուէն գերմանական թորբիլանաւ մը երեւաց ու մեզ մօտենալով խարսխեց: Մինչ այդ նորվեկեան դրօշը բարձրացուցած էինք. թորբիլանաւէն նաւակ մը բաժնուելով մեր նաւուն մօտեցաւ ու վայելչագգեստ սպայ մը ծանրազին մուշտակ մը հագած կամրջակը ելաւ:

— «Մալթթա»ի հրամանատարը ո՞ւր է կը հարցնէ զմուռած հրամանագիր մը ունիմ իրեն յանձնելիք:

Մեր յայտնի նաւազները իրենց պաշտօնին գլուխը կը գտնուէին, իսկ հրամանը նորվեկերէն կը տրուէր ու նորվեկերէն «Կուպէն» (Նաւապետ) կը կոչէին ինձ:

Մեր նաւուղիղը վայելչագգեստ սպային կը պատասխանէ. «Կուպէն»ը կուզէ՞ք, նաւուն յատակողմը կը գրտնրէի:

ծովամարտին ժամանակ եւ ամէնքս ալ կը հաւատայինք թէ ան թշնամիին ուռմբէն պաշտպանած էր զմեզ: Իշխանուհին խոստացած էր տալ ինծ հատ մը եւ ահա վերջին պահուն խոստումը կատարեց: Այս լուսանկարը մեր հայրենիքի վերջին բարեւը կը բերէր մեզ, այն հայրենիքին, որ հաւանականօրէն երկար ժամանակուայ համար չպիտի տեսնէինք, թերեւս երբէք:

Մօթէօրին առաջին պայթումները կ'արձագանգեն, խարխիւր վեր վերցունած է արդէն ու մեր նաւը կընթանայ, ետին ձգելով Նօրթէրաուէրի ծովափը: Հիմակ այլեւս բաց ծովուն վրայ, ուռած առագաստներով դէպի մեր ճակատագիրը կընթանանք:

1916 Դեկտեմբեր 21ն է. ամպամած, խոնաւ, ցուրտ եւ տխուր օր մը: Ծովը երթալով կ'ալեկոծի: 2400 քառակուսի մէթր՝ մեր առագաստը ամբողջովին պարզուած է եւ սրընթացօրէն մեր հայրենիքի ջուրերէն կը հեռանանք երգելով «Տէօյլանտ, Տէօյլանտ, իւպէր ալէնս» (Գերմանիա, Գերմանիա, ամէն բանէ վեր) ազգային երգը, ու օտարութեան, պանդխտութեան գացող նաւազներու սիրական «Բալումա» երգը:

Դիշերը ժամը 10ի մօտ «Աօրնսրիֆ»ի գիծը կ'անցնինք եւ դէպի Տանրմարքայի ծովեզերքները կ'ուղղուինք: Առտուան ժամը 8ին պէտք է Սկակերաք գտնուինք, ճիշդ հոն, ուր ծովամարտը տեղի ունեցաւ, թշնամիին այնպէս մը ցոյց տալով թէ չէ՞րք նաւահանգիստէ մը կուգանք: Յանկարծ հովը սկսաւ հիւսիս փչել. ետ դառնալ երբեք չենք ուզեր: Աջ դառնանք ցամաք է, իսկ եթէ ձախ դառնանք թորփիլներ ցանուած գօտին պիտի մտնենք: Վարանելու ժամանակ չիկայ «դեկը միշտ դէպի ձախ» հրամանը կուտամ կամ ամէնքս օդը պիտի ելլենք կամ պիտի անցնինք: Ամէն ոք իր ազատարար գօտին հագաւ, մահասարսուռ անվերջ վայրկեանները կարծես կը դժկամակին սահիլ, Աստուած մեր հետն է, վերջապէս անվտանգ անցանք, եւ հիմա կ'ընթանանք դէպի Անգլիա, որուն եզերքները քիչ յետոյ հորիզոնին վրայ երեւիլ կը սկսին:

Դեկտ. 23ի օրը ձովը սարսափելիօրէն փոթորկալից էր եւ այդ օր ճամբորդողները անկասկած ընդմիշտ պիտի յիշեն: Վայրկեանէ վայրկեան ծովը կ'ուռէր եւ ծանրաչափը կիշնէր: Հիւսիսը կատաղօրէն կը փչէր, իսկ մենք ամբողջ առագաստները բացած էինք որպէսզի անգլիական եզերքներէն ինչքան կարելի է շուտ անցնինք: Ծովը փոթորկոտ էր եւ ոչ ոք կրնար կամրջակին վրայ կենալ:

Կայմերը առագաստներու ճնշումին տակ կը կորանային ու չարագուշակօրէն կը ճռնչային, իսկ հովը խելայեղօրէն կը սուլէր պարաններուն մէջէն: Դեկավարները ինքզինքնին կապած էին անիւին եւ նաւը շրջելու աստիճան կը տատանէր:

Դիշերուան ժամը 11ին պաշարման առաջին գծէն անըկատ կ'անցնինք: Տեղատարափը իր գագաթնակէտին հասած է, ալիքները կատաղօրէն նաւուն կողերը կը ծեծեն ու կամրջակին մէկ ծայրէն միւսը կը սրբեն: Եթէ այսպէս ընթանանք քիչ յետոյ Շէթլանտի եւ Պէրկլէնի միջեւ գտնուող պաշարման գլխաւոր գիծն ալ պիտի անդնինք: Ժամը 12ին վերի գիծը անցանք առանց խոչընդոտի: Յայց հովը յանկարծ հիւսիս արեւմուտք փչեց ու կըստիպուինք մեր ուղղութիւնը փոխել: Աւելի լաւ է դէպի սառցանքները ընթանալ, քան թշնամիին հանդիպիլ եւ այդպէս մինչեւ Իրլանտա կը քշուինք: Յուրտը իսկապէս անաանելի էր, կամրջակին վրայ զարնուող ալիքները պարաններուն վրայ կը սառէին, իսկ սառած պարանները իրենց ճախարակներուն մէջ դժուարութեամբ կը սահէին: Ամբողջ չորսուկէս օր, ցուրտէն բարացած ալիքներուն վրայ կը տատանինք եւ վերջապէս 25 դեկտեմբեր արշալոյսին հովը հիւսիս կսկսի փչել. փոթորիկը կը հանկարտի եւ ազատ ծովը յոյսերով լեցուն, մեր առջեւ կը տարածուի:

Մեր ուրախութիւնը երկար չի տևեց ու հետագօտիչ պահակին ծայրը ահազանգի պէս հնչեց «Հոգենաւ դէպի յետսակողմ». Հոգենաւ այս շրջանին մէջ անկարելի է: Մարտանաւ պիտի ըլլայ, դիտարան կը մագլցիմ, սխալած չէի մեծ յաճանաւ մ'էր. ինչ դժբաղդութիւն բաղդի այսքան ժպիտներէն յետոյ:

— Շուտ կերպարանափոխուեցէք:

Այս հրամանս կը նշանակէր՝ անոնք որ գաղտնի նաւագ են, թագստոցները, համազգեստով եւ զէնքը ձեռքին: Զեռնառումքերը ձեռքի տակ էւ պատրաստ, առաջին նշանին վառելու պատրոյգը ցուկին մէջ եւ յետսակողմը գտնուող ուղմքերուն եւ տինամիթին:

Անոնք որ յայտնի նաւագ են ամէն ոք տեղը կը գրաւէ, յետսակողմի նաւագները յետսակողմը, իսկ նաւառաջքի նաւագները նաւառաջք. ամէն ոք իր գործով պիտի զբաղի: Քաջասրտութիւն եւ պաղարիւնութիւն: Ծխափողերը եւ «չիքա»ն (ծամելիք ծխախոտ) բերանը եւ ընդհանուրով նորվէկիացի նաւագի տեսք:

Յաճանաւոր նշան կրնէ որ կանգ առնենք:

— Պէտք չէ անմիջապէս իր հրամանին անսալ, որովհետեւ նորվէկիացի ծեր նաւագը երբէք լաւ հեռադիտակներ չունենար:

Մինչ այդ՝ խուցս պարագային յարմար կը պատրաստուի ընդունելու համար սպան, որ անխուսափելիօրէն խաղարկութիւն պիտի կատարէ: Պէտք է գիտնալ որ մեր քաջածփոթորիկին հետեւանրով վնասներու ենթարկուած էինք եւ օրերէ ի վեր միջոցներ ձեռք առած էինք ալիքներուն կողմէ կամրջակին վրայ գործուած աւերները դարմանելու համար: Ալիքները մինչեւ խուցս մտած էին, նոյնպէս երկրորդ նաւապետին խուցը եւ աւերած էին թէ կահ-կարասիները, թէ մեր անկողինները եւ թէ նաւային վաւերաթուղթերը, ինչ որ ամէնակարեւորն էր: Վերջապէս թրջուած հագուստները, սաւանները եւ ծածկոցները խուցերուն մէջ փռել կուտամ, ա՛մէն բան շուտով եւ խնամքով կը բեմադրուի ու հրաման կուտամ «Ժանէթ շուտով զինուէ»:

Խուզարկիչ սպանները ընդունելու համար պատրաստուած այս բամադրութեան գլխաւոր կէտէրէն մին ալ նաւագի մը իբր կին իմ ծպտուիլն էր, որ «Մալէթ»ի նաւապետին կնոջ դերը պիտի խաղար, այսինքն կնոջս գերը: Անգլիացիները միշտ յարգանօք կը վերաբերուին կիներուն հանդէպ, այն եղելութիւնը որ նաւապետ մը իր կինը միասին ունի-

բաւական նշանակալից է, ապացոյց մըն է թէ հանդարտ ընաւորութեան տէր է, թէ պատեհազմական արգիլեալ իրեղէններու փոխադրութեամբ չի զբաղիր:

Գերմանացի նաւապետները երբէք իրենց կիներուն հետ չեն ճամբորդեր, իսկ Նորվէկիոյ մէջ սովորական բան մ'է նաւապետին իր կնոջը հետ միասին ճամբորդելը:

Մեր նաւագներուն մէջ 18 տարեկան անպելս գեղեցիկ մէկը ունէինք, որ մեծ յաջողութեամբ կնոջ դերը կրնար կատարել: Երբ զինքը նաւարանի մարդոց մէջէն ընտրեցի, չէր կրնար երեւակայել թէ ինչ նպատակաւ էր եւ թէ ի հարկին կին կերպարանափոխուելու նախասահմանուած ըլլալը, մտքէն նոյնիսկ չէր անցնէր անկասկած: Տղամարդ մը կնոջ կերպարանափոխելու համար պէտք եղած ամէն բան, կեղծամներ, բրնձափոշիներ, շպարներ եւ կնոջական հագուստներ ծախու առնուելով նաւը փոխադրուած էին եւ անոնցմով բրած փորձերնիս ամէն անգամին ալ յաջող անցած էին: Ամէն բանը հիանալիօրէն կը վայլէր ու իր սեռը չէր մատնէր: Միակ կասկածելի կողմը որ կար այն ալ կօշիկներն էին. երանելին ահագին ոտքեր ունէր, որոնք երբէք կնոջ մը յատուկ չէին կրնար ըլլալ: Ասոր համար մեր կրցածին չափ հագուստը երկնցուցած էինք ի վնաս նորածնութեան, որպէսզի ոտքերը աւելի լաւ ծածկուէին: Այս նաւագը Ժանէթ կը կոչէինք եւ թէ «Ժանէթ, էնքերդ պատրաստէ» կը նշանահէր որ պէտք է փութով կերպարանափոխուի իբր կին եւ պատրաստ ըլլայ հաւանական հարցաքննուած: Ժանէթ «զինուեցաւ» փութով, գեղեցկօրէն շտկուեցաւ, շպարուեցաւ եւ խուցիս մէջ դիմացս երկնցաւ հանգրստաւէտ թիկնաթոռի մը վրայ, ոտքերուն վրայ ծածկոց մը ձգուեցաւ ու մեր հանդարտ շունը ծածկոցին վրայ բոլորուած լաւ մը կը ծածկէր անոր բրդէ խոշոր հողաթափները:

Այսպէս, ամէն ինչ հիանալիօրէն յարմարեցուած էր, բայց Ժանէթի ծայնը ինչպէ՞ս կնոջական ծայնի փոխել. Տի կին նաւապետուհին խօսիլ պէտք չէր, որպէսզի իր համրութիւնը արդարացուի, իբր թէ սարսփելի ակոյալի ցաւէ կը

տառապէր: Ասոր համար բամպակի հաստ խցան մը դրինք բերնին մէջ աշնպէս որ այտը բաւական մը ուռի եւ վրայէն ալ բամպակի փաթտոց մը կապեցինք:

Ամէն բան կարգին էր եւ որպէսզի աւելի բնական երեւի ժանէթի կերպարանափոխութիւնը, բազմաթիւ փորձերէն մէկու միջոցին իբր կ'ին մակագրութեամբ լուսանկարած էինք եւ լուսանկարն ալ մեծցնելով, նորվէկերէն հետեւեալ մակագրութեամբ «Մաքէ Հիլոնէր Տիւ Տակմար 1914», խուխուցիս մէջ կախել տուած էի:

Յաճանաւը արագութեամբ մեզի կը մօտենար, երբ զգացինք որ մեր նաւը քարիւղ կը հոտէր: Մօթէօրը բաւական մը բաներ էր այդ օրը եւ կամրջակին վրայ կուտակուած ատաղձներուն հետեւանօք նաւուն վարի յարկը օդի հոսանքով մաքրուած չէր: Ի՞նչ ընէինք հիմակ. այդ հոտը մօթէօրին ներկայութիւնը պիտի մատնէր, որու մասին չիշատակութիւն չէին բներ մեր նաւային կեղծ վաւերաթուղթերը, ամէն բան պիտի յայտնուէր եւ այն ատեն կորսուած էինք: Բարեբաղդաբար նաւուն վրայ չորս հինգ հատ քարիւղով փառարան լամբարներ ունէինք, որոնք անմիջապէս զանազան տեղեր վառեցինք եւ ձգեցինք որ ծխան: Այս կերպով բացարձակապէս որեւէ կասկածի տեղի չէր մնար: Ու հիմակ պատրաստ ենք խուզարկութեան ննթարկուելու:

* *

Հազիւ կրկին կամրջակին վրայ ելած էի, երբ հասկցայ թէ անկարելի էր այլեւս յաճանաւին ըրած նշանը չի տեսնել չեղծել: Արդէն անգլիացի հրամանատարին համբերութիւնը հատնելով, ազդարարութեան համար թնդանօթ մը արծակեց որու ուղմըր նաւառաջքէն մի քանի մէթր անդին ինկաւ: Առանց ահապարելու հանդարտօրէն առաջատները հաւաքել տուի ու նաւերնիս կանգ առաւ, մինչ յաճանաւը մեզ կը մօտենար: 18.000 թօնօ տարողութիւն ունեցող «Բիվէն» մարտանաւն էր որու ամբողջ թնդանօթները եւ դիտակները մեր վրայ ուղղուած էին: Ծովային այդ հսկան մեր նաւին մօտ կեցաւ ու անոր կամրջակէն բարձրածայն պողացին «պիտի խուզարկենք ձեզ»: Աստուած իմ, հակա-

ռակ մեր սոյն խուզարկութեան սպասելուն, ինչ սարսուռով խեցինք այդ տեղեկութիւնը:

Ոցիկս վազեցի տեսնելու համար վերջին անգամ մըն ալ թէ ամէն բան կարգի՞ն է: Աննկարագրելի մտահոգութիւն մը զիս գրաւեց, արդեօք մատնուեցա՞նք, ջիղերս զօրացնելու պէտքը կը զգամ, աչքս քօնեակի շիշի մը վրայ կ'իյնայ, հարիւր տարիէն աւելի հնութիւն ունեցող քօնեակ մ'է: Մեծն Նաիօլէոնի մառանէն առնուած եւ վրան «Ն» գիրով պիտակ մը փակցուած էր: Բարեկամս նուիրելու ատեն լսած էր թէ «Նաբօլէոն Անգլիացիներու դէմ կուտած ատեն իր ուժերը վերագտնելու համար քօնեակ մը կը խմէր, առ ասիկա. թերեւս օրին մէկը քեզի ալ պէտք ըլլայ»: Ակրնթարթի մըմէջ շիշը կը բանամ եւ բերանս տանելով մի քանի ումպ կը խմեմ: Հիմայ յոյսերս թեւ ու թափ կ'առնեն: Նաւազներուս վերջին անգամ մ'ալ պաղարիւնութիւն կը յանձնարարեմ ու կամրջակ կելլեմ խուզարկիչ սպանները ընդունելու համար:

Ճաշարանին մէջ արդէն ծայնագիրը (կրամաֆօն) պատրաստ է «Թիբէրէրի»ն նուագելու համար: Թշնամիին դէմ պէտք է լաւ տրամադրութիւն մը ստեղծել. սրահին դրանը առջեւ նաւագ մը գաւաթ մը ուխտքի բռնած կեցած է. ուրիշ մը նորվէկական գարեջուր կը կոնծէ:

Յաճանաւին մակոյկը արագօրէն մօտեցաւ եւ նաւագներս ալ անտարբեր շարժուծներով սանդուխթ իջեցուցին, մինչդեռ ես կամրջակէն գիրենք խրախուսելու համար նորվէկերէն հայհոյութիւններ կը տեղադնէի:

Քիչ վերջը երկու անգլիացի սպաններ մի քանի զինուած նաւազներու ընկերակցութեամբ կամրջակը ելան եւ մօտենալով ինձ՝

— «Հէբի Բրիսմա. Քէթթըն» (բարի ծնունդ նաւապետ) մաղթեցին:

Շնորհակալ եմ, նմանապէս, պատասխանեցի, դիտմամբ գէշ անգլիերէնով մը: Նաւուն նաւապետն եմ Տիարք, խնդրեմ, հրամեցէք խցիկս, պիտի տեսնէիք թէ փոթորիկով ինչ լաւ ծնունդ մը անցուցինք:

Խեղճ նաւապետ, մրմոացին, ուրեմն փոթորիկով կը նաւէի՞ք:

— Անշուշտ ուրիշ կերպ չէինք կրնար ընել, եւ դո՞ւք:

Օ, մենք ցամաք ելած էինք:

Կ'ենթադրեմ, քանի որ աւելի կանուխ չի հանդիպեցանք ձեզի:

— Եւ հիմակ, Տիար նաւապետ, քննենք ձեր նաւային վաւերաթուղթերը:

Խուցս կ'իջնենք, մինչ ճաշասրահէն «Թիփէթերի» երգին ուրախ ճօթերը կը լսուին. սպանները ոռլելով սիրելի երգին կ'ընկերանան: Կը տեսնեն թրջուած ծածկոցները, որոնք չորցնելու համար փռած էինք եւ կուճ կուզան անոնց տակէն անցնելու համար, երբ ժանէթի ներկայութեան կը գտնեն ինքզինքնին:

— Ձեր Տիկի՞նն է:

— Այո՛ Պարոնայք:

— Ներեցէք Տիկին, որ ձեզ անհանգստացուցինք, բայց պէտք է որ մեր պարտականութիւնը կատարենք:

Խնդրեմ, խնդրեմ կը մըթմըթայ ժանէթ իր ամենանուրձ ծայնովը: Եթէ վայրկեանը տագնապալի չըլլար, խընդալէն պիտի ճաթէի:

Սպանները թրջուած կահ-կարասիները նայելով կըսեն՝

— Օ, Աստուծոյ համար նաւապետ, փոթորիկէն ինչ քաշեր էք:

— Աստուծոյ թրջուած են վնաս չունին, կը պատասխանեմ, պիտի չորնան. հապա նաւային վաւերաթուղթերս որ թրջուեցան, այդ է որ ինձ կը սրտնեղէ աւելի:

— Բայց ինչպէս ատոնք ալ չթրջուէին, քանի որ բոլոր դարակներն ալ թրջուած են:

— Թէեւ բնական է անոնց թրջուիլն ալ, բայց նաւապետ մը որքան ատեն որ իր նաւը գոյութիւն ունի, իր թուղթերը չոր պահել պէտք է, կըսեմ յուսահատական թօնով մը.

— Եկու՛, եկու՛ր նաւապետ, մի սրտնեղուր ըսելով կը հանդարտեցնեն զիս. մենք պիտի վաւերացնենք, եթէ ա-

նօրինակ փոթորիկի մը հետեւանօք թրջուած են: Բերէք քննենք զանոնք, կը աւել որ կանոնաւոր ըլլան:

Սպաններէն մին իր թղթապանակէն զիրք մը կը հանէ ուր քննուելիք վաւերաթուղթերուն օրինակները կը ցուցուէր: Խուզարկող սպաներու ցանկին մէջ շատ տեսակ նաւեր կային «Ծովու Արծիւ»ը կամ այլ անուամբ «Մալէթա»ն ալ իր կարգին գրուած էր:

Աստիճանաբար ուզած թուղթերը կը ներկայացնեմ ու ամէն անգամ սպան հաստատական զխուշարժում մը կընէ: Մինչ այդ միւս սպան կը դիտէ էտուար թագաւորին ու Նորվէկիոյ զեղեցիկ տեսարաններուն պատկերները. նաեւ ենթադրեալ կնոջս լուսանկարը, որը կը բաղդատէ իրականին հետ: Դուրսը նաւազներուս երգերը եւ ուրախ խօսակցութիւնները կը լսուին. որոնք մեր բացակայութենէն օգտուելով հանդարտօրէն «բօմ» կը կոնծէին. մինչ ծայնագիրը անխոնջ «Թիբիթերի»ն կը նուագէր:

Սպան զատ զատ ներկայացուցած վաւերաթուղթերս գրեթէ չէր քննէր, այլ շարունակաբար «Օլրայթ, տէթ իզ օլրայթ քէփթին» մըթմըթալով տետրակին մէջ կը նշանակէր:

Բերանս դրած «չիքա»ն ծամելով անդադար կամրջակին վրայ կը թքնէի, իսկական առագաստանաւի մը նաւակտի մը պէս եւ առանց կանգ առնելու վաւերաթուղթերը կը ներկայացնէի ըսելով «քննեցէք, ասո՞նք ալ, պարոն սպայ, ասոնք ալ», ստեղծուած տրամադրութիւնը հիանալի էր: Ամէն բան կարգին էր, խեղճ մարդը ինչ զիտնայ որ սուրիներու վրայ կը կոխէր ու հրաբուխի մը մէջ կը գտնուէր: Վարի յարկը գաղտնի նաւազները իրենց համազգեստները հագած եւ զէն ի ձեռին ամէն հաւանականութեան դէմ պատրաստ հրամանի կսպասէին, ի պահանջը հարկին անոնք վճռած էին նաւուն հետ միասին օդը ելլել:

Քովս, իբր դեր նաւապետ կեցած էր թիկնապահս Բրիսը, հսկայ կառուցուածքով անձ մը, որ սքանչելի պաղարիւնութեամբ կը կատարէր իր գերը:

«Ո՞ր է ապրանքներու ծանուցագիրը» հարցուց անգլիացի սպան: Բիրոս մի առ մի ներկայացուց: Ապրանքնե-

րու ծանուցագիրը ցոյց տալը դեր-նաւապետին պարտակա-
նութիւնն է, առաջին նաւապետը այդ գործողութեան չի
միջամտէր: Ծանուցագրին մէջ ապրանքներուն տեսակը կը
յիշատակուի, ապրանքը ստացողը Աւստրիոյ կառավարու-
թիւնն էր եւ ստորագրողն ալ ձէք-ձօնսն Անգլիոյ դեր-
հիւպատոսը:

— Նաւապետ ձեր թուղթերը կանոնաւոր են:

Կասկած չիկայ կը պատասխանեմ հպարտօրէն: Ու-
րախութիւնս չափ չունի եւ դէմքիս վրայ նկարուելով կաս-
կած հրաւիրելէ կը վախնամ: Մինչ այդ՝ ծամած ծխախոտս
ակոսներուս տակէն կոկորդոս կը սահի: Կ'աշխատիմ կեցը-
նել, աեկարելի է ու կոտիպուիմ կլլել զայն, երեսս միւս
կողմ դարձուցած, որպէսզի անգլիացիները չի նկատեն: Մի-
թէ կարելի՞ է նորվէկիացի նաւազ մը իր ծխախոտը կլլէ:

Տագնապալի վայրկեանները սնցան ալլելու. իբր վեր-
ջին վաւերաթուղթ անգլիացին նաւուն օրագիրը տեսնել
կուզէ եւ որը ուշադրութեամբ քննեց:

— Կը տեսնեմ որ խորիսխները վերցնելու համար մօ-
թէօր ալ ունիք, պոստօ նաւապետ: Եւ կսկսի հարցնել թէ
գերմանական որեւէ նաւու հանդիպեցա՞նք, կամ գերմանա-
կան նաւատորմի շարժումներէն տեղեկութիւն ունի՞ք:

— Պ. սաայ, կըսեմ, բան մը չի լսեցի՞ք, գերմանական
«Մէվէ» եւ «Զէ-Ատլէր» նաւերու մասին. կերեւայ թէ պա-
շարման գօտիէն դուրս կը գտնուին եւ դաշնակից առեւտր-
ական նաւեր կրնկոմեն: Նմանապէս գերմանական 15 սու-
զանաւեր Վիլհէլմսհաֆէնէն դուրս ելած են. այս լուրերը
մեր նաւատէրը տուաւ եւ մենք կը մտահոգուինք անգլիա-
կան բեռ փոխադրելու համար:

Միւս սպան կ'անապարէր, «պէտք է շտապով մեկնինք»
կըսէր:

Մեր տետրակները գոցելով բարի ճանապարհ կը մաղ-
թեն մեզ, մասնաւոր կերպով կը բարեւեն ժանէթը, բայց
անոր ոտքին տակ պառկող շնիկը մեր ուշադրութիւնը կը
գրաւէ, «գերմանական գեղէ ըլլալ չերեւա՞ր» կը հարցնէ
մէկը միւսին: Եթէ շունէն զատ հոստեղ գերմանական ցեղէ

ուրիշ բան չի գտար, այդ պարագային տոպրակը դիր խու-
զարկութիւնդ ալ պաշարումդ ալ:

Մինչեւ սանդուխը կրնկերանամ Անգլիացիներուն: «Վա-
ւերաթուղթերդ ամէնն ալ կարգին են, նաւապետս, կըսեն.
բարի ճանապարհ եւ Աստուած գերման սուզանաւերէն
պահէ ձեզ: Միայն թէ մէկուկէս ժամ պիտի սպասէք մին-
չեւ որ նշան ընենք որ կրնաք ճամբանիդ շարունակել:»
Եւ սիրալիր ձեռքի բարեւով մը կը մեկնին:

Անգլիացիները իրենց մակոյկը կը վերադառնան: Նոր
ծամօն ծխախոտս գոհունակութեամբ կը ծամեմ, «մէկուկէս
ժամ եւս պիտի սպասէք», այս նախադասութիւնը յոռետես
նաւազին մէկը լսել էր ու դժգոհելով, ուրիշ նաւազի մը
հաղորդէր էր «կորսուած ենք» աւելցնելով: Այս ենթադրու-
թիւնը բերնէ բերան մինչեւ գաղտնի նաւազներուն սրահը
կը հասնի, որոնք կարծելով թէ ալլելու կորսուած է ամէն
բան, ստոյիկեան ձեռով մը նաւը օղը հանելիք պատրոյգը
կը վառեն: Պատրոյգը բռնկելու տեղողութիւնը եօթը վայր-
կեան էր, եւ մենք ոգեւորուած այն յաջողութենէն որ ձեռք
ծգած էինք, կ'անգիտանայինք այն հրաքուխը որ կը պատ-
րաստուէր տակերնիս:

* *

Անգլիացի սպանները մակոյկ մտնելով վերստին մեզ
բարեւեցին եւ բարի ճանապարհ մաղթեցին: Առաջատանաւ
մը շոգնաւի պէս մէկ տեղի վրայ չի կրնար կենալ, ու կը
շարունակէ դանդաղօրէն շարժիլ: Երբ անգլիացիներուն մա-
կոյկը յաճախաւ կը վերադառնար, մեր չար բաղդէն նաւուն
յնտակողմը դէպի իրենց դառնալ սկսաւ. մեզ համար այդ
ահռելի, եւ միեւնոյն ատեն անսպասելի վտանգ մ'էր: Եթէ
երբէք անգլիացիները իրենց մակոյկով մեր կողմ ի վեր սա-
հելով ղեկին կողմը հասնէին, նաւուն պտուտակը պիտի
տեսնէին, որու մասին յիշատակութիւն չկար մեր նաւային
վաւերաթուղթերուն մէջ, այն ատեն կորսուած էինք: Այդ
միջոցին գերբնական ներշնչում մը ունեցայ. յառաջակողմ
վազելով չուան մը յափշտակեցի ու թշնամիին նետեցի, իբր

թէ կուզեմ օգնել իրենց որպէսզի չուանը քաշելով մակայկին անցնեն. «չուանը առէք, առէք», կը պոռամ: Եւ ահա ամէնքը իրենց ուշադրութիւնը չուանին ու իմ վրաս կը կեդրոնացնեն, չուանը բռնելով ուժով մը կը քաշեն եւ վերջապէս առաջակողմէն կ'անցնին:

Սպանները ինձ շնորհակալութիւն կը յայտնեն եւ իրենց նաւագններուն անհարակութենէն կը գանգատին. «մակոյկիս մէջ նաւագններու տեղ ապուշներ ունիմ» կը պոռայ անոնցմէ մին. «դուն նուազ ապուշ չես» կը խորհիմ ինքնիրենս: Բաւական ժամանակ յետոյ, անգլիական ակադեմիա մը պաշտօնապէս ծանոյց օտար լեզուներու ծանօթութեան հշմարիտ օգտակարութիւնը: Այս խուզարկութիւնը ընող սպանները խաբուեցան նորվէկներէն չի գիտնալուն համար:

Այս ամէն ըսածս մի քանի վայրկեանի մէջ տեղի ունեցաւ, ու հազիւ անգլիացիներուն մակոյկը հեռացաւ. գաղտնի նաւագններու բաժանմունքը վազեցի տեղեկութիւն տալու համար:

Կրունկովս թագստոցին խաձկը կը զարնեմ պոռալով «բացէք», պատասխանի տեղ հրաման մը կը լսուի: «Բացէք վերջապէս» կ'ոռնամ: Ոչ մէկ պատասխան: «Բացէք, ամէն բան կարգին է:» Թագստոցը կը բացուի, վախէն մեծցած աչքերով դէմք մը կը նայի ինձ եւ անմիջապէս կ'անյայտանայ: Դէպի նաւառաջը յուսահատ ծայնի մը ոտնաձայնը կը լսեմ: Բայց ի վերջոյ ի՞նչ է պատահածը: Քիչ յետոյ կը տեղեկանամ: Կարծեր էին որ յայտնուեցանք եւ ուրիշ ընելիք մնացած չըլլալով ամէնքս ալ օդը ելլել պէտք էինք, արդէն ռազմամթերքը կրակի տուող պատրոյզը վառած էին. երեք վայրկեան եւս ու ահա բոլորս ալ օդը պիտի ելլէինք:

Հակառակ խուզարկութիւնը լրացած ըլլալուն, հակառակ օդը ելլելու վտանգէն հրաշքով ազատած ըլլալնուս սարսափս դեռ անցած չէր: Յաճախուր եթէ անթելով Մալթիթայի համար տեղեկութիւն ուզէր եւ պատասխանէին թէ բեռնաւորուելու վրայ է դեռ, ինչ որ իրականին մէջ իսկական Մալթիթան կը բեռնաւորուէր, ի՞նչ պիտի ըլլար մեր

վիճակը այդ պարագային:

Դիտակը ձեռքս բռնած, մտատանջ եւ անհամբեր յաժանաւին կը հետեւիմ, որ բաւական մը հեռացած էր արդէն. մեր համբորդութիւնը շարունակելու համար տրուելիք հրամանը վայրկեան մը առաջ տեսնել կ'ուզէինք, բայց անցնող վայրկեանները անվերջ կ'երեւէին: Վերջապէս յաժանաւին կայմին վրայ դրօշ մը կը պարզուի. յստակօրէն չեմ կրնար որոշել, որով դիտակս նաւուղիդ ծեր Լուծմանին կը յանձնեմ: Ամէնքս ալ անոր շրթներէն կախուած ենք, մեր ջղերը պոկելու աստիճան պրկուած:

Վերջապէս T. M. B. նշանը տեսնել կը կարծէ. նշաններու բառարանին մէջ կը փնտռենք նշանակութիւնը:

— Սխալ է, անկարելի է, սա ոչ մէկ նշանակութիւն ունի, աւելի լաւ նայէ Լուծման:

Ջիղերու նոր պրկում մը. շունչերնիս բռնած կսպասենք: X. M. B. փութկոտօրէն բառարանը կը թղթատեմ ու լայն շունչ մը կը քաշեմ. — «ձամբանիդ շարունակեցէք» կը նշանակէ տրուած հրամանը:

Ազատ ենք արելու, ուրախութենէս սիրտս կը տրոփէ, ցիղերս կը հանդարտին, ու վարի յարկը կը վազեմ գաղտնի նաւագններուն լուր տալու թէ փորձանքը անցաւ ու հարկ չիկայ հրաբուխը կրակի տալու փորձը կրկնել:

Տղաք, ազատեցանք, ազատ ենք ցամաքինս շարունակելու:

Մէկը միւսին ձեռքը կը սեղմէ, բայց դեռ գաղտնի նաւագնները պէտք չէ կամրջակին վրայ երեւին: Յաճախուր շրջան մը ընելով մեր մօտէն կ'անցնի. այլեւս ոչ հրետանին եւ ոչ ալ դիտակները դարձուցած է մեր վրայ: Նոր դրօշ մը կը պարզուի կայմին վրայ որը այնքան ծանօթ է որ բառակր պարզուի կայմին վրայ որը այնքան ծանօթ է որ բառակր գիրքը բանալու հարկ չի մնար. «բարի ճանապարհ» կը նշանակէ: Իր թշնամիին ի՞նչ աւելի մաղթէ: Նորվէկեան

ղվիչլտն վտվո ճոտվն դրամգլղվրտո որամգլղնտուղ վղտնոն
 մմգլղնոտվնոլոտ րս միղձվ վտվո միտտոմ ոլրտուղ մմտի վի
 -րտրնո ճոտսո իսմգլղտմտտուղ իսմգլղտնոլո իսմգլղնտրնոմ
 ժրոգլղնաճնսմրո միտտոմ ոլղտտ ոլրո մղղվղրսղն
 ղվիղնոլոմ վտվո որամգլղնտուղ վղտնոն նրտղտն միմոմ
 վմտի մր ժրոգլղրսմտոյտնոլոն մարոլոտր րս մմգլղնն ճոլղմ
 ճոլղտ ոլղրոլրսփ վտվո ղվմգլղնստոնոլոլ ճոտսմտոնոլո
 ճնր ոլրամգլղրոմ ոմգլղնտուղ վնոմիղիմսղ լոլղմնոլղղ «տոտ
 -գրոյ ոլղոտմնոնոմի ժսմոլոլոլ «ճնոտսմ մմգլղոլրսնոլ»
 վրտս վտվո մղոլրոմսղ լոլղրղսղղ իսղղղղղ հոմմրոմի ճղ վի
 -ոմ վտվո մր րսիմոմղի հոմոոոյ ոլղրոմի իսղղղղղ ոլրսմ
 -գլղոլոլոլոմճ ճնսմրո ոտոլղնոլոլոլ ճղր Յվմ վր մոլոտսղղ
 վտվո մրոլոլոլոլ մս ոլղոմմղղղոլ րս վոլոլոլոլոլոլ վտվո
 մղղվղրսոմղղղ ոլրամգլղնտուղ վղտնոն ոլղրոլղճ լոլ մղ ոմ
 մոլոլ րսղոլոն մմգլղնտուղ վղտոմ ոլրոլ վնոմլնոլո
 ճոտսղղն մղոլոլ ոլղի ճղի վրոլղճ ոլղիճ րոլոլոլոլոլ ճղ
 ժմղ :մժմոնոլոլոլոլ մղր մոլղղ վտվո ճնր ոլղտոմ նրո .ոլղ
 մր վիոլղմղի ննղղ ոլոմի մր վրվրոլ ճոլղնոլոլ մղ ճոտսղղոլ
 ոլղնոլոլ մղ մս մր վղոլոլոլոլ ոլղնոլոլոլ մղ ճոտսնոն րս
 մղ ոլղոլոլ ոլղոլոլ ճոլղոլ ոլրտուղ միտտոմ ոլղտոլոլ

:մի բոմնտեմտի միւրվթաւտուցժգր տուրգաւ
 -գի զնյտմտաւ զիմաստիմիժ. զմիճեմտաւ մօթմօճ 'օղտե
 -տմգի միւրվթաւտեմտ մգր զտգթաւտեմտմտ զգր ճուտաւ
 ժուտուցմտի վեռնիմս :եգր միմաստեմտ վտվի մի տուվ
 -ղտաւտու զտիտվճուտ իտգուլ մգրղտաւտ բտաւղմ իտմի
 զաւտու մգր մմգրվեմտվեռտ :բտիտիւր :մաւղ լգուց մեռ
 ժուլմ բտաւ :ժուլմաւտաւմ ճթգ :ժուլմաւտիւ վղբտիտի
 ճրեմի ռմգրլեմիմտեմտ ժմգ :միտգվի մգր մտմմ վտվի չղմ
 ճթ տվմտու մի :ճղժ շտմուց եգր միսգ մմռ նմաժոգ

* *

[illegible][illegible][illegible]

: յգծաւոր զգնագոյնստոմ միտմարտի զվիտտաւ մի
 մագոյնտաւ սգնիւմի 'ժողովրդաւ մի զտեմտի մագոյնտաւ
 ճնաւորտաւ զս 'ժողովրդաւ մի զտեմտի մագոյնտաւ
 մա ժողովրդաւ մի 'ժողովրդաւ մի զտեմտի մագոյնտաւ
 'տաւորտաւ մի զտեմտի մագոյնտաւ մագոյնտաւ

— զի միսը մընտաւոր ձեււերտ քորակտարակ իտմի զլիկծմբտակ
ոլտոլ Ղզղմ հ ժտհիտ Ղզղմ ժհտլիք զլիտեմտտոտ հի՛ղ —

:Ու զժողովրդ զգոյտովոտաւոհ մի իմմի
 ղմարմարմ ղախաւ ղտրոյ ղաւզղմարաղմի վնտղտրմգւ =

:խառնողներուց ամբողջական զոհողութեան հը հը իստ
 -ողներուց ժանհը :հոմի զմիւրմիւր ռաիսը հը ժողոջոտ հոմի
 միտըհիտը :ժհեհի ոհիտըհի հիտը :ժող միտըհիտը :ժողոջոտ
 միտըհիտը միտը միտըհիտը հո ժողոջոտ :ժոհոտ հոտըհիտը հո —
 :ժողմեհիտըհիտը հիտըհիտը հիտըհիտը հիտը հիտը —

-վն մի թուղթմի զվշտամուղջի՝ ժղսմս 'ղչղջթրսնսոցտ Դրսմ
-զղեհուղղ մզր Դողղսոցս մի զղմոհողղղմո մողղղղղղ

«ժողովրդական» և «Ժողովրդական»
 Եվ ժողովրդական մի և ժողովրդական

ինքզինքնին: Գերմանական դրօշը պիտի պարզուէր ու նաւազներս ամէնքն ալ կամրջակ պիտի ելլէին. իրենց հաճազ գետտը հագած, զէնքը անգլիացիներուն դարձուցած: Միեւնոյն ժամանակ գնդացիւր մը պիտի յայտնուէր նաւուն յառաջակողմը, ուրիշ մ'ալ յետսակողմը, ու այսպէս անգլիացիները պահանջութենէ յանկարծ գերութեան պիտի անցնէին:

Անկասկած որ այս եղելութիւնը հոյակապ գործողութիւն մը պիտի ըլլար: Բարեբաղդաբար այս միջոցները գործադրել պէտք չեղաւ:

Դ Է Պ Ի Գ Ո Ր Ծ

Առանց սօթէօրը գործածելու, բոլոր առաջատաները բացած կը նաւէինք: Հակառակ մեքենավարներու վարպետութեան, որոնք նաւազներու սպասարկողներէ ընտրուած էին, մեքենան միշտ կ'աւրուէր, տրուած ըլլալով առաջատանաւին մէկկ ողմի հակիլը մեքենան կանոնաւորաբար չէր բաներ: Բաց աստի իւղոտելու համար մեզ տրուած իւղը արդէն անգամ մը գործածուած էր: Գերմանիա իւղի պակաս ունէր, յետոյ սպայակոյտը մեզ նախօրոք կորսուած սեպելով մեր նաւին համար սեծ ծախքեր ընել դժկամակած էր, այդ պատճառաւ գրեթէ շարունակաբար առաջատանաւով կը համբորդէինք:

Նաւուն մէջ լաւ մը տեղաւորուելու ժամանակը եկած էր այլեւս, որով պահուած գեղեցիկ կարպետները, պատկերները եւ թիկնաթոռները մէջտեղ հանելով սրահները զարդարեցինք: Նաւարանը այդ տեսակ բազմաթիւ առարկաներ մեզ տրամադրած էր. ունէինք նաեւ մայքրի հանրազիտարանը, որ կատարեալ ծանօթութիւն կուտար ամէն տեսակ ձուկերու մասին եւ իբր իրաւաբար կը ծառայէր գիտական հարցերու շուրջ մեր ըրած վիճաբանութեանց որոնցմով կ'անցնէինք մեր անվերջ համբորդութեան ժամերը:

Նաւուն խուցերը եւ սրահները վերստին ներկեցինք,

իսկ կամրջակն ալ մարտանաւի մը վայել կերպով յարդարեցինք: Ամբողջ մետաղէ եւ պրօնզէ մասերը կը փալփէին, ամէն ինչ մաքրութեան մէջ կը ծփար: Անկեղծ ուրախութեան եւ անսահման ազատութեան զգացում մը մեզ կը պատէր երբ կը տեսնէինք կայմերուն կ':իլը առաջատաներու ճնշումին տակ:

Մեր ծրագիրը միայն առաջատանաւերու վրայ յարձակիլ եւ ասպատակել էր: Շոգենաւերուն հետ, մասնաւորաբար անոնք որ զինուած էին, դժուար էր զլուխ ելլել տրուած ըլլալով մեր թեթեւ զինուած ըլլալը: Մեր ունեցած երկու թնդանօթներէն միայն մէկը կրնայինք միշտ գործածել. տրուած ըլլալով անոնց մասնաւոր տեղաւորումը որպէսզի մեր ուզած ատեն կարենանք պահել զանոնք, որով թշնամիին դէմ շարունակաբար չէինք կրնար կրակել: Բայց եւ այնպէս մեր թնդանօթածիւզ խումբը այնքան լաւ մարզուած էր որ առիթը ներկայացածին անկասկած խիստ փտան գաւոր թշնամիներ պիտի ըլլայինք: Անշուշտ չպիտի կրնայինք յայտնի պատերազմ մղել, բայց մեր կամքին եւ վճռականութեան վրայ կը հիմնուէինք, նմանապէս այն տպաւորութեան վրայ որ պիտի յառաջացնէինք մեր յանկարծական երևումովը ու գործունէութեամբը: «Պլըֆ»ը եւ խիզախութիւնը մեր գլխաւոր զէնքերը պիտի ըլլային:

Հետագօտիջ երկու աշտարակներ ունէինք, մին յառաջամասի կայմին իսկ միւսը յետսակողմի կայմին վրայ, եր'ուքն ալ հանգստաւէտ կերպով յարդարուած որպէսզի հետագօտիջները չի յոգնին, միայն հանգստաւէտօրէն բազմած անծ մի իր ուշադրութիւնը երկսր լարած կրնար դիտել: Այս հետագօտիջը որ հորիզոնին նաւու մը ներկայութիւնը պիտի ծանուցանէր, խոստացած էի իբր նուէր տալ շիշ մը շամբանեա, ու նաւազներուս ամէնքն ալ կը ջանային գոնէ շամբանեայի շիշի մը տիրանալու:

Դեկտեմբեր 21ին յառաջակողմի զննողը նաւու մը երեւիլը ծանուց. առաջին նաւը որ իբր ծովասպատակ կը հանդիպէինք, ինչ ջղային պրկում ամէնքիս համար ալ. պէտք չէր շոգենաւի վրայ յարձակիլ, բայց ինչպէս մեր

ծրագրի այս ուղղութիւնը պահել, երբ ամէնքս, նաւապետէն սկսեալ մինչեւ պարզ նաւազը խելայեղօրէն ոգեւորուած էինք:

«Ննդրենք ճիշդ ժամը տայիք մեզ» նշանը կը բարձրացնենք կայմին վրայ: Երբ նաւ մը բաւական ժամանակէ ի վեր բաց ծովու վրայ կը գտնուի, իր ժամանակը այլեւս ճիշդ չըլլար: Միաժամանակ նորվեկական դրօշը պարզեցինք: Ամէն հաւանականութեանց դէմ համազգեստիս վրայէն քաղաքային վերարկուս հագայ որ միշտ ղեկավարի խուցիս մէջ կախուած կը մնար. եւ սպասարկութեան գտնուողները գէն ի ձեռին անոր ետեւը կը պահուէրտէին:

Շոգենաւը մեզ մօտենալով «հաւցայ» նշանը կը բարձրացնէ: Անգլիական շոգենաւ է արդեօք. անունը չէր որոշուեր, բայց շինուածքը անգլիականի կը նմանէր, դրօշ պարզած չէր: Կը յառաջանար դէպի «ծեր նորվեկացիին» ճիշդ ժամը տալու համար:

— Յարծակի՞նք, կը հարցնեմ նաւազներուս, որ անոր մօտենալը կը դիտէին:

Ամէնքը մէկ բերան, անշուշտ կը պատասխանեն, անգլիական է:

— Լաւ, յարծակման համար պատրաստ եղէք:

Թնդանօթը կը պատրաստուի, նորվեկեան դրօշին տեղ գերմանականը կը պարզենք ու միաժամանակ ռումբ մը կ'արծակենք: «Ծովու Արծիւ»ին վրայէն առաջին թնդանօթն է որ թշնամիին դէմ կը նետուի:

Բայց, տարօրինակ, շոգենաւը փոխանակ կանգ առնելու, անգլիական դրօշ կը պարզէ: Երկրորդ ռումբ մը... քիթը կը դարձնէ եւ կը ջանայ փախչիլ: Երրորդ ռումբ մը ծխնելոյ ին վրայէն կ'անցնի: Ուրիշ մը քանի մը մէթը անդին կը պայթի ու շոգենաւը մակոյկ մը ծովը կ'իջեցնէ, որ մեր նաւը կը բերէ նաւապետը:

Նաւապետ ձիուն ինձ կ'ըսէ թէ իր նաւը «Կլատիս Բօյըլ» կը կոչուի եւ թէ հինգ հազար թօնօ հանքածուխ կը փոխադրէ Բարտինէն Պուէնոս Այրէս: «Ննդրեմ, կ'ըսէ սպիտակահեր նաւապետը, թոյլ տուէք որ ձերուկ նաւս իր

ճամբան շարունակէ: Մեր փոխադրած ապրանքը չէզոք երկրի մը յատկացուած է: Տունը կին մը եւ զաւակներ ունիմ»:

— Կը կարծէք, մըսթըր ձիուն, կը պատասխանեմ, ձեր տեղը եթէ գերմանական նաւ մը ըլլար, ազգակիցներուդ կողմէ ազա՞տ պիտի ձգուէր:

Ինձի կը բացատրէր թէ ինչու կանգ չառաւ ռումբի առաջին հարուածէն: Կարծեր էր որ հին սովորութեան մը համաձայն հարուած մը արծակիէր էինք ժամը ճշդելու համար, եւ ինքն ալ դրօշը պարզած էր որ ճիշդ ժամը ցոյց տայ, երկրորդ հարուածին խոհարարը ծովուն մէջ ռումբին պայթիլը տեսնելով պոռացեր էր թէ սուզանաւի մը առջեւ կը գտնուին: Ատոր համար «Կլատիս Բօյըլ» աշխատեր էր փախչիլ: Միայն երրորդ հարուածին մեր նաւին վրա ռումբի փայլատակիլը տեսնելու, ու յետոյ ալ գերմանական դրօշ պարզած ըլլալնիս նկատելով կանգ առեր են:

— Աստուած վկայ, կըսէ դժբաղդ նաւապետը, կեանքիս մէջ ամենակատարելագործեալ թակարդն է որ կը տեսնեմ:

Նաւապետը թիկնապահիս, Բիրսին եւ նաւազներու խումբի մը հետ միասին իր նաւը ղրկեցի, որպէսզի նաւազներուն պէտքերը եւ ուրիշ ինչ որ մեզի օգտակար կրնար ըլլալ, մասնաւորաբար ուտեստէղեն, հաւաքելով ու Կլատիս Բօյըլի քսանըհինգ անգլիացի եւ արաբ նաւազները Ծովու Արծիւին վրայ փոխադրեն: Երբ ամէնքը նաւ վերադարձան, Կլատիս Բօյըլը լուսանկարեցինք ու արեւմուտի պահուն օդը հանելու համար վառօդ դրինք անոր յարմար մէկ տեղը: Վառօդը պայթելէն տասը վայրկեան վերջ Կլատիսի ցուկը ընկղմիլ սկսաւ:

Այս շոգենաւը Ծովու Արծիւէն շատ աւելի արժէք ունէր, հետեւաբար այդ վայրկեանէն սկսեալ մեր առաքելութիւնը պարապ տեղը գործի չէր ձեռնարկած:

Ընկղմող նաւուն ցուկը դեռ ծովուն մակերեսին կերեւէր երբ հեռուէն ուրիշ շոգենաւ մը նշմարեցինք, որու կողերուն վառուած զօրաւոր լոյսերէն չէզոք նաւ մը ըլլալը հասկցանք անմիջապէս:

Տագնապալից վայրկեաններ. չէզոք նաւը մեր մօտէն եթէ անցնի եւ կամ շոգենաւին ծովամոյն եղած տեղէն... բարեբաղդաբար ընկղմող նաւուն վարի յարկին օդին նընշումէն յառաջամասի կամրջակը օդը ելաւ ու ծովը շուրջ բոլոր եռալով կլատիս Բօյըլ արագօրէն ծոմուն շատակը իջաւ: Չէզոք նաւը բան մը չհասկցաւ ու մենք ճամբանիս շարունակեցինք. իսկապէս այս չէզոքները տաղտկալի են: Եթէ դժբաղդութիւնը ունենայինք սխալմամբ չէզոք նաւը կեցնելու ու յետոյ պարտաւորուէինք ազատ ձգելու զայն, թշնամին պիտի տեղեկանար թէ Ստրանտեան Ուկէանոսին վրայ գերման զինուած առագաստանաւ մը կը նաւէ ու այդ պարագային դժուար կացութեան մը մատնուելով մեր ծրագիրը ի դերել պիտի ելէր:

Նաւապետ ձիուն զարմացաւ երբ տեսաւ հիւանալի մեծ խուցը որ իրեն տրամադրուեցաւ, ու ա՛լ աւելի զարմացաւ երբ իրեն ըսուեցաւ թէ ինք մինակ պիտի ըլլայ հոն. «մի-նա՞կս պիտի ըլլամ» կը հարցնէր խղճալի ծայնով մը: Հանդարտեցուցինք զինքը փստահեցնելով թէ մեր ձեռքէն եկածը պիտի ընենք շուտով իրեն ընկերներ ճարելու համար:

* *

Կլատիս Բօյըլի ընկղմած շրջանը, ասպատակութեան խիստ յարմար եւ լաւ տեղ մը երեւաց մեզ, բայց որոշ շրջանակի մը շուրջ կը դեգերէինք: Յաջորդ օրը կէսօրուայ միջոցին ուրիշ շոգենաւ մը նկատեցինք որ ուղիղ մեր վրայ կուգար: Զիշդ ժամը տալու մեր ըրած նշանին չի պատասխանեց: Այդ ժամանակ մօթէօրը գործի լծելով մեղմօրէն յառաջ կրնթանանք: Բայց շոգենաւը նաւային կանոններուն հակառակ քիթը ուղիղ մեր վրայ բռնած կը յառաջանայ այնպէս որ եթէ ուղղութիւն չի փոխենք, հաւանականօրէն քիչ յետոյ պիտի ընդհարինք անոր: Ստիպուած դէպի ծախ կը դառնանք ու շոգենաւը անգլիական դրօշ պարզած 300 մէթր հեռուէն կ'անցնի:

Պատերազմական դրօշը բարձրացնելով ոռմը մը կ'արծակենք, բայց եւ այնպէս կանգ չառնել, երկրորդ հարուած մը կ'արծակենք, այն ատեն հովին հակառակ ուղղութեան դառնալով սկսաւ մեծ արագութեամբ հեռանալ կարծելով որ չի պիտի կրնանք զինքը հալածել:

Գլուխները տաքցած էին եւ մեր չորրորդ հարուածը կամրջակին վրայ պայթեցաւ: Տեսանք որ շոգենաւին նաւազները հոս հոն կը վազվաւտէին, նաւը ուժգնօրէն սուլեց եւ պտուտակը կանգ առաւ: Մօտեցանք եւ որպէսզի նաւապետը պատժենք, որ այդպէս թեթեամտօրէն իր նաւազներուն կեանքը կը վտանգէր. մեր մակոյկները չիջեցուցինք. հրամայեցինք որ իրենց մակոյկներով մեզի գան:

Շոգենաւին անունը «Լէյտի Այլընտ» էր, դեռ նոր ներկուած գեղեցիկ մեծ նաւ մը: Մեր արծակած ոռմըը ղեկին շղթան կտրած էր ու չէր կրնար այլեւս կառավարուիլ: Մեր երկրորդ հարուածէն վերջ, նաւապետը անմիջապէս ղեկին անկը ձեռք առնելու ստիպուած էր, որովհետեւ ղեկավար նաւաստիները փախուստ տուած էին: Չորրորդ հարուածին տեսնելով որ յոյս չկայ, կանգ առած էր: Շոգենաւին մակոյկները վար իջեցուցին ու սարսափահար նաւազները մէջը նստելով դէպի մեր նաւը յառաջանալ կուգէին. բայց ծովը այնքան ալեկոծ էր որ չէին կրնար նաւակները կառավարել, որով ստիպուեցանք երկու մակոյկներ իջեցնելով օգնել իրենց:

Նաւապետը մինչեւ վերջը շոգենաւին վրայ մնաց. թղթապանակը անութին տակ, չղայնօրէն կամուրջին վրայ կ'երթնեկէր: Երբ բոլոր նաւազները Ծոփու Արծիւին վրայ ելան, մակոյկ մը ղրկեցի որ բերէ զինքը ու սկսայ իր թեթեամտութիւնը սաստել, որ շատ հաւանականօրէն կրնար իր նաւազներուն կեանքը արժել: Այդ ժամանակ մեր նաւուն ըփշկը Բիթս մօտեցաւ,

— Նաւապետ Պարթըն դո՞ւք էք:

— Ինչպէս Տաքթըր Բիթսը:

Բժիշկը Մէվէի վրայ կը պաշտօնավարէր, երբ նաւապետ Պարթընի հրամանատարութեան տակ զտնուող շոգե-

նաւը ձերքակալած էին: Այդ դէպքերէն յետոյ խեղճը առաջին ուղեւորութիւնն էր որ կրնէր ու կը դողար որ զինքը չի գնդակահարենք, որովհետեւ այն ժամանակ գերութենէ ազատ արձակուած էր խօսք տալով որ այլեւս պատերազմի չպիտի մասնակցի: Ընդդէմ այդ պատճառաւ իր կարելին րրած էր մեր ձեռքէն փախչելու համար: Հանգստացուցի զինքը ոսելով որ ներկայիս իր պարագան տարբեր էր քանի չէր մասնակցած զուտ պատերազմական գործողութեան մը եւ վահի բան չկար:

Լէտի Այլընտ 4500 թօնօ շաքար կը փոխադրէր Մատակակարէն: Ծովը փոթորկոտ ըլլալուն նաւը վառօդով օդը հանելու տեղ թնդանօթի հարուածներով ընկղմեցինք:

Ընդհանուր գոհ էր որ ընկեր մը գտած էր յանձին նաւապետ Պարթընի: Երկու շոգենաւի նաւազներէն շատերը իրար կը ճանչնային. անոնց մէջ կար զանազան ցեղերու ներկայացուցիչներ, սնգլիացիներ, արաբներ, մալէզներ, եւայն: Վստահօրէն Լէտի-Այլընտի նաւազները չէին ցաւեր իրենց նաւուն կորուստին համար, որքան որ ֆրանսական կառավարութիւնը ցաւած է. տրուած ըլլալով որ շաքարի բեռը իրեն կը պատկանէր:

* *

Առաւօտ մը երբ դէպի հիւսիս-արեւելք կը նաւէինք, հեռուէն իր բոլոր առագաստները պարզած մեծ նաւ մը տեսանք. երբ մեզ մօտեցաւ, հպարտօրէն ֆրանսական դրօշ պարզելով «պատերազմական ինչ նորութիւններ ունիք» հարցումը ուղղեց:

Մեր կրցածին չափ մօտեցանք անոր եւ պատերազմական դրօշ պարզեցինք. միեւնոյն ժամանակ «առագաստները իջեցուցէք» հրամանը տուինք:

Խեղճ առագաստանաւը հպատակեցաւ. անմիջապէս գրաւման յատուկ զինուորներու ընկերակցութեամբ սպայ զրկեցինք. քիչ յետոյ, առագաստանաւին նաւազները իրենց

գոյքերով «Ծովու Արծիւ»ին վրայ գտան ինքզինքնին:

Ֆրանսացի նաւազը, ամէն բանէ աւելի կը ցաւի, իր նաւը լքելուն համար: Ոչ մէկ ֆրանսացի նաւազ օտար նաւու վրայ չի ծառայեր, նաեւ ոչ մէկ օտար կրնար ծառայել ֆրանսական նաւու վրայ:

Մինչ Անգլիական Սկանտաւեան եւ այլ նաւերու նաւազները ճշմարիտ բաբելոն մը կը կազմեն, անոնց վրայ կը հանդիպինք ամէն ցեղի. ամէն ազգի նաւազներու: Ֆրանսացիները ունին նաեւ մասնաւոր նաւային կանոններ: Նաւազի մը կողմէ նաւուն լքուիլը ամենամեծ մեղքը կը սեպուի. մինչդեռ ուրիշ ազգերու մէջ քսան ֆրանք տոգանքով մը կը պատժուի նաւը լքող նաւազը:

Ֆրանսական այդ մեծ առագաստանաւը «Շարլը Կունօ» կը կոչուէր. Տուրպանէն կուգար, Եգիպտացորենով բեռնաւորուած: «Կունօ» իմ սիրած երգահանս է, ինչ մեղք որ ստիպուած ըլլամ ընկղմելու նաւ մը որ, սիրած անունս կը կրէ:

Առագաստանաւին նաւապետը անմիջապէս ամենուս անվերապահ համակրութիւնը գրաւեց. ոչ միայն իր լաւ ընթացքովը, այլ չի ծածկելով Իրեք մեր հետ անհաշտ թշնամի մը ըլլալը, ու անկեղծօրէն կը խուսափէր նոյն իսկ ամէնափոքր ընկերային արտայայտութիւններէ:

Շարլը Կունօ սքասչելի ուտելիքներ ունէր, որոնց կարգին գտանք առատ կարմիր գինի եւ երեք հատ ողջ, լաւ ոնած խոզեր: Մեր հանդարտ շունէն գատ Ծովու Արծիւին վրայ ունէինք նաեւ ուրիշ համակրելի շուն մը՝ Բիբէրլէ անունով. իսկապէս համակրելի թիփ մ'էր այդ կենդանին ու ամէնքն ալ կը սիրէին զինքը. ամէն առաւօտ նաւուն վրայ պտոյտ մը կատարելով կը բարեւէր ամէնքը, ուտելիք բաժնուելու ժամերը գիտէր եւ չէր մոռնար երեք որոշեալ ժամուն բաժնողին ներկայանալու իր բաժինը ստանալու համար: Բիբէրլէն, նաեւ իր գրաւող ծովային զինուորներու խումբին կ'ընկերանար միշտ եւ ամէն անգամ որ նոր ասպատակութիւն մը կրնէինք, գրաւուած նաւուն կամրջակին վրայ առաջին ելողը ան կըլլար, նաւուն ամէն կողմը խու-

զարկելով մէջտեղ կը հանէր կենդանիները: Այս անգամ ֆրանսական նաւուն վրայէն գտնուածներէն ոգեւորուած էր եւ մինչեւ որ խոզերը ծոփու Արծիւին վրայէն փոխադրեցին, ան ուրախ ցատկոտութիւններով անխոնջ հսկեց անոնց վրայ:

* *

Շաշը Կունօն ընկղմելէս վերջ, ուղղուեցանք ծովասպտակութեան գլխաւոր շրջաննիս, որ կը գտնուէր հիւսիս 5, եւ արեւմտեան 30րդ աստիճաններուն միջեւ: Առաջատանաւորը գրեթէ ամէնքն ալ այդ կէտէն կ'անցնին, որովհետեւ, հոն. շարունակ թեթեւ հով մը կը փչէ, մթնոլորտը գրեթէ միշտ լաւ կըլլայ եւ հորիզոնը թափանցիկ, որով մեր հետախուզութեան յատկացուած աշտարակներէն 30 ծովային մղոն շառաւիղ մը կրնայինք դիտել:

Անգամ մը, ձեռքերնիս ինկաւ նաւապետ մը որ մեղրալուսնի ճամբորդութիւն կընէր: Եռակայմ Կէօլէթ առաջատանաւ մը նշմարած էինք եւ կը խորհէինք որ ամերիկեան պիտի ըլլար որովհետեւ Եանքիները այդ տեսակ նաւեր կը սիրեն, կրնար ըլլալ նաեւ զանաւորական, եւ որովհետեւ դեռ Ամերիկայի հետ պատերազմական վիճակի մէջ չէինք, նախընտրեցինք նորովէկական դրօշ բարձրացնել, որպէսզի ան ալ ստիպուի իր դրօշը պարզել: Բարեկամական բարեւը տալու համար: Այդ կերպով ինչ ազգութեան պատկանիւր պիտի կրնայինք հասցնալ:

Միջոցը որ մեզ իրարմէ կը բաժնէր մեծ չէր, բայց Կէօլէթին նաւապետը չի բարեւեց, թերեւս մտածելով «ինչուս պէտք սա նորովէկացին»: Վերստին բարձրացուցինք եւ իջեցուցինք մեր դրօշը, բարեւեցինք զինքը: Նաւապետին կինը տեսնելով մեր բարեւը, ամուսնոյն դիտել կուտայ թէ անպատշաճ եւ անբաղաբաւարի է չի պատասխանելը. եւ երբ այդ միջոցին կը խորհէինք ազատ թողուլ նաւը ու անցնիլ երթալ, քանի որ չէինք գիտեր թէ չէզոք է կամ ոչ, գննող նաւազը կայմի վրայի դիտարանէն պոռաց թէ «Կէօլէթը անգլիական դրօշ կը պարզէ»:

Դանաւորական առաջատանաւ մ'էր: Կը հրամայեմ «ընկը միշտ աջ» գերմանական պատերազմական դրօշը կը պարզենք, եւ դէպի նաւուն յառաջամասը ոռմբի հարուած մը կ'արձակենք. երկրորդ հարուածին Կէօլէթը առաջատանորը կը հաւաքէ: Առաջատանաւոր «Բէրս» կը կոչուէր. առաջին ոռմբը յառաջամասէն անցած միջոցին, նաւապետը կը կարծէ թէ «պալէնա» տեսակի մեծ ձուկ մըն է որ կ'անցնի:

Դիտակով ի տեսնենք կին մը որ Բէրուի կամրջակին վրայ հոս-հոն կը վազվոտէ: Մակոյկով ջոկատ մը զինուոր կը ղրկենք որպէսզի գրաւէ նաւը եւ նաւազնէրը մեր նաւը փոխադրէ: Կ'աշխատինք ամէն կերպով տիկինը ապահովցնել ու յիշխարեմ, անկեղծօրէն կը ցաւինք տեսնելով տկաւ սեռի ներկայացուցիչ մը ստիպուած ըլլալ մեր դաժան կեանքը եւ վտանգները բաժնել: Քիչ ատենէն այս չքնաղ արարածին ներկայութիւնը մեր մէջ զգալի կըլլայ, ինչպէս արեւու ճառագայթը բանտարկեալի մը մուկ խուցին մէջ: Բարեբաղդաբար գեղեցիկ զանաւորներն ստոյիկեան համակերպութեամբ մը այս դէպքը կ'սկսի իր մեղրալուսնի ճամբորդութեան միջոցին պատահած աննախընթաց «սքօրթիկ» անակնկալ մը:

Չոր ձուկի բեռով բեռնաւորուած Բէրս Կէօլէթը բաւական տանջեց մեզ մինչեւ որ ընկղմեցաւ: Ի վերջոյ ոռմբի հարուածներուն տակ ծակծկուած՝ ձգեցինք որ կամաց կամաց ընկղմի:

* *

Այսպէս, մէկը միւսին ետեւէն ընկղմեցինք, հազարաւոր թօնօ բեռով: Առաւօտ մը ձեր դիտողը ծանուց «շոգեւնաւ դէպի յառաջակողմը»: Հսկայ մ'էր որ ծովին ջուրերը ուժգնօրէն կտրելով կ'անցնէր:

Սովորականին համեմատ կը խնդրենք որ քրօնօմէթ-րիք ժամը տայ մեզի, բայց չի զիջանիլ, պատասխանել, կ'արհամարհէ մեր աղքատ առաջատանաւոր: Այն ատեն

արուեստական ծուխ արտադրող մեքենան գործի կը լծենք ու քիչ յետոյ մեր նաւը ամբողջութեամբ մուխի սիւներով ու մակնէզիայի բոցերով կը շրջապատուի, իբր թէ այրէր: Շոգենաւը անմիջապէս համբան փոխելով դէպի մեր կողմը գալ սկսաւ: Կը նուազեցնենք ծուխը: «Տղայք, կոռւի պատ-րաստուեցէք»: Երեսուն զինուած նաւազներ երեսի վրայ կը պառկին, ուրիշ չորս նաւազներ ալ քաղաքային հագուստով կամուրջին վրայ կը կենան, իսկ ժանէթ իր խարտեաշ կեղծամով ու ճերմակ շրջագգեստով կամուրջին վրայ արեւուն տակ կ'երթեւեկէ: Կայմերուն վրայ ծովուն մակերեսէն յիսուն մէթրի չափ բարձր. երևու երեք նաւազներ գնդացիները պատրաստ բռնած են: Յետսակողմի թնդանօթը խնամքով պահուած էր խոզերու վանդակին ետեւը:

Շոգենաւը, որ անգլիական էր, հազիւ մօտեցած, հրամանատարը դրօշով հարցուց մեզ «Ի՞նչ է պատահածը, օգնութիւն կ'ուզէ՞ք»:

Չենք պատասխաններ, միայն արուեստական ծուխ արտադրող մեքենային բերանը կը գոցենք: Շոգենաւը այլեւս բոլորովին մօտեցած էր. յարմար ժամանակն է. պատերազմական դրօշը կայմին վրայ կը պարզենք, միեւնոյն ժամանակ ծովասպատակներու յատուկ դրօշը:

Պատերազմի ընթացքին միայն մեր նաւն էր որ ծովահէններու յատուկ դրօշով կը համբորդէր, այդ դրօշը նեղ, երկար երիզանման կարմիր լաթէ շինուած էր, որու ծայրը սպիտակ չոր գանկ մը գծուած էր: Այդ դրօշին երեւումը շոգենաւին վրայ, կայծակ ինկածի տպաւորութիւնը գործեց: Յանկարծական շարժումով մը. ժանէթ, կեղծամը եւ կնոջական հագուստները մէկ կողմ շարժելով, իբր նաւաստեակ յայտնուեցաւ եւ կեղծամը ձեռքին բռնած յաղթականօրէն կը շարժէր:

Շոգենաւին վրայ ահ ու սարսափ տիրած էր. ամէնքն ալ զարմացած՝ «Ճէրմնոգ, Ճէրմնոգ» (Գերմանացիներ, Գերմանացիներ), կը պոռային: Հնոցպանները եւ մեքենավարները, կամրջակը խուժած էին ու անկարգօրէն ազատարար մակոյկներուն շուրջը կը հաւաքուէին: Թնդանօթի հատ-

ուածով մը շոգենաւին անթել հեռագրի կայանը քանդեցինք, որպէսզի օգնութիւն չխնդրեն դուրսէն: Նաւապետը ի գուր հրաման հրամանի վրայ կուտար դէպի մեքենաներուն կեղրոնը, նաւազները ամէնքն ալ կամրջակին վրայ կը գտնուէին: Իսկ նաւապետը, հիանալի պաղարիւնութեամբ ու վճռականութեամբ, շարունակաբար հրամաններ կ'արձակէր. իր կտրովը կեցուածքով կ'ազդէր նաւազներուն վրայ ու կը տեսնենք թէ անոնցմէ խումբ մը կը պատրաստուի հրամանատարին հրամանները կատարելու:

Թերեւս թնդանօթածիզներն էին որ կը պատրաստուէին շոգենաւին թնդանօթները մեզի դէմ գործածելու. կացութիւնը ծանր էր, պէտք չէր ձգէինք որ զէնքի դիմէին: Մեր կայմին վրայէն երեք անգամ բարձրախօսով հրաման կուտանք. «Թորբիլները պատրաստեցէք»: Այն ատեն, շոգենաւն խորհրդի ծայներ կուգան. «Ոչ թորբիլ, ոչ թորբիլ», կը պոռան եւ կը կարծեն թէ թորբիլները արձակուած են ու շոգենաւի ցոռակին վրայ կուգան պայթելու համար: Շոգենաւին վրայ գտնուած ամէն տեսակ սպիտակ լաթեր, անձնոցներ, սեղանասիւններ օղին մէջ ծածանիլ կը սկսին, իւր խոհարարը ձեռքին տակ ուրիշ բան չունենալուն իր գոգնոցը կը շարժէ:

— Հանդարտ կեցէք եթէ ոչ ձեզ կը փճացնենք:

Շոգենաւին վրայ ամէն շարժում կանգ կ'առնէ. մեր մեծ մակոյկին մէջը պատերազմական ջոկատով ծով կ'իջեցնենք: Բիւ յետոյ անգլիական նաւուն նաւապետը ու նաւազները մեր կամրջակին վրայ են արդէն:

Ինչ հսկայ նաւ. անոր սրահի «լիւքս» կահ-կարասին, սքանչելի կարպետները, կաշեպատ թիկնաթոռները շուտով ծովու Արծիւին վրայ կը փոխադրենք, ի մէջ այլոց դաշնակ մը եւ երգեհոն մը. չենք ուզեր որ նաւուն հետ ծովուն տակ կը կորսուին, քանի կրնային մեր միօրինակ կեանքը քիչ մը բարեփոխել: Մեր նաւազներուն մէջ Պաւարիացի անուանի ջութակահար մը կար, որուն ընկերացողներ չափտի պակ-ոէր երաժշտական այս գործիքներով:

Շոգենաւին թուղթերը կը քննենք ու կը տեսնենք որ

բազմաթիւ միլիոններու ապրանք կը փոխադրէր, որոնց կարգին կաշ 2000 սնտուկ շամբանեա «Վիօլքլիք» մարքա, սնտուկներո մեր նաւը փոխադրեցինք. քիչ մը շամբանիա մեյամադծութեան հակադեղ է:

Մի քանի պայթեցուցիչ բաւեց որ այս հսկան ալ ծովուն յատակը իջնէ: Նաւապետը շուրջը աչք մը պտըտցնելէ վերջ ինծ մօտենալով հարցուց.

— Հրամանատար, սա ոչինչ: Թնդանօ՞թն է միակ ձեր
զէնքը:

— Ոչ, յետսակողմը հատ մը եւս ունինք միեւնոյն տեսակէն:

— Ո՞ւր են ձեր թորփիլարձակ խողովակները:

— 2m 5/15 p:

— Թորքիլ չունի՞ր կը հարցնէ: թիրահաւատութեամբ:

— Զեզ կը վառահեցնեմ թէ չունիւք, բարձրախօսով
լսած հրամաննիդ պըթ էին:

Անգլիացի ի առապետին երեսը շատ կարմիր էր կարե-
նալ դեղնելու համար, ան բանջարի մը պէս կարմրեցաւ ու
աչքերուն արտայայտութիւնն ալ փոխուեցաւ:

Աստուծոյ սիրուն հրամանաւար, խնդրեմ, թոր
բիւններու պարագան մի յայտարարէք:

Կը շարունակենք դէպի հարաւ նաւել: Սքանչելի տաք գիշերով մը, ծովահէշներու ընկերակցութիւնը կը հանգըստանայ ու կը զուարճանայ իր ըրած յաջող ասպատակութիւններէն գիտովցած: Շամբանիան առատօրէն կը բաժնուի ամէնքին, աստղերը կարծես բարեկամական աչքիսքո մներ կրնեն մեզի, իսկ լուսինն ալ կարծես զոհուակօրէն կը ժպտի: Կամրջակին վրայ երաժշտական խումբ մը կազմըւած վիօլօնսէլիստէ մը, դաշնակահարէ ու երգեհոնահարէ մը, զանազան քաղցրահնչիւն կտորներ կը նուագէ: Գերիներն ալ ուրախութեան կը մասնակցին ու կրօնական ջերմեռանդութեամբ երաժշտութիւնն կը հետեւին զարմանալով

Թէ ծովահէններու նաւու մը մէջ ուսկից այսքան երաժիշտ-
ներ հաւաքուած են:

Այս գիրքեր ամէնքս ալ ուրախ ենք, գեղի թէ բանտա-
պահ, թշնամի թէ բարեկամ: Վաղը մօգի ի՞նչ կը վերապա-
հէ. այնքան տկարօրէն զինուած ենք որ ամէն վայրկեան
կրնանք ծովուն յատակը զրկուիլ, բայց մեր խիղճը հանգիստ
է. ծովահէնի արհեստը մեր հայրենիքին թշնամիներուն դէմ
ի գործ կը դնենք ու այս պատերազմը որ կը մղենք՝ մար-
դասիրական է, համեմատած այն աւերներուն, որ թշնամին
կը պարտադէր անօթութեամբ մեր ոչ — պատերազմիկ ընակ-
ջութեան, մեր կիներուն ու զաւակներուն:

Յանկարծ, երաժշտական զգլխից կտորի մը ընթացքին
ծայն մը կը լսուի, դիտողին ծայնը:

— Լոյս, դէպի ծախ:

Անշուշտ քաժակները մէջտեղէն կ'անհետանան, երա-
ժշտութիւնը կը դադրի ու շուտով դիտակները գործի
կ'անցնին, լուսնի լոյսով մեր հորիզոնին վրայ կը տեսնուի
եղակայմ առաքաստանաւի մը հպարտ ստուերը: Ան չի
կրնար մեզ տեսնել որովհետեւ հորիզոնին մոլթ կողմը կը
գտնուինք: Լոյսերով հետեւեալ հրամանը կուտանք:

— «Կար առէք ձեր տոգզատները. գերմանական մեծ յածանաւ»:

Ու կ'ապասենք: Բիչ յետոյ, մթութեան մէջ կը խուժարագ թիավարութեան մը աղմուկը. մակոյկ մը կը մօտենայ ու ձայն մը ֆրանսերէն կը հարցնէ.

— Է՛, նաւագետ, ինչ են ասո՞նք. կարծեցի որ առաջքս
«Պօշ» (թշնամիներուն կողմէ՛ գերմանացիներուն տրուած
արհամարհական մակդիր մը) յածանաւ մը ունիմ, մինչդեռ
ատոր տեղ առաջատանաւ մը կը տեւենմ. արհեստակից
մը, ինչո՞ւ զիս այդքան վախցուցիք. արդե՞օք պատերազ-
մական յուրեր կուզէք տալ:

— Անշուշտ պարոն արհեստակից... վեր ելէք ուրեմն...
շատ մը նորութիւններ ունինք ձեզ հաղորդելիք:

Անմիշտապէս պատերազմական: համազգեստս կը հագ-
նիմ ու շապիկով կը վազեմ դէպի սանդուխ, ընդունելու
համար նաւապետը:

— Ֆրանսացի եմ, կրա՛ն:

— Ա., պրավօ, ի՞նչպէս է Ֆրանսան:

— Հիանալիօրէն կընթանայ, ոհ, չէք գիտեր որքան
ուրախ եմ ձեզ հանդիպելուս համար:

Խուլիս մէջ շամբանեա կը մեծարեմ, որը խանդավա-
ռութեամբ կընդունի. «օ, լա պօն մարք», կը գոչէ, տեսնե-
լով շիշին վրայի պիտակը «Վէօվ Բիքօ». եւ քիմքը լիզելով
զաւաթը կը պարպէ: Կ'առաջարկեմ նաւուն մեծ սրահը
առաջնորդել, սանդուխէն իջած միջոցին ընտանեքար ուսս
ծեծելով՝ — «բայց եւ այնպէս սարսափելի մարդ մ'ես պա-
րոն արհեստակից, ինձ վախցուցիր»:

Վայրկեան մը յետոյ ինչ պաղ լոգանք պիտի առնես,
կը մտածեմ ինքնիրենս այն միջոցին, երբ մեծ սրահին
դուռը կը բանամ եւ մէկուսի կը քաշուիմ որպէսզի անցնի:
Անխուժօրէն կը յառաջանայ եւ յանկարծ քարացած կանգ
կառնէ. աչքը Հինտէնպուրկի լուսանկարին հանդիպած էր.
ծունգերը կը կթոտին, ուղեղը չի գործեր եւ խոր հառաչան-
քով «տէ գ'ալըման» — գերմանացիներ բառը կ'արտասանէ:

Կրցածիս չափ զինքը կը մխիթարեմ, նաւապետ մի
յուսահատէ՛ր կըսեմ, մինակ դուն չես որ նաւդ կը կորսնցը-
նես. այս պատերազմի ընթացքին արդեօք մենք գիտե՞նք
որ, վաղը պիտի կարենանք ճամբորդել:

— Ինձ մասնաւոր կերպով յուսահատեցնողը այն է
որ, կըսէ սիրտբաց ֆրանսացին, նաւուս կորուստը չէ այլ
այն պատասխանատուութիւնը որ ստանձնած էի:

Վալքարիզօի նաւահանգիստը խարսխած էին զաղղիա-
կան ուրիշ երկու առագաստանաւերու դիմաց, որոնց նա-
ւապետները ինձ խորհուրդ տուին հեռագիր չստացած չի
մեկնիլ, տրուած ըլլալով գերմանական: յաժանաւերու եւ
ընդժովաներու գործունէութիւնը: Դժբաղդաբար իրենց
խորհուրդին ականջ չի կախեցի եւ օգտուելով նպաստաւոր
օդէն ուզեցի աւելի շուտ հասնիլ նպատակիս. Աննպաստ
հոկերը ճամբաս երկարեցին, միակ յաջողութիւնը որ ունե-
ցայ՝ ձեր ձեռքը իյնալս է. երբ արհեստակիցներս Ֆրանսա
հասնին եւ նաւապետը իմանայ թէ իրենց խորհուրդին չի
չի հետեւեցայ, ինչ պիտի ըլլայ վիճակս. այլեւս չպիտի
կրնամ նաւապետի արհեստս կիրարկել:

— Եւ որո՞նք էին Վալքարէզօի նաւահանգիստին մէջ
ձեր դիմացը խարսխած միւս երկու Ֆրանսական առագաս-
տանաւերը:

— Անթօնէնը:

— Լքօք նաւապետինը կը հարցնեմ, այնպէս չէ՞:

— Այո՛:

— Եւ մի՞ւսը.

— Լարօշֆուքօ:

— Լարօշֆուքօն:

— Այո՛, բայց ինչո՞ւ կը հարցնէք:

— Հիմայ կը տեսնաս:

Չանգալը կը զարնեմ եւ կը հրամայեմ մեր մօտ բերե-
թիւ 5 եւ թիւ 9 նաւապետները:

Բիչ յետոյ դուռը կը զարնուի:

Մտէ՛ք:

— Ահա, նաւապետ Անթօնիէի եւ Լարօշֆուքօի հրա-
մանատարները՝ որոնք բաւական ժամանակ է վեր նաւուն
մէջ կը հիւրընկալեմ:

Տիւրքիսի նաւապետը խանդավառուած սիրազեղ կեր-
պով իր արհեստակիցներուն ձեռքը կը սեղմէ, ու իրենք ալ
գոհ որ իրարու հանդիպեցան, շամբանիայի երկրորդ շիշ մը
կը պարպեն, որ իրենց կը հրամցնեմ:

Իսկապէս դժուար էր հասկնալ Տիւրքիսի նաւապետին

ուրախութիւնը իր արհեստակիցները տեսնելու հետեւան քով էր եւ կամ այն սփոփանքէն որ կը զգար թէ ինք միայն դժբաղդ չէր, եւ թէ կարեւորութիւն տուած չըլլալով համբայ ելած էր հակառակ հրահանգներ ստացած ըլլալուն:

Այս ֆրանսացի նաւագնորդն ժամադրութիւնը մեր նաւուն վրայ ֆրանսական կառավարութեան արժեց տասը հազար թօնօ նիթրաթ տը փօթաս, որ Շիլիէն պայթուցիկ շինող ֆրանսական գործարաններու կը ղրկուէր:

* *

Կիրակի առաւօտ մը, հորիզոնին վրայ էրեւցաւ անգլիական քառակայմ մեծ առագաստանաւ մը, որ մեզ տեսածին պէս իր ամբողջ առագաստները պարզելով փախչիլ ուզեց. բայց տեսնելով որ մեր մօթէօրին օգնութեամբ իրեն կը մօտենանք նշան ըրաւ թէ Բիւմօր կը կոչուի: Կը յիշեմ այդ նաւը, շատ անգամներ հանդիպած էի անոր, աշխարհիս զանազան կողմերը ըրած համբորդութեանս միջոցին ու հին օրերու այդ յուշերը զիս մեծապէս յուզեցին, որով մի քանի վայրկեան չի կրցի այդ նաւուն բաղդը վճռող հրաման մը տալ, յետոյ մտածեցի «բայց եւ այնպէս պէտք է ընկղմել» մեզ համար տխուր գործ մ'էր առագաստանաւ ընկղմելը. ծովու բանաստեղծականութիւնը կարծես կ'անհետանայ անոնց ընկղմումով:

Բայց եւ այնպէս հարկ եղած հրամանները տուի. Բինմօր առագաստները հաւաքեց ու մակոյկով մը անոր նաւագները ծովու Սրծի ին վրայ փոխադրուեցաւ:

Նաւապետը Մը, Միլլէն մեր կամրջակին վրայ ելլելով բաւական լաւ տրամադրութեամբ մը ըսաւ. «ձեզի համար բաղդ, մեզի համար դժբաղդութիւն եւ ծախսորդութիւն»:

Անվախն ձեր նաւաստի մ'էր, բայց այն օրէն մեր մօտ գերի գտնուող նաւապետներու շրջանակին գուարթութեան եւ կենսունակութեան աղբիւր մը եղաւ:

* *

Շատ անգամ, ծանօթոյթի ժամերս անցընելու համար ղիտարան կը մագլցէի ու ղիտող սպային հետ կը շաղակրատէի: Մեր ատաղձագործը Հուպէր, մեզի համար հանգստաւէտ նստարաններ շինած էր եւ մենք բաց ծովը կը խուզարկէինք մեր գօրաւոր հեռադիտակներով:

Մառախլապատ օդով օր մը հորիզոնը վայրկեան մը պարզուեցաւ Արեւմտաքէն. թիկնապահս Բիրս, որ այդ միջոցին մօտս կը գտնուէր, նաւ մը որոշել կարծեց. մինչ դեռ ես բան մը չէի տեսներ, բայց եւ այնպէս հրաման տուի որ դէպի կարծեցեալ նաւուն կողմը ուղղուինք եւ քառորդ ժամ մը վերջը իսկապէս որոշակի տեսանք մեծ առագաստանաւի մը ցուկը. արագութեամբ անոր մօտեցանք. մեր գերիները ուշի ուշով կը ղիտէին. այն ուշադրութեամբ, որ մարդս կը հետեւի ամէն ինչի որ կը հանդիպի անծայրածիր ջուրէ աւապտի մը մէջ: Առագաստանաւին նաւապետը յատկօրէն կը տեսնուէր այլեւս, նաեւ իր կինը, որ ղիմացը նստած էր երբ աւելի մօտեցանք, բարձրախօսով մեզ պոռաց,

— Նորութիւններ ունի՞ք պատերազմէն:

— Այո՛, կը պատասխանենք:

— Պիտի ուզէի զալ ձեր նաւը եւ սուրճ մը առնն:

միասին:

Հրամանեցէք, շամբանիս ալ պիտի մեծարենք ձեզ:

Մեր ալլացեղ գերիները տեսնելով միամիտ նաւապետը կը հարցնէ թէ Ստլանտեան Ովկիանոսի կղզիներէն պատերազմի ճակտին համար զինուոր կը հաւաքէինք արդեօք:

Մեր նաւուն վրայ ամէնքը ուրախ են ու կրամաֆօնը «Թիբէրէրի» կը նուագէ:

— Ըսէք նայինք ինչ նորութիւններ ունիք պատերազմէն, նաւապետը կրկին կը հարցնէ իր բարձրախօսով:

— Հիմայ անմիջապէս: Ու ծովահէնի դրօշը պարզելով

I D նշանը կը բարձրացնենք մեր կայմին վրայ, որ կը

նշանակէ «առագաստները հաւաքեցէք, եթէ ոչ կընկղմենք ձեզ»:

Նաւապետը ու իր կիներ հեռադիտակով կը հետեւին եւ կը սկսին նշաններուն բառագիրքը պրպտել: Ի՛նչ կսկըծալի շփոթութիւն, երբ կը հա կնան նշանին իմաստը եւ միաժամանակ կը տեսնեն Ծովահէնի դրօշը գերմանական պատերազմական դրօշին հետ միասին մեր կայմէն կախուած:

Նոյնհետայն մեր թնդանօթը իրենց վրայ կ'ուղղենք: Խեղճ նաւապետին ձեռքէն հեռադիտակը վար կ'իջնայ:

Մինչ այդ, կիներ իր խուցը կը քաշուի, նաւուղիղը ղեկը ձեռքէն կը ձգէ, իսկ կամրջակէն մեզ դիտող հետաքրքիր դէմքերը յանկարծ կ'անհետանան:

Մեր գերիները նորեկներէն խանդավառուած էին, մասնաւորաբար դեռատի գանատուհին կ'ուրախանար անսպասելիօրէն իրեն ճամբու ընկերուհի մը գտած ըլլալուն համար: Նոր շրջագգեստ մը հագաւ, հրաման առաւ ճաշարանէն մի քանի արուեստական ծաղիկներ վերցնել, երեւակայեցէք նոր նաւապետին կնոջ զարմանքը երբ տեսաւ սիրուն կնոջ մը սանդուխին գլուխը ձեռքը փունջով մը զինքը ընդունիլը, ընդհանուր ուրախ ընկերական շրջանակէ մը բոլորուած:

Այս առագաստանաւը «Պրիթիշ—Րօմըն» կը կոչուէր ու Ամերիկայէն կուգար ուտեստեղէնի ահագին բեռով մը, ուր կար կենդանի խոզերու եւ արագաղներու մեծ թիւ մը: Նմանապէս հոն գտանք նապաստակ մը եւ աղանի մը բոլորովին ընտելացած, որու «խաղաղութեան աղանի» անունը տունիք եւ ուր մեր մօտը մնացին մինչեւ մեր ճամբորդութեան եղեռնական վախճանը:

Մի քանի օրէն նապաստակին եւ աղանիին միջեւ հետաքրքրական բարեկամութիւն մը հաստատուեցաւ. անոնք իրարմէ վայրկեան մը իսկ չէին բաժնուէր, եւ եթէ պատահէր որ նապաստակը քիչ մը հեռանար, աղանիին իր կրկոցով զայն կը կանչէր ու նապաստակն ալ անմիջապէս կը վերադառնար: Այս տարօրինակ զոյգը իբր իրենց բոյն ընտրած էին մեր շունին, Բիբրլէին հիւղակը, որ այս երկու

բարեկամները իր պաշտպանութեան տակը առած էր: Բիջ ատենէն այս երեք կենդանիներուն միջեւ անբաժանելի, սիրալիր բարեկամութիւն մը հաստատուեցաւ: Այսպէս, Բի բըրլէն նապաստակը գիրկը, իսկ աղանին ալ ուսին կը քնանար:

* *

Ութը շաբթուայ ընթացքին ովկիանոսի յատակը շրկած էինք քառասուն հազար թօնօ ապրանք ու մեր նաւն ալ պատերազմական գերիներով լեցուած էր: 263 հիւրընկալուածներ, բացի նաւազներէս, կը կ'սգմէին Մովու Արծիւի աճող բնակչութիւնը: Ու ամէնքն ալ հանգստաւէտօրէն եւ ընդհանրապէս ամէն տեսակէտով գոհ, տեղաւորուած էին, մեր եւ գերիներուն միջեւ ապրելակերպի ոչ մէկ տարբերութիւն կար. գերիներուն կողմէ ապստամբական ոչ մէկ փորձ չեղաւ ու մենք, հակառակ անգէն ըլլալուս, որեւէ մէկը չի հաճարծակեցաւ բռնութեամբ մեզ ստիպել իր ուզածը: Ամէն բան կարգին էր, միայն այսքան մարդ կերակրելու հարցը զի, կը մտահոգէր, հապա խմելիք ջուրի պակասը իսկապէս կը մտատանջէր զիս: Ստիպուեցայ մեր «համայնք»ի բնակչութեան թիւը սահմանափակելու վրայ խորհիլ:

Մեր յաջորդ ասպատակութիւնը, ֆրանսական Գամպրօն առագաստանաւը գործածեցինք իբր փրկութեան նաւ: Առագաստանաւը քննուելով այդ նպատակին յարմար նկատուեցաւ ու վճռեցի ձեռքս գտնուող գերիները ամէնքն ալ ազատ արծակել. ինձ անձանօթ չէին այդ վճռին մեզի հանդէպ ունենալիք գէշ հետեւանքները, քանի Ատլանտեանի մէջ մեր ներկայութիւնը պիտի յայտնուէր, բայց չէի կրնար ուրիշ կերպ գործել, քանի կը խորհէի ջուրի եւ կերակուրի պակասը: Երբ Գամպրօնի նաւապետին ծանուցի թէ իր յուզումէն չի կըցաւ նոյնիսկ շնորհակալութիւն յայտնել:

Բայց, նաւուս վրայ հիւրընկալուած 12 նաւապետնե-

րէն ո՞վ պիտի ստանձնէր Գամպրօի հրամանատարութիւնը, ինձ կ'իյնար էճոել: Սպաններուս ցուցմունքին վրայ Բինսօրի նաւապետ Միլլէնը ընտրեցի ամէնքէն ծեր եւ փորձառու նաւաստի. եւ որովհետեւ այս նաւապետը Անգլիացի էր, Գամպրօնի կայմին վրայ Ֆրանսականի տեղ անգլիական դրօշ տարգուեցաւ ի մեծ ցաւ Ֆրանսացիներու, որոնց որոնց թիւը Ծովու Արծիւին վրայ իրենց դաշնակիցներէն աւելի էր:

Գերիները ամէնքն ալ առանց բացառութեան գերմանական մարքի հաշուով իրենց ամսականները ստացան, առէն մէկ նաւու համար իրենց հետ համաձայնուած ամսականներու համեմատ:

Գամպրօնի վրայ փոխադրուելէն վերջ նաւազներուս հետ սրտագին հրաժեշտի ողջոյններ փոխանակեցին: Մեր նաւէն բաժնուող ամէն մի մակոյկի նաւաստիները Ծովու Արծիւին ի պատիւ ուրախ բացազանջութիւններով կը ծափահարէին: Այս առթիւ, ճաշասրահին մէջ իրենց ազատութիւնը վերագտնող նաւապետներուն ի պատիւ մեծ հանդէս մը սարքեցինք. հանդէսի ընթացքին ուրախութիւնը կատարեալ էր:

Ճաշէն վերջ նաւապետները վերջին բաժակ մը շամ բանիա խմեցին մեր կենացը եւ հրաժեշտ առին մեզմէ, վստահեցնելով որ չպիտի մոռնային յիշատակել մեր նաւուն վրայ իրենց գտած ազնիւ ընդունելութիւնը եւ փափկանկատ հիւրընկալութիւնը, գլխովին հակառակ դաշնակից մամուլին մէջ ամէն օր երեւցող գերմանական վայրագութեանց լուրերուն:

Գերիներուս շուտ ցամաք հասնիլը մեզի համար վտանգաւոր ըլլալը գիտէինք, բանի այդ եղելութիւնը մեր ներկայութիւնը պիտի մատնէր, դժբաղդաբար ուրիշ տեսակ չէր կրնար ըլլալ, բայց տրուած ըլլալով որ խղաղական Ռվկիւանոս պիտի փոխադրէինք մեր գործունէութեան աւապարէզը, կարեւոր էր Գամպրօնի ուղեւորութեան ուղացումը, որպէսզի կարենայինք մեր կրցածին չափ ժամանակ շահիլ: Այդ պատճառաւ Գամպրօնի առաջաստիներուն մեծ մասը

փհացուցինք ու սահմանափակ թիւով առաջաստիներ ձգեցինք. այդ կերպով 12 օրէն հազիւ կրնային Ռիօ տը Եանէյրօ հասնիլ, մինչդեռ մենք ճամբանիս պիտի շարունակէինք դէպի Արեւմուտք, նաւուն ամբողջ առաջաստիները պարզած:

Վերստին մնացինք մենք մեզի, մեր ընդարձակ նաւուն վրայ: Յամաքի ընթերցողը չի կրնար երեւակայել թէ նաւաստին իր հեռաւոր համբորդութեանց միջոցին ո՞ր աստիճան կը բաղձայ ունենալ իրեն իբր միակ ընկեր ծովը ան կ'երեւակայէ որ ծովը իրեն համը լեզուով կը խօսի, արդէն նաւաստին բնապաշտ մըն է: Յաւիտենապէս փոխուող ամէն նոր հովի հետ, ծովը կը կերպարանափոխուի միշտ: Ըլլայ հանդարտութեան մը ընթացքին, որ շատ ալ գոհացուցիչ չէ առաջաստանաւի նաւապետին համար, որ կը շտապէ հասնիլ որոշ հանգրուանի մը: Ծովը մասնաւոր հմայք մը ունի երբ յստակ ու ողորկ մակերեսը հանդարտօրէն կ'օրօրէ. կարծես թէ հալած կապար եղած ըլլար: Ծովը մարդուս վրայ տարօրինակ ազդեցութիւ մը ունի. ան կ'ազնուացնէ մարդը, անոր հոգիին խորերէն ազնիւ զգացումներ կ'արթնցնէ:

Գիշերուան մէջ ծովուն հմայքը աւելի մեծ է, զով մթութեան մէջ ան իր շարժուն ընդարձակ մակերեսը կը տարածէ, թեթեւօրէն խորշումած, երբեմն միջին, երբեմն ալ ամպերուն ետեւէն երեւցող լուսնկայէն լուսողողուած, եւ որ պարաններու սեւ ստուերները կ'որոշուին առաջաստիներու սպիտակութեան վրայ: Նախախնամական խաղաղութիւն մը կը պատէ կամրջակին վրայ տարածուած նաւաստիին՝ զլսուն վրայ վճիտ երկնակամարին աստղեր կը փայլին, եւ որոնք ծովու եւ անապատէ գատ ոչ մէկ տեղ այդքան յըստակօրէն կը տեսնուին:

Կայմերուն կատարները կարծես երկինք կը հասնին, նաւուն միօրինակ տատանումը նաւաստին կ'օրօրէ, որու ազդեցութեան տակ ան չուշանար Մորփէոսի գիրկը նետուել:

Ծովու ամենամեծ հրապոյրներէն մին ալ արեւոտ օդով ալեկոծութիւնն է, ուր ալիքներու մուծ կապոյտին վրայ բազմագոյն ծիածաններ կը կազմուին, նաւը ալիքներու սպիտակ կատարները կը բարձրանայ եւ իր ցուրկով հսկայ փրփուրներ կը յօրինէ: Ամպամած երկինքով տեղատարափին տեսարանը ծովու վրայ ալ աւելի վեհաշուք եւ պատկառելի է, կայծակը ալիքները կը հարուածէ ու ջուրի բարակ սիւն մը կը բարձրանայ, ածելիի շեղբին պէս բարակ եւ ուղիղ: Մթութեան մէջ փայլակը կը լուսաւորէ ալիքները, անձրեւի տարափները կը շղթայագեղծուին ծովուն վրայ որու ամբողջ մակերեսը կը փօսփօրանայ ու նաւուն ձգած հետքը կը նկատուի ոսկեգոյն կրականման ակօսով մը:

*
* *

Վառելանիւթը մեզ համար երկրորդական նշանակութիւն ունէր. մեր մեքենան աւելի օժանդակի դեր կը կատարէր, գլխաւորաբար մեր առագաստներուն եւ ծովուն կը կրթնէինք, որոնք մինչեւ հիմայ դաշնակցած էին մեզի հետ:

Յալքլանտի կղզիներուն մօտէն անցնելով, այն տեղին վրայէն ուր կը հանգչէին մեր «Սարնհորսթ», «Կնէյզնաու», «Լայքցիկ» եւ «Նիւրէմպերկ» հերոսական մարտանաւերու խլեակները. առագաստները կը հաւաքենք ու մեր դրօշը կէս բարձրացուցած ծով կը նետենք երկաթէ խաչ մը, աչքերնիս արցունքով եւ մեր հայրենիքին հանդէպ երախտադէտ յուշերով լի: Խաչը կը սուզի ու միայնակ կ'երթայ հանգչի 6 00 մէթր խորութեան մէջ ննջող. մեր ընկերներուն վրայ:

Եւ մենք կը շարունակենք մեր միօրինակ ուղեւորութիւնը, դէպի Հօրնի հրուանդանը յառաջանալով. անթել հեռագրով անգլիական յաժանաւի մը հետեւեալ րատիօ-հեռագիրը ստացանք. «Ձգուշութիւն, Ֆէրնանտօ Նօրօխուին մի՛ մօտենաք, «Մէվէն» այս կղզիին շուրջ կը գտնուի»: «Ծնորհակալ ենք», կը պատասխանենք եւ ծովերու վրայէն մտքով մեր եղբայրական ու հայրենասիրական բարեւները ղրկեցինք՝ զերման անտեսանելի Մէվէ յաժանաւին:

Հօրնի հրուանդանին դեռ չմօտեցած հսկայ «այսպէրկ»ի մը (լողացող սառցոյցի հսկայ կոյտ) հանդիպեցանք: Նաւանին ուղեցոյցները կը նշանակեն թէ այդ շրջաններուն մէջ, տարուայ այդ եղանակին լողացող սառցակոյտերու կը հանդիպուի, որով դիտող-նաւագները իրենց ուշադրութիւնը կրկնապատկեցին:

Ջերմութեան յանկարծական անկում մը եւ անծանօթ թռչուններու երամներ սառցակոյտի մը երեւիլը կանխատեսել տուին մեզ, որը առաւօտեան մառախուղին մէջ մեր աջ կողմէն անցաւ: Բարձրութիւնը բաւական մեծ էր, իսկ օդու տակը գտնուած մասը մակերեւոյթէն վեր գտնուած մասէն բազմապատիկ աւելի էր: Հոսանքներէ տարուած՝ դանդաղօրէն կը շարժէր, ու քանի կը մօտենայինք, վայրկեանէ վայրկեան ձեւ կը փոխէր: Այս՝ միակ սառցակոյտն էր որուն հանդիպեցանք:

Փոթորիկներու եւ ալեկոծութեանց կեդրոն Հօրնի հրուանդանը մինչեւ որ անցանք, ծովուն հետ տառացիօրէն կռուեցանք. ամբողջ երէքուկէս շաբաթ ծովու ամէն փոթորիկներուն եւ տեղատարափներուն դիմագրաւեցինք:

Առագաստները կէս պարզած՝ օրեր ամբողջ կտրած համբանիս, նոր փոթորկով մը մի քանի ժամուայ մէջ կը կորսնցնենք. մեր նաւը հերոսաբար կը կռուէր վայրենացած ծովուն դէմ:

Հսկայ ալիքներ, որ մարդ միայն Հօրնի հրուանդանին շուրջ կը հանդիպի, նաւուն ցուրկը կը ծածէին, կամրջակը կը սրբէին ու կայմերէն, առագաստներէն կտորներ փրցնելով կը տանէին:

Նաւագներս, գիշերը ցերեկին խառնելով, պատուտած առագաստները կը կարկտէին, ինչ դժուար աշխատանք, հաստ ասեղով ու ծանր ձեռնոցով, նաւին սարսափելի տատանումներու միջոցին առագաստ կարելը: Նաւուն յանկարծական օրօրումներն ու մին ասեղը նաւագին ձեռքը մխրճուելուն պատճառ կըլլայ. Բայց մեզի առագաստներ պէտք էին ու այս դժուարին աշխատանքը անդադար կը շարունակուէր: Փնացած առագաստները կ'իջեցուէին եւ անոնց տեղ

կարկտնուածները կը բարձրացուէին: Շոգենաւով փոթորիկի ժամանակ ամէնքն ալ կամուրջին տակը կը քաշուին մինչ առագաստանաւով, ամէն անգամ որ 20 աստիճանէն աւելի ծով հարկ ըլլայ, շարժումները կատարելու համար ամբողջ նաւազներուն գործի լծովը պէտք կըլլայ, եւ ծովը որքան ուժգին ըլլայ, պէտք է այնքան յանախ նաւազները կայմերուն վրայ ելլեն:

Վերջապէս հազար տանջանքով յաջողեցանք հրուանդանը անցնիլ, որքան բաղդաւոր էինք որ կըցանք փոթորկալից գօտին ետեւ ձգել: Բայց Ապրիլ 26ին մեր դիտողը անգլիական յաժանաւ մը կ'որոշէ հորիզոնէն, անկասկած մեզ հետապնդող նաւերէն մին պիտի ըլլայ:

Մահասարսուռ վայրկեաններ կ'անցնենք, արգեսօք տեսաւ մեզ, բոլոր առագաստները պարզած, մօթէորն ալ շարժման մէջ կը դնենք ու մեծ արագութեամբ դէպի հարաւ կ'որդողինք:

Առագաստներու ճնշումին տակ կայմերը այնպէս մը կը կքին որ, կարծես թէ պիտի կոտորին: Կատարելագործեալ հեռադիտակներով դիտարանին բարձրութենէն աննկարագրելի սրտի բաբախումով մը կը հետեւինք. անգլիական այս խուզակը, եթէ մեզ երեւան հանէր կորսուած էինք, մնաս բարեաւ ազատութիւն:

Թեթեւ մշուշ մը մեզ օգնութեան կը հասնի, ու քիչ յետոյ յաժանաւը կ'անյայտանայ. փրկուեցանք: Աչքերնիս անգամ մը եւս թշնամիէն աւելի ուշադիր եւ աւելի զօրաւոր ըլլալը ապացուցուեցաւ: Որքան ուրախութեամբ կը պօսնենք, հրաշքով վտանգէ ազատելիս: Գիշերը վերստին դէպի հիւսիս կը նաւենք ու ինքնազական Ովկիանոսը կը մտնենք:

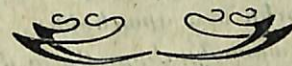
Առաւօտ մը անթէլէիս անգլերէն լեզուաւ հետեւեալ րատիօ-հեռագիրը կ'ստանայ. «Ծովու Արծիւ»ը ընկղմուեցաւ, դրօշը կայմին պարզած վիճակի մէջ. հրամանատարը եւ նաւազներէն մաս մը գերի բռնուելով Մօնթէվիտիօ կը փոխադրուին:

Անգլիացին առանց պատճառի չի ստեր: Մեր առա-

թողած գերուն տարած լուրերը, անկասկած վերջին ծայր մտահոգած էին նաւատէրներու եւ առեւտրականներու շրջանակները, եւ Հարաւայի Ամերիկայի, Աւստրալիոյ, Նիւ-Ջէլանտի մէջ բռնաւորուած նաւերը ստիպուած էին իրենց մեկնումը յետաձգել, մինչեւ այս լուրը, թէ մեզ հետապնդող յաժանաւերը մեզ ընկղմած էին:

Մինչ այդ ապահովագիւնները չափազանց բարձրացած էին ու սնգլիացիները որ շահ ունէին ապահովագիւնները իջեցնելու արծակեցին այդ սուտ րատիօ-հեռագիրը: Անգլիացիին համար ճշմարտութենէ աւելի նախընտրելի է ազգային շահը:

Բայց սրտի մը տեղ սուտուէս պէտք էր: Մենք ալ անթէլով հետեւեալ րատիօ-հեռագիրը արծակեցինք. «Օգնութիւն, գերմանական սուզանաւ». ու այսպէս ինքնազական Ովկիանոսին մէջ գերմանական սուզանաւ գտնուելու լուրը տարածուեցաւ ու վերստին ապահովագիւնները բարձրացան:

Ն Ա Ի Ա Բ Ե Կ Ո Ւ Թ Ի Ն ԵՒ Ռ Օ Պ Ի Ն Ս Ո Ն Ե Ա Ն Կ Ե Ա Ն Ք

Հարաւային Ամերիկայի եզերքի երկայնքին յառաջացանք, ժուան Ֆէրնալտէզի մօտ անգլիական «Բէնթ» յածանաւին հետ բաւական ժամանակ ըստիւ-հեռագրական հաղորդակցութիւն ունեցանք. ան չէր գիտեր թէ ճշտ իր հետապնդած նաւուն հետ էր որ կը հաղորդակցի: Յետոյ կողերնու ծագելով մարքիզեան կղզիները. առանց նաւու մը հանդիպելու Հօնօլուլուի մօտ հասանք: Սկսանք ասպատակել Սան-Ֆրանչիսկօյէն Աւստրալիա երթելեկող նաւերու գիծը:

Զատկի կղզիներուն մօտ, հրբեմն օրական երեք անգամ հասարակածի գիծը անցնիլ դառնալով, Ամերիկեան երեք առագաստանաւեր եւս գրաւեցինք, ձօնաւն. Սլայինտ եւ Մանիլիա առագաստանաւերը: Բայց մեր աւարը նախատեսածնիս չարդարացուց. ամբողջ շաբաթներ անցան առանց նաւ մը երեւալու. մեր անվերջ ճամբորդութեան միօրինակութիւնը այնքան մեծ էր որ գերի առած նաւապետերնիս եւ նաւազները ջերմօրէն կը խնդրեն մեզմէ, Ծովու Արծիւին վրայ իրենց համար նոր ընկարաչիցներ գրտնել:

Ինչ տարօրինակ մտածումներ կը պաշարեն մարդուս այդ ծանծրացուցիչ ու մելամաղձոտ ժամերուն: Մեր գերիներէն մին կը խնդրէ մեզմէ, անքնակ կղզի մը ձգել զինքը: «Բաւալան ճամբորդեցի, կրսէր. ընտանիքս պիտի գանձէ այն գումարը, որ ինքզինքս ապահովագրած եմ, եւ ես Ռօպէնսօնի պէս խաղաղօրէն պիտի ապրիմ կեանքիս մնացած օրերը»:

Ահռելի տաքը, զբաղումի եւ շարժումի պակասը, աղի ջուրը եւ շարունակաբար պահածոներով սնանկնիս սկսած էին մեզ տկարացնել: Հարաւային Ամերիկայի եզերքներուն կային չէզոք նաւահանգիստներ, բայց չէզոքութեան ազնիւ եւ բարձր գաղափարը, պատերազմի ընթացքին, գերմանացիներուն համար չքացած է: Մեզի գերմանացիներուն համար չի կար այլեւս ոչ մէկ բարեկամ, ոչ մէկ արդարութիւն: Իբրեւան եւ չորս ժամուան համար պիտի ընդունէին մեզ նաւահանգիստ մը, մինչ այդ թշնամի յածանաւերը պիտի փութային փակել մեր ճամբան:

Երկու հարիւր յիսուն օրերէ ի վեր, մեր ջրամբարն ըուն ջուրը նորոգուած չէր:

Գոնէ կարենայինք ծովու լողանք մը առնել, որքան ամոքիչ պիտի ըլլար: Ցամաքի վրայ գտնուող մը չի կրնար երեւակայել նաւապետին ատելութիւնը շնածուկերու հանդէպ, որ զինքը կ'արգիլեն լողնալէ ու իր փայտաշէն բանտին մէջ փակուած կը պահեն:

Շնանծուկը նաւաստիին անհատական թշնամին է, աւելցուցէք անոր վրայ ծանծրոյթը պիտի հասկնաք այն ատեն թէ ոչ մէկ տանջանք ու փորձ այդ ահռելի գազանին վրայ այնքան աւելի ժամանց մը չպիտի ըլլար նաւազի մը համար: Որով այդ տաղտկեցուցիչ առանձնութեան մէջ շնածուկեր որսալը մեր միակ ժամանցն էր: Երբեմն որսացուած երկու շնածուկեր իրար կապելով թող կուտայինք, մին միւսը իր երթալիք ուղղութեան կը քաշէր, մեր գոհունակ ակնարկներուն տակ ժամեր այդպէս իրարու հետ կը տապալկէին: Երբ շնածուկը մեծ ըլլար, լաւ մը ծնծելէ վերջ յոչին պարապ տակառ մը կապելով ազատ կը ձգէինք. ան կարծելով որ աժան ազատած է, ծովը նետածնուս պէս դէպի խորերը փախչիլ կուգէր, բայց հաստ պարանով լաւ մը պոչին կապուած պարապ տակառ իր թափը կը կասեցընէր ու ծովուն մակերեսը կը պահէր զայն. այն ատեն շնածուկը խելագար ոստումներ կունենար երբեմն աչ, երբեմն ծախ, որպէսզի տակառէն ազատի, մինչեւ որ յոգնաբեկ կը ճաթէր եւ ուռելով ծովուն մակերեսը կ'ենէր:

Բայց մեր ամենամեծ գուարնությունը հարպով օծուած ձեռնառումը մը անոնց նետին էր. շնածուկերու խումբը ամբողջ կերին վրայ կը յարծակէր, անոնցմէ մէկը, խումբին հարպիկը կը յափշտակէր ձեռնառումը որ քիչ վերջ պայթելով շնածուկը բզկտուած օդը կ'ելնէր, որու կտորները իր իսկ ընկերները կը լափէին:

Այսպէս 35.000 մղոն համբայ կտրեցինք, գրեթէ միակ շրջանակի մը մէջ, ամիսներ ամբողջ երկինքէ եւ ծովէ գտնուրիչ բան չի տեսնելու պայմանաւ: Ամէն զոհողութիւն աչք առնելով կ'որոշենք մեր ծովահենական գործունէութիւնը շարունակել, առանց կսկիծի չէր որ նաւաստիներու յատուկ եւ անոնց ամենամեծ թշնամին եղող «պէրի-պէրի» հիւանդութեան, (հիւանդութիւն մը որ ջուրի կը վերածէ արիւնը) երեւումը կը դիտէինք մեր վրայ: Նաւագներու շատերուն յօդերը ուռած էին: Թարմ սնունդի եւ թարմ ջուրի պակասէն: Գոնէ ջուրի պաշարը նորոգելու համար, անհրաժեշտ էր մօտակայ կղզիներէն մին հանդիպել, որմէ յետոյ պիտի ուղղուէինք Հարաւային ձորճիա, քանդելու համար անգլիացի ձկնորսներու կայանը եւ վերսկսելու մեր գործունէութիւնը Ատլանտեան Ովկէանոսի մէջ, որը այնքան արդիւնաւոր լեղած էր:

Սկիզբները խորհեցանք Գուբի Արգիպեղագոսի մեծ կղզիներէն մին հանդիպել, բայց հոն կրնար բաւիս—հեռագրակայան մը գոյութիւն ունենալ. բաց աստի, այս յաճախուած գօտիին մէջ մեզ համար վտանգները աւելի շատ էին:

Չենք ալ ուզեր դէպի Արեւելք ուղղուիլ, մէկ կողմէն վառելանիւթ չապառելու համար, միւս կողմէն ալ մօթէօրը խնայելու մտածումով. այն մօթէօրը, որ մեր յարծակման զգուարին վայրկեանին այնքան պէտք պիտի ըլլար: Ի վերջոյ, մեր հանդիպած կղզին պէտք էր անմարդաբնակ ըլլար: Յետ երկարատեւ խորհրդակցութեանց, ընկերութեան Արգիպեղագոսի կղզիներէն ամէն տեսակէտով յարմար, Մօպէլիա կղզին ընտրեցինք:

Արգիպեղագոսին կղզիները գեղեցիկ ըլլալով հանդերձ,

նաւաստիներու համար աննպաստ են, գրեթէ բոլորն ալ ոչ ծովախորշ եւ ոչ ալ նաւահանգիստ ունին:

Մօպէլիա կղզին հասանք Յուլիս 29ին. որքան կը յառաջանայինք մեզ կ'երեւար թէ առասպելական երկրի մը կը մօտենանք:

Ծովու յատակին բուստի մեծ խաւեր զանազան երանգներով եւ գոյներով, աչքերնիս խոստացնող տեսարան մը կը պարզէին. իսկ առջեւնիս բոլորովին խաղաղ լճանման տեսակ մը ծով կը տարածուէր, հոն ծովը կարծես թէ կը ննջէր եւ ուր չորս պզտիկ կղզիներ կը կազմուէին, որոնց ետեւը, ծովը Հալիմայի առասպելին ահագին արջունքը եղած ըլլար: Եթէ կարենայինք անցնիլ եւ խաբսխել հոն ներսը, անկից ապահով նաւահանգիստ չէր կարելի երեւակայիլ:

Դժբաղդաբար կղզեակներու միջեւ գտնուած ջրանցքներուն մոտքերը շատ նեղ էին եւ նաւերնիս չէր կրնար անցնիլ անոնց մէջ: Ստիպուեցանք եզերքի բուստածին խաւերուն վրայ խարխսխ նետել, ուրիշ երկու խարխսխներ ալ եզերքէն բաւական հեռու ամրացուցինք:

Երբ մակոյքնիս ծով իջեցուցինք ցամաք ելլելու համար, Քրիստափոր Գոլումպոսի անծանօթ երկիր մը գտած միջոցին զգացածը զգացինք:

Կայմերուն վրայ ինը ամիսներ ելլել իջնելէ վերջ, առաջաստներու շարունակական գործածութենէն ծովու հետ կոտելէ, պարանները քաշելէ վերջ, ցամաք ոտք կոխելու հաճոյքը, կանաչութեան եւ բուսականութեան ակնախտիղ տեսարանները մեզ ուրախութենէ գինովցուցին: Քիչ ժամանակուայ համար կանգ պիտի առնէր որս փնտռող բայց միեւնոյն ժամանակ ինքն ալ հալածուող որսորդի ջղային այս պրկումը: Հիմայ այլեւս փրանսացիներուն հիւրերն ենք, որոնք մեր ամառային արծակուրդին ի՞նչ օգտիր խութեան օթեւան մեզ կը տրամադրէին զգլխից Մօպէլիա կղզին: Միլիոնաւոր ծովային թռչուններ բոյն դրած են հոն, ծովու կրիաները իրենց հաւկիթները ածնելու համար հոն կը հաւաքուէին, անհրեւակայիլօրէն առատ եւ համեղ

ծուկեր, բաց աստի կղզիին վրայ բաւական թիւով խոզեր կը գտնուէին, որոնք բազմանալու համար դիտմամբ հոն ձգուած ու վայրենացներ էին:

Երեք ընկի քանաքներ Մօպէլիա կղզիին միակ ընակիչներն էին, Ֆրանսական առեւտրական հաստատութեան մը կողմէ հոն բնակեցուցուած՝ կրիաներ որսալու համար: Մեր նպատակին աւելի յարմար կղզի ապահովաբար չէինք կրնար գտնել. իսկապէս բան մը չէր պակսէր այդ կղզիէն. արմաւնի իի անտառներ, առատ, թարմ ուտելիքներ, բաղցր-րահամ պաղ ջուր:

Քանաքները սկիզբէն. մեր յանկարծական երեւումէն սարսափած կղզիին խորը քաշուած էին, բայց շատ չանցած՝ մեզի հետ «ընտելացան» եւ մեր թանկագին ընկերները եղան:

Նաւազներս՝ արծակուրդի ելած դպրոցական աշակերտներու պէս սկսակ կղզիին վրայ վազվտուել, ծուկ որսալ, հաւկիթ հաւաքել, աստաքոս բռնել կամ հնդկընկոյզ քաղել, ահա անոնց զբաղումը:

Խոհարարը խոզերէն մին մորթեց. նաւազներէն ոմանք հսկայ կրիայ մը որսացա՛ր էին. նաւ վերադարձանք ընտիր ուտելիքներու մեծ պաշարով մը: Միլիօնատէր մը չալիտի կրնար երեւակայել մեր այդ գիշերուայ ընտիր եւ համեղ կերակուրներու ցանկէն աւելի բան մը: Կրիայի ապուր, խաշած ծուկ, աստակոս, խորոված խոզի միս, ամարի հաւկիթներով ձուածեղ եւ պտուղներ:

Այս տեսակ սննդառութեամբ չուշացանք մեր ուժերը վերագտնելէ: Մեր յառաջիկայ ճամբորդութեան նախապատրաստական աշխատանքները տեսնելու համար ծուխով եփուելիք ծուկերու խոհանոց մը հաստատեցինք, միեւնոյն ժամանակ աղած խոզի միս. ամարի եւ կրիայի հազարաւոր հաւկիթներու պահածոներ պատրաստեցինք: Բայց խաբըս-խատեղը մեծապէս կը մտահոգէր մեզ: Լաւ չալիտի՞ ըլլար հոս խաբսխած մնալու: Նաւերնի... եռանայ ծովեզերքէն ու օրական երկու անգամ առաւօտ եւ երեկոյ ցամաք իջնել, անկասկած որ ամէն տեսակէտով նախընտր-

րելի էր: Բայց այսպէս ընելով մեր թանկագին վառելանիւթէն պիտի տուժէինք, արդէն մօթէօրը նորոգուելու եւ մաքրուելու պէտք ունէր: Փորձեցինք ամրացնել ու ապահովել խարսխումնիս, բայց անկարելի եղաւ, խարխալը յատակին վրայ միշտ կը քաշկոտուէր: Կը մտածէինք թէ ոչ մէկ հով, որքան ալ ուժգին փչէր, չալիտի կրնար մէկ անգամէն մեզ բուստերուն վրայ նետել:

Օգոստոս 2ին, առաւօտեան ժամը 9.30ին երբ պէնզինով բանող մակոյկը ծովեզերք ղրկեցինք, հորիզոնին ծովուն ուռիլը տեսանք, հակառակ որ օդը խաղաղ էր. ի՞նչ կրնայ ըլլար արդեօք, կը հարցնէինք իշարու. կրկներեւոյթ մը թերեւս, բայց սարսափելի ալիքը երթալով խոշորցած կը մօտենար: Արդեօք ստորերկրեայ ալիքի մը երկրաշարժի արդիւնքն էր: Մեր մէջէն ոչ մէկը իր կեանքի ընթացքին այդ տեսակ երեւոյթ մը տեսած չէր, հակառակ որ ամէնքս ալ աշխարհիս չորս կողմերը ճամբորդած էինք: Սպաներս այս տարօրինակ երեւոյթին գիտական պատճառները կը փնտռէին, երբ վայրկեան մը վտանգին մօտ ըլլալ կարծեցի՝ «խարխալները անմիջապէս կտրեցէք եւ մեքենան շարժման մէջ դրէք, ամէնքդ ալ կամրջակին վրայ»՝ հրամանները տուի: Համո ալիքը անդադար կը յառաջանար ու աներեւակայելիօրէն կը ծաւալէր:

«Մեքենան առաջ», կ'ոռնամ ինքնիրմէս ելած, մեքենավարները, Տիգէլին քնշուած ծորակները կը բանան, աւաղ. ի գուր տեղը:

Ականջներս կը լարեմ, սպասելով լսել մօթէօրին բանելու առաջին աղմուկը: Ոչինչ, նաւազներս իրենց ամբողջ ուժովը օդ կը խտացնեն ու հիւաղը կը մօտենայ...

Նաւը արդէն կօրօրուի գլխաւոր ալիքին առջեւէն ընթացող ալիքներուն մէջ, ազատելու համար քանի մը վայրկեան ունինք ալիւս ու բոլորիս ականջները անհամբեր մօթէօրին բանելու ձայնին կը սպասեն...

Այլեւս ուշ է... ջրի կոյտը լերան մը պէս նաւուն վրայ բարձրագաւ ու նաւը յարդի մը պէս յափշտակելով բուստերուն վրայ նետեց: Կայմերը ու առագաստները կամրջա-

կին վրայ փլչեցան, հսկայ ալիքին ուժը այնքան մեծ էր որ եզերքին վրայ փշրուած միջոցին բուստի ահագին ժայռեր փրցեցելով հեռուն նետեց: Փայտաշէն մեր առագաստանաւը որ գերմանական կայսրութիւնը կը ներկայացնէր այս կիսագունտին մէջ, հիմայ այլեւս ցամաքին վրայ կոտորուած փռուած էր:

Ալիքը մեզի զարկած ժամանակ ամէն ոք կրցածին պէս պաշտպանուած էր կամրջակին վրայ անծրելի նման տեղացող նաւուն կոտորուած մասերէն:

Անմիջապէս որ սկիզբի ռասանումէն ինքզինքս գտայ, աչք մը պտտեցի չորս կողմս. ոչ մէկ շնչող էակ, ըսելէ միայն ես ազատուած էի, անէ՛ծք: Բայց մէջս զգացի բաւական ուժ, կիսախեղդ ծայնով պոռալու «տղաք. ո՛ւր էք»:

Ու յետակողմէն հետեւեալ անմոռանալի պատասխանը ստացայ «հրամանատար, նաւուն ատաղծը կը դիմանայ դեռ»:

Գերմանական կաղնեփայտ, այդ մտածումը կայծակի արագութեամբ միտքէս անցաւ. յուզումէս սիրտս խզուելու աստիճան կը տրոփէր: Այս ափ մը մարդիկը դիմակալած էին աղէտին այնպէս, ինչպէ՛ս որ հայրենիքս ամբողջ աշխարհի յարձակումներուն կը դիմակալէր:

«Ազնիւ ընկերներ այո՛, կաղնեփայտը կը դիմանայ դեռ ու գէշ աղէկ մեզ հայրենիք պիտի փոխադրէ»:

Ու հիմա գործի. 105 մարդու ուտելիք պէտք էր ապահովել, ցամաք փոխադրել թնդանթները, գնդացիները, ումբերը, զէնքե ը, մեքենաները եւ ինչ կարելուք բան որ նաւաբեկութենէն ազատած էր:

Փոխադրութիւնը 30 մէթր ցած բուստոտ ծովու յատակի մը վրայէն տեղի պիտի ունենար, քալելով այս անհարթ, ոտքերը ճանկոտող անհաւասար գետինին վրայէն,

մինչեւ մէջքը ջուրերուն մէջ եւ ջուրի զօրաւոր հոսանքի մը դէմ: Նաւազներս յաճախ կը սահէին ու քիչ վերջը խեղճները ամէնքն ալ ոտքերնին, սրունքներնին, բուստերուն սուր անկիւններուն զարնուելով պատուտած էին, բայց եւ այնպէս զիշերը մինչեւ առաւօտ անխոնջ աշխատեցանք եւ ի վերջոյ կրցանք կղզին փոխադրել ինչ որ մեզի անհրաժեշտ էր:

Այսպէս անակնկալօրէն արմաւենիներուն մէջ, ծնաւ գերման վերջին գաղթավայրը: Գերմանական դրօշը կայմի մը վրայ հպարտօրէն ծածանիլ սկսաւ ու մենք մեր նոր հայրենիքը «Քիքիլիա կղզի» կոչեցինք: Մի քանի կտոր տախտակի տեղ հիմայ քանի մը հէթար ցամաքի տէր էինք: Մեծ ու պզտիկ միլիօնաւոր թռչուններ կը բնակէին մեր կղզին. կտրգ մը տեղեր, առանց հաւկիթներու վրայ կոխելու. մարդ էր կրնար քայլ մը իսկ յառաջանալ: Մարսափած ամառները այնքան խիտ շարքերով կը փախէին որ արեւը կը խաւարէր: Այն թռչունները որ թուխսի նստած են, կը նախընտրէին տեղն ու տեղը սպաննուիլ, քան լքել իրենց բոյնը: Մեծ դժուարութեամբ, հազիւ կրցանք խոշոր փայտերու հարուածներով հեռացնել զանոնք, եւ որովհետեւ հոն գտնուած հաւկիթները օրերէ ի վեր թխսուած էին, անպէտ ըլլալուն նետեցինք ու այսպէսով թռչունի բոյներէ մաքրեցինք բաւական ընդարձակ գետին մը: Բայց զարմանալի. մարքուած այդ սիջոցը անմիջապէս ամառներով ծածկուեցաւ վերստին, որոնք սկսան հաւկիթ ածել ու մենք բազմաթիւ թարմ հաւկիթներ հաւաքեցինք:

Գիշերը մեր վառած լոյսէն հմայուած հազարաւոր հսկայ քափուրեաններ (տեսակ մը մեծ խեցեփառ) մեզ կը մօտենային: Շնիկը հետաքրքիր հոս հոն կը վազվուտէր, երբ օր մ'ալ թռչուններու խիտ շարքի մը մէջ գտաւ ինքզինքը. անոր շուրջը կարծես գետինը զանազան խոշորութեամբ ամէն տեսակի թռչուններով կ'եռար:

Խեղճը սկիզբէն բոլորովին շփոթեցաւ, յետոյ սիրտ առնելով վճռականօրէն վրանին նետուեցաւ, պատրաստ խաժնելով խեղդելու, բայց իր յարձակողական թափի որքան ալ մեծ ըլլար, կեանքի հազար գլխան այդ արտայայ-

նաւին բժիշկը Բիթս, մասնաւոր վրանի մը տակ հիւանդա-
նոց ու վիրաբուժական վրան մը հաստատեց: Լճանման
ծավը լոգնալու համար հիանալի բլաժ մ'էր, եւ բաց ծովու
հովը մեզ կը զովացնէր ամէն օր:

Այսպէս, բան չէր պակսէր Զէատլէրտօրֆէն, անկաս-
կած շատ մը միլիօնատէրեր յօժարակամ պիտի վճարէին
իրենցմէ պահանջուած գումարը, մի քանի օր անցնելու հա-
մար այս իրական դրախտին մէջ:

Շաբաթ մը անդադար եւ անխոնջ աշխատանքէ վերջ
ամէն բան պատրաստ էր ու մեր տեղաւորումը վերջնակա-
նապէս լրացած:

Ծովու Արծիւին մեծ զանգակը հրապարակին մէջտեղ
գտնուող Քօքօի մեծ ծառէն կախած էինք եւ նաւուն վրայ
եղածին նման ժամերը կը զարնէր: Նաւազները կանո-
նաւորաբար աչքէ կանցնէին իսկ ամենաբարձր քօքօի
ծառին վրայ խնամքով ճիւղերու եւ տերեւներու մէջ
պահուած դիտարան մը հաստատած էինք, ուսկից կա-
րելի չէր գննել ծովուն ամբողջ տարածութիւնը, իսկ ծովու
բացէն անկարելի էր գայն տեսնել:

Դիտող նաւազը, դիտարանէն իջած միջոցին, անվերջ
պարանի մը վրայ ամրացուած ձողի մը կը հեծնէր, որ եր-
կու հախարակներու վրայ կ'ելեւէջեր. նաւազներէն մին ծա-
ռին դազաթը ելած ատեն միւսը ծառին արմատին մօտ
կըլլար եւ վերէն վար իջնող դիտող նաւազը իր մարմին
ծանրութեամբը վեր կը հանէր իրեն յաջորդող պահակը,
եթէ պատահմամբ վերէն իջնողը վարէն վեր ելլողէն աւելի
թեթեւ ըլլար, երրորդ նաւազ մը չուանը քաշելով կ'օգնէր
անոր:

Բանաստեղծական խառնուածք ունեցող նաւազներ
անտառին մէջ քօքօի ճիւղերով եւ տերեւներով հիւղակներ
շինած էին: Ուրիշ նաւազ մը Բիթթիւք, սպաններու սրահին
սպասաւորը, գետիններէն հրկանտացիի մը հետ լուացարան
մը կազմակերպեցին, անհրաժեշտ արդուկի կազմածքով մի-
ասին ու կարի մեքենայի մը օգնութեամբ ընկղմած նաւին
սեղանափոփոցները ու անձնոցները սաւաններու եւ ներք-

նազգեստներու վերածեցին: Ատաղծագործ Տրէյլըր արհես-
տաւոր նաւազներու օգնութեամբ կատարեալ նաւաշինական
գործատեղի մը կազմակերպեց, ուրտեղ փութով մօթէօրա-
շարժ մակոյկին նորոգութեան ձեռնարկուեցաւ դէպի ան-
ծանօթը հաւանական նոր ճամբորդութեան մը համար: ճիշ-
դը, ոչ մէկ բան մեզ չէր պակսէր որպէսզի կատարեալ եր-
ջանիկ ըլլանք. բացի նաւէ մը որ մեզ վերստին քաղաքա-
կրթութեան գիրկը վերադարձնէ ու մեզ թոյլ տայ վերստին
պատերազմը շարունակելու:

Մեր նաւը ջախջախուած՝ ցամաքին վրայ պառկած էր,
բայց մեր յանդգնութիւնը անադարտ եւ անսասան մնացած
էր: Այլեւս ամբողջ յոյսերնիս մակոյկին վրայ դրած էինք:
Նաւազներէս շատերը կը մտածէին թէ մակոյկը ի վիճակի
չպիտի ըլլար կղզիէն հեռանալու եւ թէ մակոյկով անկարելի
պիտի ըլլար ձերբակալել բաւական մեծկակ թշնամի նաւը:
Բայց իբր գերմանացի պատերազմիկներ չենք կրնար ան-
փութօրէն վերաբերուիլ կոուի շարունակութեան հետ, իսկ
ծովահէնը խաղամոլի կը նմանի, անոր նման հաճոյք կըզ-
գայ բաղդը փորձելով:

Մակոյկին սարուածքը պատրաստեցինք, կայմը շինե-
ցինք, առաջաստները կարեցինք ու խնամքով ամէնքն ալ
փորձեցինք, ճամբու համար հարկ եղած ուտեստեղէնները
ժողովեցինք, ջրամբար մ'ալ շինեցինք, վերջապէս նորոգե-
ցինք ու փրկեցինք մակոյկը, այն ատեն միայն, առաջին
անգամ ըլլալով հասկեցայ թէ նաւ մը շինելու համար ինչ
մեծ աշխատանք տանիլ պէտք է եղեր: Մեր ուրիշ զբաղում-
ներուն առնթներ, կանոնաւորաբար ձկնորսութեամբ կզբա-
ղէինք, որսացուած ձուկերը մուխի միջոցաւ եւ աղալով
պահածոյ կը պատրաստէինք, օր եղաւ որ 20 կտոր պահա-
ծոյ պատրաստեցինք:

Ձկնորսութիւնը բուստերուն վրայ տեղի կունենար
հոն, ուր ծովուն խորութիւնը յիսուն սանթիմէթէ անդին
չէր անցներ, ձուկերը խմբովին հոն կուգային առաւօտները
կեր փնտռելու համար, այն ատեն մենք կիսաբոլորածու
շղթայ մը կազմելով դէպի կեղրոն կը բշխէր գիրենք. ե

երբ շրջանը կը նեղնար ու կը գոցուէր, շուրջըսող մետաղեայ մեծ ուռական մը կը տարածէինք ուր ձուկերը բանտարկուած կը մնային: Կարթով եւ երբեմն ալ ձեռնառումբով ձուկ կորսայինք, կարգ մը տեղեր տինամիթով որսացուածին պէս: Այս կերպով ծովու բուստածին յատակը մեծապէս կը տուժէր. ամէն պայթումէ վերջ բազմաթիւ գեղեցիկ խոշոր ձուկեր, աստակոսներ եւայլն, կը հաւաքէինք: Բուստերը այնքան մաքուր ցոլք մը ունէին որ մարդ կրնայ ծովուն յատակը մեծ խորութենէ մը տեսնել: Տեսակ մը ձուկ կար որ ժայռերու խոռոչներուն մէջ կը պատահէր ու միայն զլուխը դուրս կը ձգէր, այդ ձուկը այնքան յանդուգն ու արիւնարբու էր որ չէր վարաներ մարդու վրայ. յարձակելէ ու այնքան վայրենօրէն կը խածնէ որ շատ անգամ բաւական ծանր վէրքեր կը յառաջացնէ:

Արշալոյսին հսկայ կրիաներ որսալու կելլէինք որոնց թէ միտը եւ թէ հաւկիթները համեղ են: Ուրիշ անգամներ թռչուն որսալու կ'ելլէինք, երբեմն ալ վայրի խոզեր. իսկ գիշերները մեր վառած խարոյկին շուրջ կը բոլորուէինք, հոն կ'արծագանգէր մեր հայրենիքին ժողովրդական երգերը երգեհոնի ընկերակցութեամբ ու ամէնքս ալ հայրենաբաղձական երազներով կը տարուէինք:

Ժամը 10ին բոլորս ալ կը քնանայինք. գէնքը ուսին նաւագ մը միայն պահակ կը կենար մեր ընակարաններուն առաջը, ծովեզերքին երկայնքին երթալ գալով:

Շատ անգամներ կը պատահէր որ միօրինակ երգերու օրօրներէն եւ կամ արմաւենիի ճիւղերուն մէջէն հովին անցնելու ձայնէն պահակն ալ երազներու աշխարհը չուէ, եւ առանց զգալու Մօրֆէոսի գերկը նետուի, ան յաջորդ օրը իր պատիժը կը կրէր գիշեր մը եւս պահակ սպասելով, միակ պատիժը որ կրնայի պարտադրել, որովհետեւ բանտը այն շէնքն էր որ կը պակսէր մեր քաղաքին:

Գիշերները դաշտամուկերը, մրջիւնները, լուերը ու բազմատեսակ միլիոնաւոր միջատները մեր շուրջը պար կը բռնէին, շարունակական բզզիւն մըն էր որ կը լսուէր, իսկ ²ունը, մթութեան մէջ խոզերուն ետեւէն վազվառելով դժո-

խային աղմուկ մը կը հանէր: Մօտակայ քօքօի ծառերուն գագաթէն դաշտամուկերը վրաններուն վրայ կ'իջնէին. արշալոյսը բացուածին պէս կը լսէինք անոնց ամէն ուղղութեամբ փախչիլը: Երբ կը պատրաստուէինք ջուր խմելու, կը տեսնէինք որ գաւաթը ջուրէ աւելի միջատ կը պարունակէր: Մրջիւններուն աւերները արգիլելու համար կարասիներուն ոտքերը ջուրով լեցուն ամաններու մէջ դրած էինք:

Շնիկը գիշերը հոմերական կոիւներ կը մղէր ծովէն ելլող խեչեփառներուն հետ, որոնք հազարներով կը պտտէին ցամաքին վրայ եւ որոնց միտը սքանչելիօրէն համեղ էր. խոհարարնիս առանց միտով կերակուր մը մեծարած միջոցին, քօքօի միջուկով աղծան ալ կը հրամցնէր հետը: Բարակ մանտրուած քօքօի միջուկը ամենահամեղ կանանչեղէնն է որ կրնայ երեւակայուիլ, բայց մարդս այդ աստուածային կերարուրը ճաշակելու հաճոյքը ունենալու համար, միլիոնատէրէ մը աւելի բան մը ըլլալ պէտք է, պէտք է ծովահէն ըլլայ, որովհետեւ այդ աղծանը պատրաստելու համար քօքօի ծառի մը գագաթին միջուկը, սիրտը կը գոհուի, ու տեսակ մը միջուկ որ տասը քիլօկրամ ծանրութիւն կ'ունենայ, մեծաշուք քօքօի ծառի մը կեանքին հաւասար է: Համը թարմ կաղինի համին կը նմանի մի քիչ, բայց շատ աւելի նուրբ ու համեղ է քան թարմ կաղինը:

Այսպէս օրեր ամբողջ, մեր գաղթավայրին գեղեցկութիւնները վայելցինք, այլեւս սկսած էի ծանծրանալ Զէատլօրտէֆի ընդհանուր կառավարիչի պաշտօնէն: Կեանքը չափազանց միօրինակ կերեւար. եւ ծովը, անմիջապէս որ ուժերնիս վերագտանք, անյաղթելի ձգողական զօրութեամբ մը մեզ հրաւէր կը կարդար: Բայց ամէն որոշում պէտք էր լաւ կշռուեր ու խնամքով, պաղարիւնութեամբ քննուեր, որովհետեւ հարկ պիտի ըլլար ձեռնարկողներուն կեանքը վտանգել:

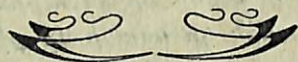
Այդ հարցը մեզի երկար զբաղեցուց ու ամէն օր մեր ձեռնարկի յաջողութեան հաւանականութիւնները կը հաշուէինք համեմատելով վտանգներուն հետ:

Օգոստոս 23էն ի վեր մակոյկը ճամբորդութեան հա-

մար պատրաստ էր: Դեր-նաւապետ Բիրխայսի փորձ հսկողութեամբ նորոգութեան եւ շինութեան աշխատանքները տասնեւհինգ օրուան մէջ վերջացած էին: Գիտէինք որ մեր այս ձեռնարկը մինչեւ այսօրս մեր ըրածներէն ամենավերտանգաւորը պիտի ըլլար, ալիքները վերէն վար մեզ պիտի լուային եւ թէ մակոյկով ալեկոծ ուկիանոսին վրայ ծովահէնութիւն ընելոյ դիւրին բան չէր:

Մեր նպատակը ի՞նչ էր, ի՞նչ պիտի ընէինք, բացուիլ ուկիանոսի խորերը, մղոններ ամբողջ խուզարկել ամէն ուղղութեամբ, տեղատարափներ ու փոթորիվներ դիմագրաւել մակոյկով, փնտռել թշնամի նաւ մը գերելու համար: Յետոյ Մօպէլիա վերադառնալով մեր ընկերը առնել ու շարունակել մեր ծովահէնի գործունէութիւնը:

Գլուխ պիտի կրնայինք հանել արդեօք, թէ չէ ուկիանոսի ալիքներու մէջ սարսափելի մահն էր որ մեզ կըսպասէր, ահա ցուրտ հարցը, որ մեզ կը տանջէր:

Հ Ի Ն Յ Ո Ւ Շ Ե Ր

Կեանքս ու թանկագին ընկերներէս մէկ քանիին կեանքը վտանգելու որոշումը տալէս առաջ, զիշերները կրակին մօտ նստած կը վերլիշէի անցեալ կեանքս, կը վերապրէի այն ամէն իրադարձութիւնները եւ արկածները որ գլխէս անցած էին նաւային ասպարէզիս զանազան շրջաններուն: Մինչեւ հիմայ շատ անգամներ վտանգած էի կեանքըս, փոթորիկներէ ու նաւաբեկութենէ ճողոպրած: Դեռ տղայ հասակիս, ծովային զինուոր արձանագրուելէս առաջ, ծովին վարժուելու համար ծառայած էի իբր նաւաստիակ՝ մեծ առագաստանաւերու մէջ: Առագաստանաւը անկասկած ամենալաւ միջոցն է որ նաւաստին ծովուն հետ ընտանենայ: Կը յիշեմ նաւաբեկութիւն մը որմէ հրաշքով ազատեցայ: Քառակայմ առագաստանաւով մը դէպի Նիւ Եօքս կը ճամբորդէինք, երբ ուկիանոսին մէջտեղը յանկարծ սարսափելի փոթորիկի մը բռնուեցանք: Այդ օրը Եննդան տօնի օր մ'էր: Տեղատարափը աննկարագրելիօրէն սաստիկ էր եւ հովը այնքան ուժգին կը փչէր որ քանի մը վայրկեանի մէջ գրեթէ արմատախիլ եղաւ կայմերը, որոնց բունը միայն մնաց: Կամրջակը կոտորտած կայմի կոտորներով, բզկտուած առագաստի մասերով ծածկուած էր: Նաւապետը միայնանկ բռնած էր նաւաղեկի անիւը որովհետեւ ղեկավար նաւաստին հսկայ ալիքի մը կողմէ սրբուած տարուած էր: Այդ ժամանակ գոյութեան սոսկալի կոիւր սկսաւ, լախտերով զինուած կամրջակին վրայ աջ ու ձախ կախուած բեկորները մաքրեցինք: Միայն ցածը գտնուած առագաստները մնացեր էին, չորս ժամուայ յոգնատանջ աշխատանքէ վերջ միայն կրցանք վերստին կառավարել նաւը: Հրաշք էր որ

մեզմէ մէկը չէր խնդրուած այդ ժամանակամիջոցին. երբ նաւը չառավարէլու անկարող, ծովու ալիքներուն խաղալիք դարձած էինք: Թէ սպաներո թէ մենք, նաւագնես ոգի ի բռին կ'աշխատէինք. ծովու վրայ այդ տեսակ պարագաներու միջոցին ոչ աշխատանքի ժամ եւ ոչ ալ աստիճանի զանազանութիւն կայ: Այլեւս նաւերնիս գէշ աղէկ կը կառավարուէր. բայց փոթորիկը երթալով կը սաստկանար. կը յիշեմ որ Ծնունդի ամբողջ գիշերը անդադար աշխատեցանք, նմանապէս յաջորդ օրը, բայց նաւուն շատ մը զօրութեանը իրենց տեղերէն շարցած էին եւ նաւը ջուր կ'առնէր: «Յառաջ ջրհանկիրներ» հրամանը տրուեցաւ: Նաւուն գոգին մէջ ջուրը կէս մէդրի չափ բարձրացած էր արդէն: Մեր ամբողջ ուժով ջրհանը կը բանեցնէինք, բայց ջուրը միշտ կը բարձրանար: Երբ նաւագ մը հակառակ իր յոգնաբեկութեան աշխատելու ստիպուի, «յառաջ ալքօր» կրօնէ, եւ ջրհանը բանեցնելով հանդերձ, կարգաւ ամէնքս ալ կը կոնծէինք մինչեւ որ յոգնաբեկ գետին ինկանք: Յանկարծ հրսկայ ալիք մը կամրջակին վրայ շղթայագերծուեցաւ եւ խոհանոցի խուցը ամբողջովին արմատախիլ ըրաւ:

Խոհարարը այդ միջոցին մեզ սուրճ կը պատրաստէր, ոտքերը օճախին առջեւ տաքցնելով, օճախին հետ ան ալ ծովը քշուեցաւ, անկարելի եղաւ զինքը ազատել:

Դողալով ես ալ վայրկեանէ վայրկեան մահուան կը սպասէի. 48 ժամէ ի վեր կը ջրհանէինք ու մեր վերջին ուժերն ալ սպառած էին, նաւապետն ալ յոգնութենէն սպառած էր բայց եւ այնպէս կը ջանար մեզ քաջալերել, «յառաջ տղայք, պիտի ազատինք» պոռալով. յանկարծ սարսռաղդեցիկ ձայն մը արձագանգեց, «պաշտպանեցէք ինքզինքնիդ ալիքէն», վարը ջրհաններուն մօտ, ուր կը գտնուէի ես ալ, չէինք կրնար ոչինչ տեսնել, բայց ծովուն սարսափելի մօրնչիւնը լսեցինք: Նաւագներէն վեցը յարդի շիւղի մը պէս քշուեցան, իսկ երկու հոգի ալ կամրջակին վրայէն ծովը սրբեց տարաւ, ուրիշ մը կայմին վրայ կառչեցաւ, ուրիշ նաւագի մըն ալ գանկը հակիթի մը պէս ճեղքուեցաւ. կիսամեռ նաւագ մ'ալ նաւուն օրօրուելու շարժումներէն

կամրջակի տախտակամածին վրայ տարածուած, աչ ու ծախ կը տարուբերուէր:

Չէինք կրնար ջրհանել այլեւս, ու դժբաղդ նաւը կը տատանէր ամէն ուղղութեամբ, հսկայ ալիքներու կոյտեր կամրջակը կը լուային, մեր կացութիւնը սպառնալից էր, չըսելու համար յուսահատական:

Նաւագներէն ողջ մնացողները իրենց վերջին ուժերը կը սպառէին նաւը կառավարել կարենալու համար, բայց իրենց ջանքը պարապի կ'երթար: Փրկութեան վերջին միջոցին ապաւինել ստիպուեցանք, այսինքն մակոյկները պատրաստելու հրամանը տրուեցաւ:

Առաջին մակոյկը դեր-նաւապետին հրամանին տակէն իսկ երկրորդ մակոյկն ալ առաջին նաւապետին: Մակոյկները ծով կարենալ իջեցնելու համար պէտք եղաւ ծովուն մակերեսին իւղ քսելով աղիքները մեղմել: Նաւագներէն ամէն մէկը մէջքին չուան մը կը փաթտէր, որուն միւս ծայրը նաւուն վրայ կապուած էր. յետոյ լողալով մակոյկ կ'երթար: Երբ ամէնքս ալ մակոյկ մտանք, թիավարելով նաւէն հեռացանք, ջանալով միեւնոյն ժամանակ մակոյկը ալիքներուն վրայ բռնել: Աւելի հեռանալ մտքերնէս չ'ընեցէք, պիտի մնայինք հոն, մինչեւ որ նախահնամական շիպուածով մեր մօտէն նաւ մը անցնէր ու մեզ ազատէր: Չոր հացէ գատ Դուտիք հաց չունէինք եւ գրեթէ անբաւարար ջուրի պաշար մը:

Այսպէս մնացինք ամբողջ չորս օրեր, ցուրտը եւ անքնութիւնը մեզ սպառած էին, այս տանջալից վիճակէն ազատելու համար մահ կը ցանկայինք:

Չորրորդ օրը հորիզոնէն շոգնաւ մը նշմարեցինք. ոգեւորուելով մեր ուժերը կեդրոնացուցինք թիի մը վրայ շապիկ մը կապելով սկսանք նշաններ ընել: Աչքերնիս շոգնաւէն չէր զատուել. մեզ տեսա՞ւ արդեօք. վայրկեան մը կարծեցինք որ դէպի մեզ կուգայ, մեր ուրախութիւնը չափ չունէր: Բայց քիչ վերջ մեր երազը չբացաւ. շոգնաւը անյայտ սցաւ, իրեն հետ տանելով ազատուելու ամէն յոյս:

Նաւապետը կ'աշխատէր մեզ քաջալերել «սրտո՛տ եղէք

տղայք, երիտասարդ էք չէ՞, ինծի նայեցէք որ ձեզմէ շատ աւելի ծեր եմ, չեմ յուսահատիր, ինքզինքնիդ բռնեցէք քիչ մը եւս եւ պիտի ազատիք»:

Պէտք եղաւ որ նաւապետը ծովու ջուր խմելէ արգիլէ մեզ, բան մը որ մեր մահը պիտի փութացնէր: Այնքան ծառաւ էինք որ բերաննիս բոլորովին չորցած էր, ձեռքերնիս կը ծծէինք քիչ մը թուր կարենալ կնդրոնացնելու համար: Բարեբաղդաբար փոթորիկը դադրեցաւ ու ծովն ալ հանդարտեցաւ, բան մը որ մեզ թոյլ տուաւ քնանալով քիչ մը հանգստանալ. ամէն ոք իր կարգին կը քնանար նստած: Ծարաւը մեզ աչքան տկարացուցած էր որ այլեւս ուժ չունէինք թիավարելու, եթէ քիչ մը եւս ուշանար մեր ազատարարը, անպայման կորսուած էինք. այդ գիտէինք եւ խորհիլ սկսած էինք թէ վիճակ բաշելով տեսնենք մեր մէջէն ո՞վ պիտի զոհուէր, որպէսզի իր արիւնով միւսները զոհացնէ, բայց ոչ ոք չէր համարձակեր բերանը բանալ. սարսափելի ժամը որ պիտի որոշէր մարդկային ողջակէզը, ամէնքս ալ գիտէինք որ կը մօտենար:

Այդ օրը, մինչեւ երեկոյ, նաւապետին բաջալերական խօսքերը մեր վայրագ մտածումները քնացուցած եւ յուսադրելով մեր բարոյականը, քիչ մը բարձրացուցած էինք: Բայց չէինք կրնար աւելի դիմանալ ու խենթերու պէս ինկանք մնացած ջուրի պաշարին վրայ, չի մտածելով վաղը:

Յաջորդ օրը առաւօտուն ուրիշ շոգենալ մը երեւցաւ... մեզ տեսաւ արդեօք թէ չէ... մեր կրցածին չափ նշան ըրինք. այս անգամ խաբուած չէինք, մեզ տեսած էր ու կը մօտենար: Ինչ վեհ ու անմոռանալի վայրկեան, փրկութեան վայրկեանը: Բայց յետիւն ուժերնիս ալ մեզ կը լքէր: Այդ տագնապալից օրերէն վերջ ջիղերու պրկումը որ ունեցած էինք իր գազաթնակէտին հասած էր ու հիմա՞յ որ մեր փրկութիւնը ապահով էր, մեր մէջ մնացած կենսունակութիւնը յանկարծ մեզ կը լքէր: Ազատարար շոգենալը իտալական «Մարաբայիպօ» շոգենալն էր: Մօտենալով սանդուխտ իջեցուց, բայց տեղերնիս շարժելու անկարող, դիակներու նման փռուած էինք, ինչ որ ստիպուեցան մեզ հակերու պէս շոգենալն վրայ բարձրացնել:

* * *

Իսկապէս իբր նաւաստի ինչ արկածալից կեանք մը անցուցած էինք: Հին օրերու յուշերը անքուն անցուցած գիշերներս միտքս կ'իջնան հիմայ: Կազմակերպած նոր ձեռնարկիս վտանգները ու յաջողութեան հաւանականութիւնները համեմատելով, կը յիշէի պատանեկութեանս շրջանին պատահած ուրիշ արկած մը, երբ ծովերը կը չափափէինք իբր թեկնածու սպայ:

Օր մը, երբ Հոնոլուլուի նաւահանգիստը խալսխած էինք, քաղաքը պտտելու համար հրամանով դուրս ելանք ընկերոջս՝ Նաուքէի հետ: Աննպատակ մեր հոս հոն դեգերած ժամանակ թագաւորին պալատին առջեւ հասած էինք ու հեռուէն տեսնաւ թաւորը որ իր կիներուն հետ թէյ կը խմէր վերանտալի մը մէջ: Միեւնոյն ժամանակ մանկական մտայնութեամբ մը թագաւորական պալատի շագանակներէն ներքէն ինկած շագանակներէն կուտէինք:

Այդ միջոցին լաւ հագուած պարոն մը մեզ մօտեցաւ եւ անդլիներէն հարցուց,

— Ինչ կընէք հոս, տղաք:

— Թագաւորը դիտելով կը հիանանք:

— Թագաւորը դիտե՞լ չարժէր, խուլա խուլա պարը տեսնելով աւելի հետաքրքրական պիտի ըլլար:

— Ի՞նչ կրսես, Նաուքէ, հարցուցի ընկերոջս:

— Երթանք, պատասխանեց, գեղեցիկ աղջիկներու պարերը տեսնելու պայմանաւ միայն:

Անձանօթ պարոնը այն ատեն հարցուց թէ քաղաքացիի զգեստներ ունէ՞ինք: Մեր ժխտական պատասխանին վրայ ըսաւ.

— Օ, վնաս չունի, ես ձեզ փոխ կուտամ:

Անձանօթին առաջնորդութեամբ անփութօրէն կառք մը մտանք, որուն չորս իշուկներ լծուած էին:

— Արդեօք ի՞նչ տեսակ մարդ է սա, հարցուց ինծի ընկերս:

— Անկասկած կաւատ մը կը պատասխանեմ:

Քիչ յետոյ, քաղաքէն դուրս շաքարեղէզի տնկաստանի մը առջեւ կը հասնինք կառքով, հոն կանգ կ'առնենք ու շաքարեղէզներուն մէջէն ճամբայ մը շարունակով եւրոպական գեղեցիկ շէնքի մը կը հանդիպինք. անդին, արտին մէջ ծիւր կ'արածէին: Ամառնային բաց պատուհաններէն նայելով վարժարանի սրահի մը նման սեւ գրասեղաններու շարք մը տեսանք. մինչ այդ, անձանօթը ընկերոջս սիկառ մը հրամցուց ու խնդրեց դրան առջեւ սպասել, մինչ ինձ տան մէջ առաջնորդեց:

— Զգուշացիր, չհեռանաս, հոս ամէն բան կասկածելի կ'երեւայ պոռացի ընկերոջս:

Տունէն ներս մտածիս պէս տարօրինակ մտածում մը ունեցայ. սեւ գրասեղաններով սրահին կից սենեակ մը առաջնորդուած էի, ուր կար երեք պատուհան եւ մէջտեղն ալ սեծ սեղան մը: Անձանօթը դուռը գոցել ուզեց բայց արգիլեցի զինքը: Սեղանին մէկ կողմը, չիմ գիտեր ինչու համար, երկու բարձեր դրուած էին որոնց վրայ մօղարգել մը կախուած էր, բոլորի դուռ մը դէպի սանդուխ կ'առաջնորդեր:

— «Երթամ չափ մը բերեմ, որպէսզի ձեզի տալիք հագուստիս չափը առնեմ» ըսաւ անձանօթը:

— Լաւ, պատասխանեցի:

Մարդը սանդուխէն վեր ելաւ. ես ալ դրան դիմացը կուշիէ պայուսակի մը վրայ նստելով սպասեցի: Բայց Աստուած իմ ինչ տեսայ այդ միջոցին, երկու երկար սանդուխներ, դազաղներու նման, երկու կողմերէն ալ հաստ կուպղերով կղօնուած: Ինչո՞ւ համար արդեօք հոն դրուած էին այդ դազաղները, անշուշտ լաւ բան մը չէին նշանակեր: Եւ սկսայ մտքովս անթաղրութիւններ ընել թէ ինչ կրնար պատահիլ եւ ինչպէս դէմ պիտի դնէի բանի իբր գէնք ձեռքերս ունէի միայն:

Բարեբաղդաբար ձեռքերս ուժեղ էին ու ընկերներուս միջեւ անուանի էի իբր լաւ կուսամարտիկ:

Կը յուսայի թէ հարկ եղած պտեն ի վիճակի պիտի ըլլայի վճռականօրէն որեւէ յարձակման դէմ ինքզինքս պաշտպանել: Մինչ այդ անձանօթը ձեռքը չափ մը բռնած վար իջաւ ու սկսաւ խօսակցելով չափերս առնել: Բայց տարօրինակ բան, չափը ոտքերուս կողմէն առնել սկսած էր, սանդուխին մօտ երթալով «երեսուն» պոռաց իր անտեսանելի օգնականին, մի քանի թիւեր եւս փափսաց մէջքիս չափը առած ատեն, յետոյ վերնագգեստս կռնակէս վար իջեցնել փորձեց, ձեռքերուս շարժումը ջլատելու յայտնի նպատակով: «Հոստեղ պէտք եղածին չափ թոյս չկայ» ըսաւ ինձ հրելով դէպի սենեակին արտաքին դուռը, այդ միջոցին դուրսէն ոտքի ձայներ լսեցի, անկասկած որ դուրսը մէկը կար: Միեւնոյն ատեն աչքս պատահմամբ սենեակին միւս կողմը անկանոն կերպով նետուած զանազան առարկաներու հանդիպեցաւ: Նաւաստիի հագուստներ, չիականեր: Երդէ շապիկներ եւ ասոնց նման բաներ էին, միւս կողմ դռնալով պատուհանին տաս օտք մը շիշերու մէջ սարսափով դեռ նոր կտրուած մաշկոյտին ձեռք մը տեսայ, ուրկէ ձգանի կտոր մը կախուած էր: Այլեւս ոչ մէկ կասկած թէ անմիտողոց պէս թակարդի մը մէջ ինկած էինք: Բայց ի՞նչ կ'ուզէին մեզմէ, պարզապէս մեր վրայ ունեցածը գողնալ եւ կամ անձանօթ նպատակներով մեզ գերի առնել թէ չէ սպաննել:

Ներելի չէր վայրկեան մը նոյնիսկ վարանիլ. անմիջապէս գործել պէտք էինք, եթէ ոչ շատ ուշ պիտի ըլլար ու ճակատագրականօրէն մեզի դժբախտութիւն մը պիտի պատահէր: Վերնագգեստս վեր վերցուցած միջոցին ակնթարթի մը մէջ անձանօթի դէմքին ահռելի կիյ մը տուի, որը գետին փռուեցաւ, նոյնհետայն սենեակին արտաքին դուռը խոյացայ, ձայնելով ընկերոջս, Նաուքէն վազելով եկաւ, առանց բացատրութիւն տալու ձեռքը բռնեցի ու քաշելով դէպի շաքարեղէզի տնկարանը փախչիլ սկսանք:

— Բայց վերջապէս, ի՞նչ է պատահածը, հարցուց բարեկամս:

— Ախ սիրելի Նաուքէ, պատասխանեցի, արդեօք զիտեմ ի՞նչ է եղածը:

Յանկարծ ուշ մնացած սուլում մը խեղճինք ու մեր ան-
ցած համբուն վրայ չորս հետեւակ անձեր եւ ծիաւոր մը
յայտնուեցան, փախչելու ժամանակ շեղակի համբան եթէ
ընտրէինք անկասկած օծիքնիս ձեռք պիտի տայինք: Բարե-
բաղդաբար շաբարեղէգներուն մէջ բացուած համբէն փախ-
չած էինք, ճիշտ անոնց հակառակ ուղղութեամբ, բաւական
մը հոս հոն վազվառելէն վերջ, շունչներնիս կտրած ծովե-
զերք հասանք: Առաջին հանդիպած ոստիկանին պատմե-
ցինք գլուխնէս անցածը, մեկ ուշադրութեամբ մտիկ ըրաւ
մեզ, յետոյ ուսկրը թօթուելով ըսաւ թէ իսկապէս նաւաս-
տիներու բազմաթիւ խորհրդաւոր անյայտացումներ նըշ-
մարուած են: Բայց չարագործները հետապնդելու եւ մէջտեղ
հանելու համար մասնաւոր կազմակերպութիւն մը անհրա-
ժեշտ էր, ոստիկանութեան գործը չէր ու խեղճ ոստիկանը
այդ եզրակացութեամբ կոնակը մեզ դարձուց, պարտակա-
նութիւնը կատարածի մը սրտի գոհունակութեամբ:

Քիչ վերջը, երբ արկածնիս պատմեցինք մեր հրամա-
նատարին, խիստ դիտողութիւններ ընելով մեր միամտու-
թեան մասին ըսաւ, «կը ցաւիմ ու կը զարմանամ թէ ինչու
ծեզ լաւ մը չեն ձեռքեր, թերեւս այդ տփոցը ձեզի դաս մը
եղած կ'ըլլար, որպէսզի ուրիշ անգամ չի տարուիք դիմաց-
նիդ ելլող առաջին անձանցին խօսքերէն»:

Արկածը մեր ընկերներուն հետաքրքրութիւնը ու գայ-
րոյթը արթնցուց եւ մենք դպրոցական տղոց պէս վճռե-
ցինք որ առաջին առթիւ նաւէն դուրս պիտի ելլէինք, ոտ-
քերնէս մինչեւ գլուխ զինուած, խումբով պիտի երթայինք
գրաւելու այդ խորհրդաւոր ամառանոցը ու պիտի պար-
զէինք գաղտնիքը: Բարեբաղդաբար ծրագրեր չիրականացու-
նէինք: Հօնօրուրի մէջ համահարակ մը ծագեր էր ու մենք ըս-
տիպուեցանք խարխիս վերցնելով հեռանալ:

Ինչ էր այդ խորհրդաւոր տունը, ո՞վ էր մեզ ծուղակ
ծգողը, ինչու մեզ մեռցնել կ'ուզէին, մինչեւ այսօր, այսքան
տարիներ վերջը, այս հարցումները միտքս կը տանջեն դեռ,
առանց կարենալ բացատրութիւն մը տալու:

*
*
*

Այդ տարին աշխարհի շրջանը ըրած էինք, ինչ երանելի
օրեր, գործնական կերպով կ'ուսանէինք, կը սովորէինք ճանչ-
նալ եւ սիրել ծովը: Կը յիշեմ այդ երկար համբորդութեան
միջոցին մեր խաղերը, երբ նետով կը ջանայինք զարնել
տէլֆինները որ նաւերնուս կը հետեւէին: Անմիջապէս որ
տէլֆինները մեզ կը մօտենային «նետերը պատրաստեցէք»
հրամանը կ'արձագանգէր: Բայց նետով տէլֆին շամփրելը
խիստ դժուար է, տրուած ըլլալով որ ծուկը արագութեամբ
կ'անցնի նաւուն քովէն:

Ուրախութիւննիս չափ չունէր, երբ յաջողեցանք շամփ-
րել անոնցմէ հատ մը ու հազար դժուարութեամբ կամրջա-
կին վրայ բարձրացուցինք: Երբ հարաւային Սփրիկէի ծովե-
զերքները կը քերէինք, շատ անգամներ կը պատահէր յոգ-
նաբեկ, ուժերնիս սպառած հարիւրաւոր ծիծեռնակներ նա-
ւերնուս վրայ իյնան, յոգնութիւն առնելէ վերջ վերստին
թռչելով կ'անյայտանային: Միեւնոյնը կը պատահէր արա
գիւններու համար ալ, բայց այս վերջինները չէին կրնար
վերստին թռչիլ ու մէկը միւսին ետեւէն անօթութենէ նը-
ւաղենին տեսնելով կը ցաւէինք քանի պէտք եղած կերը
անոնց տալու միջոցը չունէինք: Անոնց մահը կը նմանցնէ ինք
ծովու ամայութեան մէջ ծարաւութենէ մեռնող նաւաստի-
ներու մահին: *

Ուրիշ անգամ փոթորիկի մը միջոցին, երբ մտացրիւ
ալիքները կը դիտէի նաւուն շուրջի վանդալորմին վրայ ե-
լած ատենս սահելով ծովը ինկայ, նաւերնիս ութ մղոն ա-
րագութեամբ կ'ընթանար այդ ժամուն: Առաջին սուզումէս
յետոյ, երբ ծովու մակերեսին ելայ, նաւէն նետուած ազա-
տարար գոտի մը տեսայ ու «ծովուն մէջ մարդ մը» պոռալ-
նին խեղճ: Յետոյ ալիք մը զիս բռնց ու նանը աչքիս առ-
ջեւէն կորսնցուցի, մի քանի վայրկեան վերջ, որ ինձ դա-
րեր երեւցան, ուրիշ ալիք մը զիս բռնց բարձրացուց իր

փրփրոտ զագաթը, վերստին տեսայ նաւը որ բաւական հեռացեր էր արդէն, այդ ալեկոծ ծովով պիտի կարենա՞յի արդեօք լողալով անոր հասնիլ, իսկ մակոյկ մը ծովը իջեցնել այդ միջոցին խիստ դժուար եւ փտանգաւոր էր: Ի՞նչ պիտի ըլլար, ընկերներս պիտի ձգէին որ իրենց աչքին առջեւ խղզուի՞մ:

Ձկնաքաղներու երամ մը օդին մէջ կը սաւառնէր, ծովային այս մեծ թռչունները, ինչ որ ծովուն սակերեւը տեսնեն ուտելիք բան կը կարծեն, այդ հաւատքով վրաս նետուեցան անոնցմէ մին կտուցով ձեռքս յափշտակեց, աշխատեցայ զայն բռնել, այդ վայրկեանին, խեղդուելու վախէն ձեռքիս ինչ որ հանդիպէր վրան պիտի կառչէի, բայց թռչունը ձեռքս կտցահարելով փախաւ, մինչեւ այսօր, ծովային այդ մենամարտիս նշանը ձեռքիս վրայ կը մնայ:

Կրցածիս չափ աշխատեցայ հսկայ ալիքներու մակերեսին բռնել ինքզինքս, միտքս կուգար մօրս խօսքերը երբ իրեն կը յայտնէի Կեանքս ովկիանոսներու վրայ անցնելու անգուսպ փափաքս: «Ճիշտ քեզի վայել ասպարէզ է տղաս, ուրիշ բանի չպիտի ծառայես, եթէ ոչ օրին մէեր շնածուկի մը կեր պիտի ըլլաս:» Այդ տազնապալից եւ դժուարին վայրկեանին ինչու յիշեցի այդ խօսքերը, շնածուկերու կեր ըլլալու վախը զիս համակեց ու յանկարծ թուեցաւ որ լողցած միջոցիս ոտքս բանի մը զարնուեցաւ, կարծեցի որ շանածուկը մօտեցած է, ջիղերս ահռելիօրէն պրկուեցան, յետոյ ի՞նչ եղայ, չեմ յիշեր, որովհետեւ գրեթէ ինքզինքս կորսնցուցած էի. երբ ուշաբերեցայ ալիքի մը գագաթը մակոյկ մը տեսայ, որը շուտով աչքիս առջեւէն ջուրի փոսի մը մէջ կորսուեցաւ: Միայն կրցայ ամբողջ ուժովս պոռալ «օգնութիւն, օգնութիւն» ու զգայազիրկ եղայ: Քիչ վերջը երբ կրկին ուշաբերեցայ, մակոյկին յառաջակողմը պառկած ցուրտէն կը դողդղայի իսկ նաւագները իրենց ամբողջ ուժովը կը թիավարէին նաւուն մօտենալու համար: Ծովային թռչունին յառաջացուցած վէրքէն արիւնթաթախ, սպային պատմեցի ձկնաքաղին հետ ունեցած մենամարտս: Հրամանատարիս ըսածին համեմատ այդ թռչունները կեանքս ա-

զատեր էին, որովհետեւ անոնց վրաս յարծակիլը գտնուած տեղս յայտնած էր Ընկերներս որքան ուրախ էին փրկուելու, բայց հրամանատարն ալ անուշադրութեանս համար որքան զիս ջախեց.

Այս արկածներս եւ դեռ ուրիշներ ամէնքն ալ նաւատորմի բարձրաստիճան սպաներուն ծանօթ էին, նմանապէս կայսեր, որ կը սիրէր զանոնք լսել: Կը յիշեմ երբ Քայզեր զրահաւորին վրայ կը ծառայէի ամէն անգամ որ կայսրը մեզ կ'այցելէր նաւագները աչքէ անցնելէ վերջ զիս իր մօտ կը կանչէր ու զրահա յորին ընդունելութեան սրահին մէկ անկիւնը քաշուած խնդալով կ'ըսէր.

— Եկուր Լիւքսէր. պատմէ ինձ արկածներէդ հատ մը:

Ասոնք ամէնքն ալ յուշեր էին այլեւս, անցած գացած դէպքեր: Պէտք էր իրականութեան վերադառնալ, ապագանիս անստոյգ էր ու մտանգներով լեցուն: Կորսընցնելիք ժամանակ չունէինք եւ պէտք էր որեւէ որոշում տալ:

ԵՐԿՈՒ ՀԱԶԱՐ ԵՐԵՔ ՀԱՐԻՐ ՄՂՈՆ ՄԱԿՈՅԿՈՎ

Պատերազմական խորհուրդ մը գումարել անհրաժեշտ էր, որոշելու համար թէ որ ուղղութեամբ պէտք էինք չուել. կղզին մնացող ընկերները որքան ժամանակ մեր վերադարձին պէտք էին սպասել, եթէ ոեւէ պատճառաւ իրենք ալ Մօպէլիա կղզին լքէին ո՞ր ծառին տակ տեղեկութիւններ պիտի թաղէին, ահա այն հարցերը որ պէտք էր քննել եւ որոշման մը յանգիլ:

Վեց ամիսը անգամ մը առաջաստանաւ մը կը հանդիպէր Մօպէլիա կղզին, այդ ժամանակամիջոցին մէջ ընկնէրուն հաւաքած հնդկընկոյզները եւ կրեաները առնելու համար: Մակոյկով նախ պիտի ուղղուէինք Քուքի կղզիները ու երբ ոեւէ նաւու չի հանդիպէինք, շիտակ Ֆիճի կղզիները պիտի երթայինք, ուրտեղ նաւային սպասարկութիւնը աւելի խիտ էր: Բայց մեր ծրագիրը իրականացնելու համար մեր նաւուն տարողութիւնը լրջօրէն նկատողութեան առած չէինք եւ ոչ ալ այն սաւառիկ հովերը որ կը փչեն այդ արշիպեղազոսնեշուն մէջ սեպտեմբեր ամսոյ ընթացքին: Կը յուսայինք որ պիտի կրնանք օրական վաթսուն մղոն կտրել: Որով մինչեւ Ֆիճի կղզիները երթալու համար երեսուն օր բաւական պիտի ըլլար ու այդպէս պիտի կարենայինք երեք ամիս չանցած զրաւելիք նաւերնուս հետ Մօպէլիա վերադառնալ:

Մակոյկին երկարութիւնը վեց մէթր էր, իսկ բարձրութիւնը ծովու մակնիւսէն երեսուն բունտ վեր, եւ եթէ նկատի առնուի թէ վրան ծածկուած չէր այլ բոլորովին բայց, որքան ալ նաւատի չըլլայ մարդ, կրնայ երեւակայել մեր ձեռնարկած ճամբորդութեան ինչքան վտանգաւոր ըլլալը:

Այդ մակոյկին մէջ պիտի կեդրոնացնէինք վեց հոգիք համար ուտելիք, ջուր, գնդացի մը, երկու հրացան, ձեռնառումբեր, եւ փամփուշտներ: Բացի մի քանի տուփ միսէ եւ ճարպէ, ուտեստի շտեմարանը չոր հացէ եւ ջուրէ զատ ուրիշ բան չէր պարունակէր: Նմանապէս հետերնիս առած էինք նաւային անհրաժեշտ գործիքները. կողմնացոյցներ, կարկիններ եւն.: Փքադաշնակ մը (աքօրտէօն) եւ պարզ լեզուով գրուած գերմաներէն գիրք մը կը լրացնէին մեր ունեցածը:

Նաւազներս գրեթէ ամէնքն ալ կը ցանկային մասնակցիլ այս յանդուգն ձեռնարկին, բայց նկատի առնելով առողջ եւ դիմացկուն կազմը անոնց մէջէն լաւագոյնները զատեցի:

Դեր նաւապետներ Քիրխայս եւ Լունթերման, մեքենագետ Քրաուզէ, տասնապետ Բէրմիէն ու առաջին կարգի նաւազ Էրթման:

Նաւը կորսնցուցած նաւապետ հիմակ ուրախ էի նոր մը գտած ըլլալուս, գոհունակութեան զգացումով մը կըղզիին վրայ ունեցած իրաւունքներս պահեստի դեր-նաւապետ Քլիքի փոխանցեցի:

«Քրօնբրինձէսին Զէցիլի» անուանած էինք մակոյկնիս, գերմանական նաւատորմի ամենապզտիկ յաժանաւոր պատրաստ էր գործելու:

Վերջին ձեռքի սեղմում մը եւս ու այնքան երկար ժամանակէ ի վեր իրար հետ սերտօրէն կապուած վաթսուն եւ չորս ծովահէններու ընկերակցութիւնը կը լուծուէր, մեզ թուեցաւ թէ հոգինիս երկուքի կը բաժնուէր այդ վայրկեանին, զգացինք թէ որքան կը սիրէինք զիրար: Մեկնողներուն համար իսկապէս բաղդի ինչ անստգութիւն:

Մակոյկին վրայ գերմանական պատերազմական դրօշը պարզուած տեսնելով, մենք զմեզ հպարտ զգացինք, իսկ մնացողներու արցունքոտ աչքերուն մէջ մեր ձեռնարկի յաջողութեան մասին հաւատքի եւ մտահոգութեան ցոլքեր կը կարդայինք: Մեծ փոթորիկի մը միջոցին արդեօք նաւակը պիտի կարենա՞ր դէմ դնել:

Մեկնումի ժամանակ ոչ ոք սիրտ ունէր ճախողջունելու: Եւ հիմակ անծայր ուկիւնոսին վրայ գերմանական պատերազմական երկու դրօշներ կը ծածանէին, մին քօքօի ծառի մը գագաթը իսկ միւսը մեր սակոյկի կայմին: Նաւային ուժերնիս գրաւած կղզինուս պահակազօրքին համեմատական էր, բայց որքան ժամանակ որ գերման սիրտերը պիտի բաբախէին, պատերազմը պիտի շարունակուէր անխոնջօրէն, նոյնիսկ ներկայի մեր անբաւարար միջոցներով:

Նաւաբեկած նաւերնուս «ծովու-արծիւ»ին առաջին անցանք, ծովը խլեակին դոյնը մութ կարմիրի փոխած էր, կայմերը բոլորովին կտրած էին ու քանի ալիքները կը զարնուէին նաւը կը շրջէր, կարծես թէ ողջ մարմին մը ըլլալով վերականգնիլ կը փորձէր մեզ ողջունելու եւ վտանգնիս բաժնելով մեզի հետ մեռնելու համար:

Անկասկած վերջին փորձ մը կ'ընէր իր կապանքներէն ազատելու, խեղճ նաւ, որքան չը սիրէինք քեզ, այլեւս չի պիտի տեսնենք խլեակներդ: Յետոյ ընկոյզի կենսւ մակոյկնիս բաց ծով ուղղուեցաւ, արեւու ճառագայթի մը մշուշին մէջէն «ծովու-արծիւ»ին վրայ ցոլաց ու վերջին անգամ ըլլալով աչքերնուս փայլեցան յետսակողմին գրուած ոսկեգոյն գիրերը: Քիչ առ քիչ կղզին անհետացաւ առջեւնէս ու մենք վճռականօրէն յառաջացանք ուկիւնոսի ամայութեան մէջ:

* *

Դեր նաւապետ Քիրիսայս ձեռքը կապոյտ մատիտ մը բռնած մակոյկնուս օրագրին առաջին էջին վրայ «Քրօնքերի իրիկսին 21 յուլի» գրեց հպարտութեամբ:

Ըլլալով սիւլիս հիւսիսի էր ու նաւակնիս ժամը մօտաւորապէս չորս մղոն արագութեամբ կ'ընթանար, երեք հարէր մղոն հիւսիս արեւելք դէպի Աթիա կղզին կ'ուղղուէինք: Աւտօլիքի պաշարով, զէնքերով եւայլն մակոյկը այն-

քան լեցուն էր որ յետսակողմէն յառաջակողմ երթալ գալու համար դժուարութիւն կը բաշէինք:

Հացը, զէնքերը, լուսանկարի գործիքները, ծխահոտող ճերմակեղէնները նաւաբեկութեան ժամանակ մակոյկը մակերեսին բռնող տուփերուն մէջ տեղաւորուած էին եւ ասոնք միակ իրեղէններն էին որ մակոյկին մէջ չոր կը մնային:

Ընդամէնը չորս հատ անկողին ունէինք, այնպէս որ չորս հոգի միեւնոյն ժամանակ կրնային պառկիլ, բայց քը նացողներէն միայն երկուքը կրնային հանգստաւէտ կերպով երկնայ, իսկ յառաջակողմին ձգուած միւս երկու անկողիններուն մէջ քնանալ ուզողները ոտքենին երկարելու բաւական տեղ չունէին: Կերակուրի սպասնիս վեց հատ հմայե պնակէ, վեց զոյգ դգալ եւ պատարագաղէ, վեց մետաղէ բաժակէ, եւ մէկ սրճամանէ կը բաշկանար: Քսան հազար մարք եւ մաքրութեան յատուկ մի քանի պատատ թուղթ կը լրացնէին մեր պաշարը: Երբ աւելցնենք նաեւ ջուրի տակօնները եւ մօթէօրը — որովհետեւ ինչպէս ըսի, «ծովու-արծիւ»ի պէնզինաշարժ մակոյկը առաջաստաշարժի վերածած էինք — կրնայ երեւակայուիլ թէ մակոյկին մէջ շարժելու համար ինչ ազատ միջոց կը մնար: Նաւազներուն: Անձրեւէն ու ալիքներէն պահպանուելու համար առաջաստի լաթով տեսակ մը ջրարգել շինած էինք, որը նաւուն վրայ կը փռէինք ու հարկ եղած ատեն տակը կը մտնէինք: Ով որ այս տեսակ պզտիկ նաւով մեծ ճամբորդութիւն մը րրած չէ, չի կրնար երբեք ըմբռնել թէ ինչ քաշեցինք, մենք, ցորեկ գիշեր:

Առաւօտեան նախաճաշը պատրաստելու համար մեզմէ 2 հոգի սրճամանը կը լեցնէին, խահուէն կ'եփուէր մետաղները փակցնելու յատուկ կրակարանի մը վրայ: Խահուէն այս միջոցներով եփելը դիւրին չէր, մանաւանդ նաւը շատ օրօրուած ատեն: Եւ շատ անգամ խահուէի տեղ անորոշ համ մը ունեցող գաղջ ջուր մ'էր խմածնիս:

Ճամբորդութեան սկիզբի օրերուն ամէն բան լաւ կ'ընթանար: Առաւօտ կը լուացուէինք ու ամէնքս միասին սուրճերնիս խմելով չոր հացի կտոր մը կը կրծէինք: Յետոյ նա-

ւագնացութեան գործիքներուն օգնութեամբ գտնուած կէտերնի, կը ճշդէինք. մակոյկը կը հաւքրտէինք ու ժամը տասն վերջ երբ օդը լաւ կ'ըլլար, այլեւս չէինք աշխատէր: Եւ որովհետեւ մատենադարանը դիրք մը միայն կը պարու նակէր, Լուսթմանը ընթերցող անուանեցինք պաշտօնապէս, ան մեզի «ճամբորդութիւն մը ի Կոստանդնուպոլիս» գիրքէն մի քանի գլուխ կը կարդար: Եթէ Ֆրից Բէօթէր գիտնար թէ իր վերոյիշեալ գիրքը օք մը ռովկիանոսին մէջ կորսուած վեց գերմանացիներու միօրինակ ժամերը պիտի սպաննէ. տնկասկած «պառաւ ուղտին» արկածները գրած միջոցին կրկնապէս գոհ պիտի ըլլար:

Կէսօրուան մօտ վերստին մեր գտնուած տեղը կը ճշդէինք, յետոյ կը ճաշէինք, Ամենագէշ ժամերը կ'անցնէինք երեկոյին, շարունակաբար իենոյն տեղը նստած, արեւու կիզիչ ճառագայթներուն ենթարկուած շատ անգամ կը կարծէինք թէ ուղեղնիս կը հալէր: Միւս կողմէն խմելիք ջուրը պէտք էր խնայել, ճիշտ ատոր համար երբեք չէինք կրնար կատարելապէս ծարաւնիս յագեցնել:

Մայրամուտին վերստին կը կարդայինք ու կը գրէինք մեր օրագիրը, կ'ընթերցէինք եւ յետոյ կ'սկսէինք երգել հարմօնիօմի ընկերակցութեամբ: Կերգէինք գերմանական քաֆէ քօնսէրներու հին երգերը, յետոյ մի քիչ կը շաղակրատէինք, մինչեւ որ Մօրֆիօս, մեր եօթներորդ ընկերը մակոյկնիս ալցելէր:

Գիշերները բաւական ցուրտ կ'ընէր, բայց շատ ալ կարեւորութիւն չէր ունենար, եթէ օդը լաւ ըլլար ու մեր հագուստներն ալ չոր:

Անգամ մը, երբ մութ գիշերով կը ճամբորդէինք, զուգադիպութեամբ կէտ ծուկի մը կը մօտենանք. հսկայ ծուկը մեր ներկայութիւնը զգալով, իր արծակած ջուրով մեզ կը թրջէ եւ քիչ կը մնայ որ իր պոչի մէկ շարժումով մեր մակոյկը շրջէ:

Մակոյկին վրայ նաւագնացութեան ճշդումներ ընելը խիստ դժուար էր. սեղան չունէինք որ կարենայինք վրան փռել նաւային քարտէզները. հովի հոսանք մը կը բաւէր որ

անոնք ծովը քշուին: Նաւակին տատանումները կարկին բռնած ձեռքը երբեք անշարժ չէին ձգեր, իսկ դիպահամարի աղիւսակները արեւէն չորցած եւ անընթեռնելի եղած էին:

Ճամբորդութեան վերջին օրերը խիստ ցաւալի էին. մեր մակոյկին մէջ չոր բան մնացած չէր, ուտելիքները, անկողինները, վերմակները, հագուստները, ամէն բան ծովու ջուրէն թրջուած էին Միշտ թշնամի նաւու մը հանդիպելու յոյսով, ամբողջ հորիզոնը խուզարկելով, վերջապէս, Քուքի արշիպելագոսի Աթիու կղզին հասանք: Առաջին անգամն էր որ թշնամիէն բնակուած ցամաքի մը կը մօտենայինք:

Երբ ցամաք ելայ, դեր նաւապետ Բիրխայսի ընկերակցութեամբ, ուղղակի կղզին տնգլիացի կառավարիչին գրասենեակը գացի, բնիկներու ապշած բազմութիւն մը հեղքելով, որոնք բաց բերանով մեր տարօրինակ մակոյկը կը դիտէին:

Կառավարիչը իր վիրացահին մէջ, փսիաթէ հանգստաւէտ թիկնաթոռի մը վրան ընկողմանած էր եւ չզիջեցաւ նոյնիսկ ոտքի ելլելու, երբ կը մօտենայինք: Իր դէմքին վրայ կարծես կը կարդացուէր այն հաւատքը թէ աշխարհը ստեղծուած է անկիւսաքսոն ցեղին ծառայելու համար:

Կառավարիչին զննող եւ կասկածոտ ակնարկին տակ, կը խօսիմ ու անուս կուտամ, Վան Լուիէն, կը ներկայացնեմ առաջին օգնականս՝ Սահաթարթը: Քիրխայս, որ ինձմէ լաւ անգլիերէն կը խօսէր, հետեւեալ առասպելը պատմեց.

— Լուանտական ծագում ունեցող ամերիկացիներ ենք, ասկից եւ կու ամիս առաջ Սան Ֆրանչիսկոյի հոլանտական ակումբին մէջ գրաւի մտանք թէ մակոյկով Հօնօլուլու պիտի մեկնէինք ու Թայիթիի ու Քուքի կղզիները հանդիպելով պիտի վերադառնանք, պարտաւոր ենք որոշ տեղեր հանդիպել, տի վերադառնանք, ձեզմէ հաստատագիր մը տալ մեզ թէ որով կը խնդրենք ձեզմէ հաստատագիր մը տալ մեզ թէ ձեր կղզին հանդիպեցանք: Պիաի ուզէինք նաեւ վերանորոգել մեր ջուրի եւ ուտելիքի պաշարը:

Կառավարիչը մեր ձեռնարկը յանդուգն գտնելով հանդերձ, խնդաց, ոչ վաւերաթուղթ եւ ոչ ալ նաւակնուս որ րագիրը պահանջեց: Իսկական անգլիացիի մը պէս օտար

լեզուներու այնքան անձանօթ էր որ հոլանտերէնի տեղ առաւ Քրրիսայնի հետ գերմաներէն խօսակցութիւննիս: Հակառակ որ իր ըսածին համեմատ Պօէտներու պատերազմին մասնակցած էր: Խօսակցութիւնը շարունակուող պատերազմին շուրջ դարձաւ. ըստ իր կարծիքին այս պատերազմէն միակ շահաւոր դուրս ելլողները դեղին ցեղին ներկայացուցիչները պիտի ըլլային, գերմանացիներու մասին մեծ ակնածափքով կը խօսէր, իսկ մենք խիստ վերապահ լեզու մը գործածեցինք, ըլլայ գերմանացիներու, ըլլայ Գերմանիոյ մասին, ոչ մէկ փաղաքշահան խօսք: Քառորդ ժամ մը վերջ, ամերիկացի միսիօնար յ'ալ եկաւ որու ուղղած մի քանի գաղիներէն բառերս զինք ոգեւորեցին ու մեզ իր տունը ճաշի հրաւիրեց ուր իսկապէս գեղեցիկ ճաշ մը հրամցուց, իսկ կրամօֆօնով ալ «Մարսէյէզը: Կառավարչատունէն միսիօնարի տունը գացած միջոցնիս, կղզիին վայրի գեղեցկութիւններուն, հասարակածային բուսականութեան ներդաշնակութեան վրայ հիացանք, հոն մարդ կը տեսնէ քօթօր ծառեր, պանանէնիներ, մանկէնիներ, նարնջենիներ եւ ուրիշ շատ մը ծառեր: Վերադարձած ատեն զիւղի գլխաւոր փողոցին վրայ քիչ մը շաղկրատեցինք, ուրիշ տեղացի ցեղապետներու վայելչագեղ կիներն ու աղջիկները առիթը ունեցան մեր անձերուն վրայ — առասպելական գրաւի մը հիւրոսները հիացումով դիտելու: Երբ մակոյկնուս մօտ հասանք գեղեցիկ ծաղկեփունջերով բռնաւորուած էինք ու ամէն կողմէ հրաւէրներ կստանայինք. կ'ըսէին թէ կրնանք քիչ մը եւս իրենց մօտը մնալ եւ կամ վերստին իրենց կղզին այցելել սիրով պիտի հիւրընկալէին մեզ:

Կառավարչին վերջին այցելութիւն մը տուի, հարցնելու համար թէ ինչ նաւեր կ'սպասուէին, եւ որովհետեւ իր տըւած տեղեկութիւնները որոշ չէին յառաջիկայ առաքատանաւի ժամանման թուականի մասին, որոշեցինք դէպի Արթուրթաքի կղզին երթալ, այն յոյսով որ թերեւս հոն կը գտնենք մեր փնտռած աւարը: Այսպէս դէպի այդ կղզին ուղղուեցանք. գրպաննիս ունենալով Աթիուի կառավարիչին վկայագիրը:

Ճամբան օդը աւրուեցաւ — շարունակ տեղացող անձրեւը, հսկայ ալիքներ գլուխնէս մինչեւ ոտքերնիս մեզ կը լուային ու մինչեւ ոսկորնիս կը թրջէին: Եղաւ ատեն մը, որ ժամը երկու հարիւր յիսուն դոյլ ջուր պարպեցինք նաւակին մէջէն եւ ոչ իսկ վայրկեան մը կատարելապէս չորցած մնացինք մեր քսանհինգ օրուայ ճամբորդութեան միջոցին: Յուրտը մեզ կը դողդղացնէր ու շատ անգամ սուրճերնիս տաքցնել անկարելի էր: Նմանապէս անկարելի էր թրջուած անկողիններուն վրայ քնանալ եւ ոչ ըսկ կրնայինք մտածել թէ թրջուած ծածկոցներով կրնանք ծածկուիլ քանի անոնք ալ կարծես ջուրի մէջ թաթխուած էին: Նոյնպէս ոչ քուն, ոչ հանգիստ ունէինք: Կ'աշխատէինք կրցածնուս չափ շատ գործով զբաղիլ եւ շարժիլ որպէսզի տաքնանք: Զրարգել լաթը, որու միջոցաւ նաւը կը ծածկէինք, ծաւած էր ու ջուրերը ներս կը մտնէին, երբ անձրեւը դադրէր, ամպոտ օդը, մշուշը եւ խոնաւութիւնը մեզ թող չէին տար չորցնել զգեստները ու առարկաները:

Որ մը առջեւնիս սիւֆօնի մը կազմուելը տեսանք, (պրտուտակաւոր մեծ մորիկ) նախ բարակ անձրեւ մը գալ սկսաւ, որը աստիճանաբար սաստկացաւ: Ուժգին հով մը որու արագութիւնը վայրկեանէ վայրկեան կ'աւելնար, փչել սկսաւ յանկարծ ջուրի հսկայ կոյտ մը բարձրացնելով ինքն իր վրայ դառնալ սկսաւ, միեւնոյն ժամանակ սեւ պզտիկ ամպ մը կազմուեցաւ օդին մէջ ու ծագարի պէս ծովը թափեցաւ: Նոյն միջոցն ինքն իր վրայ դարձող ջուրի սիւնը ամպին հետ միացաւ ու այսպէս հսկայ ջուրի սիւն մը ծովը երկինքին կը միացնէր դժոխային աղմուկով մը:

Սիւնը սպառնալից կը յառաջանար եւ նաւակնիս անշարժ կեցած էր, հովը ալիւս չէր փչէր, կարծես թէ մոգական հպոտով մը դադրած ըլլար, ղեկավարը կաշխատէր իշխնել նաւակնուս, բայց անկարելի կ'ըլլար, մակոյկը անշարժ կը մնար: Կը ջանայինք մօթէօրը բանեցնել, պիտի կրնանք արդեօք փախչիլ, որովհետեւ սիւֆօնը արագօրէն մեզ կը մօտենար: Վայրկեան մը կարծեցինք թէ վերջին ժամերնիս հնչած է, երբ հրաշքով ու Աստուծոյ օգնութեամբ ջուրէ

քի դժբաղդ մեկուսացումը մեր անձերուն մէջ կենդանի խորհրդանշանը կը գտնէր: Ովկիանոսի մէջ «լորսուած տըղոց» դերով, բաղդը մեզի վերապահած էր հայրենիքնու համար իսկապէս դեր մը խաղալ: Հակառակ ամէն ծախողանքի, յաղթելու յոյսը ունէինք դեռ, եթէ Գերմանիոյ մէջ ալ մեր խեղճ նաւաբեկիաներու ունեցած հաւատքին նման հաւատատ հաւատք ունենային, անկասկած որ գնրմ. ապրանքները շուտով աշխարհիս չորս կողմը իրենց նամքանքը պիտի վերագտնէին: Հակառակ չէզոքութեան դիմակնուս, թշնամիին նրման ազգի հանդէպ ունեցած ակնածանքը անչափ էր եւ մենք միշտ կը լսէինք անոնց բերնէն թէ Գերմանիա կարող էր իրեն կցել հարաւային կիսագունտի ամբողջ կղզիները:

Երբ գիշերեց, զանազաններէ հրաւիրուեցանք գիշերը իրենց մօտ անցնել, բայց թակարդէ վախնալով, նախընտրեցինք մեր նաւուն մէջ գիշերել: Ի վերջոյ մեր «Ուիլսոն»ը իր գրասենեակը հրաւիրեց մեզ, զանազան հարցումներ ընելէ վերջ, մեր նաւագնացութեան արտօնագիրը տեսնել ուզեց, յայտարարելով թէ «շուրջի մար երս ձեզ գերմանացիներու տեղ դրած են, լաւ գիտեմ որ կը սխալին, բայց ամէն պարագայի տակ պէտք է զիրենք հանգստացնել»: Յայտնի էր որ մեզ ձերբակալելու փափաքին եւ հաւանական արիւնալի ընդհարումի մը վախին մէջ ընտրութիւն ընել չէր կրնար: Զեռքս գրպանս խօթելով ձեռնառումքս բռնեցի, յետոյ հարիւրաւոր տեղացիներու ընկերակցութեամբ կառավարիչը դէպի մակոյկ առաջնորդեցի: Քարափին վրայ թիկնեղ երիտասարդ մը որ գլխուն զինուորական գդակ ունէր, կառավարիչին հարցուց թէ պէտք էր մեզ ձերբակալել. «այդ տեսակ ձեռնարկ մը ընողին պիտի սպաննեմ» փսփսացի կառավարիչին ականջին: Աստծոյ սիրոյն այդպէս մի խօսիք պատասխանեց: Այն ատեն քարափէն նստայ ու թող տուի կառավարիչին մինակը մակոյկ իջնելով թուղթերնիս քննութենէ անցնել: Երեւցածին համեմատ քննելու իր այդ պահանջը պաշտօնին բերմամբ եւ կամ յանդգնութենէն չէր որ կ'ընէր, այլ իր հպատակներուն ընդհանուր փափաքին

գոհացում տալու համար:

Սպասուածին համեմատ նաւուն օրագիրը գտնել անկարելի եղաւ, թերեւս ծովը ինկած իր, բայց եւ այնպէս Բիրխայս ամբերիկեան «իլօլէթի» մը օրագիրը ցոյց տուաւ. որը ժամանակին դիտած էինք «ծովու արծիւ»ով: Այդ օրագիրը միասին առած էինք, որովհետեւ աշխարհագրական կարգ մը թանկագին ծանօթութիւններ կը պարունակէր. դժբաղդաբար մենք ալ օրագրի տեղ գործածելով առաջին էջին վրայ յստակօրէն կնքուած կնիքին «կայսերական նաւատորմ բառերը կը կարդացուէին. մէջտեղը գերմանական ազգային արծիւի խորհրդանշնով:

— Ի՞նչ լեզուաւ գրուած է այս. հարցուց կառավարիչը:

— Ճիշտը չեմ գիտեր, պատասխանեց Բիրխայս, այս տետրակը Հոնօլուլուի մէջ մեզի տուին:

— Եւ ինչ կը նշանակեն այս բառերը. շարունակեց կառավարիչը, ցոյց տալով օրագրի էջերուն նակատը գերմաներէն «Կանք ունի Սթանթ» բառերը:

— Նորվեկներէն «դիրք եւ ուղղութիւն» կը նշանակեն, պատասխանեց Բիրխայս պաղութեամբ:

Կառավարիչը այնպէս ցոյց տուաւ թէ հաւատաց: Կը տեսնէք թէ պատերազմական գերակշռութիւնը մեր կողմն էր: Մակոյկին մէջ հոս հոն նայելով ծածկոցի մը ծայրը քիչ մը վերցուց, գէնքի մը փողը երեւաց, անմիջապէս ծածկեց ու Բիրխայսի ականջին ծոծելով փսփոաց. «թող մի տաք որ ժողովուրդը այս բաները տեսնէ»:

Ամէն բան պատրաստ էր հաւանական կոռուի մը համար, զնդացիր, սուին, ձեռնառումք, այնքան լաւ տեղաւորուած էին որ մի քանի երկվայրկեանի մէջ կրնայինք գանոնք գործածել: Կառավարիչը գունատած, քարափին հաւաքուած ժողովուրդին դառնալով ըսաւ. «տղերք, ամէն բան կարգին է»: Եւ երբ դէպի մակոյկ կը վերադառնայի զինքը դիմաւորելու համար «ծածկեցէք եւ լաւ պահեցէք այս ամէնը» ըսաւ ցոյց տալով ձեռնառումքերը: Յուզումէն դէմքը սպիտակացած էր, կարծես կաւիճ քսուած ըլլար:

«Կասկածելի բան չի գտայ» շարունակեց ըսել ժողո-

վուրդին, «պարոնները պարզ համբորդներ եւ սքօրթամէններ են»:

Պիտի ուզէինք մի քիչ եւս մնալ. բայց կառավարիչը ժամացոյցը նայելով ըսաւ. «պարոններ, ամէն տեսակէտով նախընտրելի է անմիջապէս մեկնելիդ»: Կառավարիչին հետ ցամաք ելալ ու սկսալ խօսակցիլ անոր հետ ժողովուրդը խաբելու համար, մինչդեռ Քիրխայս հանդարտօրէն գիւղ խաբելու համար, միւս կողմէն հաստատագնաց մեր պէտքերը լրացնելու: Կառավարիչին հաստատագինքը պատրաստ էր, հակառակ տեղացի նաւուղիդին կարծիքիւն թէ լաւ կ'ըլլար յետաձգել մեր համբորդութիւնը, կառավարիչին մասնաւոր հրաւերին անսալով, որոշեցինք անմիջապէս համբայ ելլել:

«Ուիլսօն» լաւ գիտէր թէ որոնց հետ էր գործը, ու առանց պատճառի չէր որ մեր ներկայութիւնը ըւլայ տեղացիներուն, ըլլայ կղզիի եւրոպացի բնակիչներուն կասկածներ ներշնչած էր:

Վտանգաւոր այդ կղզիէն հեռացանք դէպի բաց ծով: Վերստին տասն եւ երեք օր ուրիշ ցամաք չի տեսանք ու ամբողջ այդ տասնեւերեք օրուայ միջոցին վայրկեան մը չի թրջուած չի մնացինք: Ամենաշատ դժուարութիւնները ու տառապանքները այս արշաւանքի ընթացքին քաշեցինք. վայրկեան մը հանգիստ չունէինք, ստիպուած էինք գիշեր ցորեկ շարունակաբար բնութեան տարրերուն հետ կռուիլ, մակոյկնիս որ շարունակ ջուր կ'առնէր. կ'աշխատէինք ծովու մակերեսին պահել: Երեք օր եւ երեք գիշեր անընդհատ ուկիանոսի տարածութիւն մը անցանք որ կպրածիւթով սփռուած էր, հաւանականօրէն ընդծովեայ հրաբուխի մը բորբոքումէն առաջ եկած: Ինծ այնպէս կը թուի թէ հոն բորբոքումէն առաջ եկած: Ինծ այնպէս կը թուի թէ հոն պիտի ըլլար ընդծովեայ երկրաշարժային երեւոյթին կեդրոնը, որու հետեւանօք «ծովու - արծիւ» ցամաք նետունցաւ: Կպրածիւթը ալիքներուն հետ միասին մակոյկնիս ողողելով ամէն ունեցածնիւն աղտոտեց, որոնք արդէն մթնոտած էին խոնաւութենէն: Զուրին մէջ շարունակական տատանումներ մ'է, իսկ վերէն ալ անընդհատ անձրեւ կը տեղար: Բայց ինչ նշանակութիւն ունի թրջուիլը օրուայ ընթացքին,

էրբէ կարենանք գիշերը չոր եւ տաք ծածկոցներու տակ հանգստանալ, բայց մեզի համար ուր է այդ բաղդը: Իբր ուտելիք հացէ եւ ջուրէ զատ ուրիշ բան չունէինք: Անկողինները խոնաւութենէ ալիւս փտած էին, ինչ որ ստիպուեցանք ծով նետել զանոնք: Իրիկուայ միջոցին շատ անգամ առանց չափազանցելու հասարակածային արեւի մը տակ կը տապուէինք. իսկ գիշերը ծակող ցուրտէն ինքզինքնիս պաշտպանելու համար թաց ծածկոցներէն զատ, ուրիշ բան չունէինք: Մինչ այդ, խմելիք ջուրը հատնիլ սկսած էր, ու չէինք կրնար ծարանիս յագեցնել: Մակոյկը ծածկող ջրարգէլ լաթը լարմար անդ մը տեղաւորելով փորձեցինք անձրեւի ջուր հաւաքել, բայց լաթը ծովի ջուրով այնքան թրջուած էր, որ անձրեւի ջուրն ալ անմիջապէս ազի ջուրի կը վերածուէր:

Առանց զգալու մատերնիս ծծելը սովորութիւն ըրինք այլեւս, որպէսզի չորցած բերաննուս մէջ քիչ մը թուր կարենանք կեդրոնացնել:

«Սքօրպիւթի» ախտէն որ Մօպէլիայի մէջ բժշկուեց էինք, վերստին բռնուեցանք: Յօդերնիս եւ մասնաւորաբար ծունկերնիս ուրիշ սական անկարելի էր մակոյկին մէջ ազատ մնացած նեղ միջոցին մէջ շարժիլ, քիչ վերջ ոտքի վրայ ալ չէինք կրնար կենալ այլեւս: Լեզունիս, սկսաւ ուրիշ, լինտերնիս սպիտակացած էր, իսկ ակունքներնիս կը շարժէին ու ամէն անգամ որ կը փորձէինք չոր հացը ծամել, ահոնիօրէն կը ցաւէին: Քիչ մը տաք կերկաւոր եւ կամ պառկելու համար չոր տեղ մը ունենալու համար, ի՞նչ չափիտի վճարէինք: Մարդ երկարկեցաղ կեանք մը ապրելու համար շինուած չէ: Ծունկերնիս կը կտորտուէին, պզտիկ շարժում մը աչամայ հառաչանք մը կը փախչէր կուրծքերնէս: Աչքերնիս ահոնիօրէն կը ցաւէր: Անկարելի էր որ աւելի դիմանայինք ու խորհեցանք թէ յօդերնուս մէջ աստիճանաբար հաւաքուող ջուրը երբ ոտքերնուս հասնի, վերջին ժամերնիս հնչած պիտի ըլլար:

Ու ամէն օր ինքնիրեն կ'ըսէր. «առաջին տեղի տուողը ես պիտի ըլլամ»: Ինչու աւելի տանջուէինք. լաւ չափիտի

ըլլար ժամ մը առաջ այս անտանելի վիճակէն ազատիլ ու որոշեցինք եթէ մակոյկնիս ցամաք քաշելու փորձ մը ըլլար ջուրները պարպող ծորակները բանալով ամէնքս միասին խեղդուիլ, այդպէս միանգամընդմիջո՞ւ ցաւերնէս կ'ազատէինք: Բայց վերջին ժամուն վարանեցանք ու թող տուինք որ նախասահմանուածը իրականանայ: Հայրենիք, ընտանիք տեսնելու փափաքը վերջին վայրկեանէն մեզ յանդգնութիւն եւ ուժ տուաւ:

Ուղեղնիս տեսակ մը բամպակի վերածուած էր, առանց բնանալու շարունակական ննջող վիճակ մը ունէինք, կարծես թէ տարաշխարհիկ կեանք մը կ'ապրէինք, բայց իրականութեան գիտակ բնազդով մը մակոյկին պէտք եղած ուղղութիւնը կը պահէինք նաեւ ամենափոքր նպաստաւոր հոլով կ'օգտագործէինք:

Բարի առաւօտ մ'ալ հորիզոնէն նշմարեցինք Նիուէ անգլ, կղզին, ուտելիքի եւ ջուրի պաշարնիս գրեթէ լրացած էր, պէտք էր նոր պաշար առնել, հակառակ պարագային անսուաղութենէ պիտի մեռնէինք, ու որոշեցինք ցամաքին մօտենալ: Այս տեսակ տեղեր նաւու մը ժամանումը մեծ եղելութիւն մը կը սեպուի, ու հեռուէն կը տեսնէինք բնիկները, որոնք ծովեզերք հաւաքուած մեզ կը դիտէին: Խաբեբայութեան, կերպարանափոխութեան տեղ մնացած չէր այլեւս, ոչ ժամանակ եւ ոչ ալ տրամադրութիւն ունէինք այդպիսի գործիքով: Այսպէս թէ այնպէս, կորսուած էինք, որոշեցինք մօտենալ իբր թշնամի ու պատերազմիկ: Գնդացիներնիս կրակելու պատրաստ վիճակի մէջ դրինք, գէնքերնիս փորձեցինք ու գերման պատերազմական դրօշը պարզած, եզերքին մօտեցանք: Ամբողջ դրօշի գոյները ճանչնալով, սկսաւ պոռալ. «եկէք գերմանացիներ, եկէք հերոս ազգի մը ներկայացուցիչները, դուք որ ամբողջ աշխարհի դէմ կը պատերազմէք. մենք ալ պատերազմիկներ ենք, բայց միւս կողմերէն բնակիչներուն հետ երբեք չի կրցինք պատերազմիլ»: Երբ լսեցինք այս խօսքերը կերեւակայէք զարմանքնիս:

Բնիկներու հոգեբանութիւնը ճանչնալ պէտք էր, հա-

կրնալու համար մեր հանդէպ արտայայտուած այս համակրութիւնը: Այս կղզին ազնուական ցեղերը սերունդներէ ի վեր օտարի լուծին ենթարկուած շատ հաշիւներ ունէին գիրենք հաստահարողներուն հետ: Գերմանացիները, Անգլիոյ ամենամեծ թշնամիները, անսահման յարգանք կը ներշնչեն իրենց: Միւս կողմէ, բնիկներու աչքին, ինչ որ զինուորական պատիւին հետ առնչութիւն ունի «ազնուական» տիտղոսին արժանի է: Յետոյ այդ միջոցներուն զերմ. ուրիշ նաւ մը «Վօլֆ»ը Սիտնէյի վրայ զրկած էր «Վօլֆիէն» սաւառնակը, որը անգլիացիներուն բաւական մտահոգութիւն պատճառած էր. մինչ բնիկները լռութեամբ ոգեւորուած էին:

Կը բաղձայինք Նիուէ ցամաք ելլելու. բայց ինքզինքնիս զսպեցինք, վախնալով ցոյց տալու մեր խեղճ վիճակը, գէշ տպաւորութիւն չի ձգելու համար այդ մարդոց վրայ, որ գերման ազգի մասին այնքան մեծ գաղափար ունէին: Անոնց աչքին առջեւ անդացուպերով պիտի քաշկրտուէինք, ինչպէ՞ս, կարելի՞ էր:

Նստած պատասխանեցինք անոնց ուրախութեան բացառնչութիւններուն ու թարմ ուտելիք պահանջեցինք, յայտնելով մեր խոր ցաւը, ըսինք թէ ցամաք ելլելու հրաժան չունէինք, եւ թէ անմիջապէս մեկնելու չինք: Առատ պանաններ բերին մեզի, եւ այս պտուղը մեզ կրծող հիւանդութեան դեղ ու դարմանն էր: Մեր շնորհակալութիւնը յայտնելու համար, ծանր եւ դանդաղաշարժ ձեռքերով դրօշակնիս վար իջեցուցինք, բարեւեցինք ու վերստին բաց ծով ուղղուեցանք, բնիկներուն ծափահարութեանց եւ ուրախութեան գոռում գոչումներուն մէջէն: Բարեբաղդաբար, պանանան այնպիսի ուտելիք մ'է, որ մեր ցաւոտ ակռանները կրնային զայն ծամել, ու ատոր շնորհիւ մեր անդամները քիչ մը իրենց առածգականութիւնը գտան: Սքօրպիւթը սկսաւ անհետիլ ու մօտակայ ասպատակութեան մը յոյսը նոր ուժեր տուաւ մեզի:

Ուղեւորութեան 22րդ օրը Քաթապաղբա հասանք, Ֆիճի կղզիներուն արեւելեան խումբին կղզիներէն մին,

ուր կրցանք ցամաք ելլելով թմրած անդամներնիս մի բիջ շարժել: Յամաք ելած կէտերնիս անընակ տուն մը կար հաւանականօրէն տնկաստանի մը տիրոջ պատկանող, եւ ուրտեղ արտասահմանի գերմանացիներուն հրատարակած «Արծազանգ» թերթին հին թիւերէն մին գտանք: Երեւցածին համեմատ, պատերազմին սկիզբը այդ տնկաստանին գերմանացի տէրը կղզիին խորքերը քաշուած պիտի ըլլար եւ անոր տեղը անցնող անգլիացիները տունը անխնամ ձգած էին, բայց եւ այնպէս, երկու օր հոն իսկապէս հանգիստ կեանք մը անցուցինք:

Յետոյ համբարդութիւննիս շարունակեցինք դէպի Ֆի-
նիի կղզիախումբին մեծ կղզիները: Գիշեր մը երբ ծոցի մը շուրջ գտնուող պզտիկ կղզիներուն ետեւը պահուրած ար-
շալոյսին կսպսէինք, նաւ մը ձեռք ձգելու յոյսով, առա-
գաստները ժողվեցինք. ծփուն խարխիս մը նետեցինք ու հանդարտօրէն քնացանք, բայց առաւօտեայ ժամը երեքին սարսափելի ձայն մը ընդոստ արթնցուց մեզ: Բրաուզէր ձեռքովը բան մը ցոյց տալով կը պոռար «խութ, վրան ին-
կանք», թմբերէն երերալով արթնցանք, առաջինս ծովու մակերեսին հազիւ ցցուած ժայռերուն կատարին ծովու ջուրը կը փրփոար, հոսանքը ժայռերուն վրայ կը քշէր մեզ: Ստոյգ մահն էր որ մեզ կ'սպասէր, ամէն միջոց կը փոր-
ծէինք այդ դժուարին կացութենէն, ինչ արհաւիրակց վայրկեաններ: Հովը, հոսանքը, խութերուն ձեն ու տարածու-
թիւնը, արդեօք պիտի կոնայինք հողալբի:

Գէպի ջուրի յորձանքը կը քշուինք շարունակ. ոչ ոք կը խօսի, հոսանքը մեզ մահուան կ'առաջնորդէ, աչքերնիս կը գոցենք որ չի տեսնենք... հրաշք ողջ առողջ խութերուն միւս կողմն անցանք: Հովը առագաստը կ'ռռեցնէ եւ մենք շուտով այդ վտանգաւոր կէտէն կը հեռանանք:

Բիւ յետոյ Վաղաքաղիա կղզիին եզերքները քերելով կղզիին կեդրոնական նաւահանգիստը կը մտնենք ուր մեծ թիւով առագաստանաւեր խարսխած էին: Փոթորիկին պատ հառաւ անոնցմէ ոչ մէկը համարձակած էր բաց ծով ելլել ու հիշտ ատոր համար մինչեւ հիմակ ոեւէ նաւու չէինք

հանդիպած:

Չորրորդ անգամ ըլլալով թշնամի հողի վրայ կը գըտ-
նուինք ու մեզի ուղղուած հարցումներուն հազարումէկ սու-
տերով կը պատասխանենք թէ չեմ սխալիր Նոր Զէլանտայի
լրագիրներն ալ զոհ գացին երեւակայական այդ լուրերուն:

Բնիկները չի կասկածեցան երբեք, միայն մեզի հար-
ցումներով պաշարողներէն խառնածին մը դաւադրութիւն մը
կազմակերպեց մեզի դէմ, թէ եւ անմիջապէս հասկցանք, բայց
տեղատարափ մը որ սկսաւ յանկարծ, մեր մեկնելու մին-
արգելք եղաւ, եւ երբ Բիրխայսի հետ անտառի ծառուղինե-
րէն մէկոտն մէջէն կը քալէինք, սպիտակ հագուած ծիւղորի
մը գալը տեսանք: Վերջէն լսածնուս համեմատ, խառնածինը
լուր տուած էր կղզիին մէջ գերմանացիներու խումբի
մը ներկայութիւնը: Այդ եւրոպացիին մեզի հանդէպ ունե-
ցած տարօրինակ ընթացքը պատճառ եղաւ որ նաւերնիս
վերադառնանք, ուրտեղ մեր ընկերները մեզ տեղեկացուցին
թէ քիչ առաջ շտապով նաւահանգիստէն առագաստանաւ
մը մեկնեցաւ: Վերջէն հասկցանք թէ ան գացած էր մեր
ներկայութիւնը իմացնելու իշխանութիւններուն:

Նոյն գիշերը եւրոպացիին եւ խառնածինին հետ սկը-
սանք կոնծել, որով մեր քով գտնուող «բում» ալ սպառեցաւ
բայց բարեբաղդաբար մեզի հետ ընկերութիւն ընողներուն
լելուն քակեց, եւրոպացին զինովութեան մէջ խոստովանե-
ցաւ թէ մեզ գերմաններու տեղ առած էին: Բիւ յետոյ թէ
խառնածինը թէ եւրոպացին զինովացած իրար հետ կոուիլ
սկսան, ի վերջոյ ես եւրոպացիին եւ Բիրխայսն ալ խառնա-
ծինին տունը գիշերեցինք: Իսկ մեր միւս չորս ընկերները
սարսափի զիշեր մը եւս անցուցին, նաւակի խոնաւութեան
մէջ անքուն մնալով:

Յաջորդ օրը առագաստները պատրաստեցինք առաջին
նպատաւոր հովով մեկնելու համար: Ժամը տասնմէկին
մօտ օղը սկսաւ լաւանալ եւ նաւահանգիստին մէջ գտնուող
նաւերը մեկնելու պատրաստուեցան:

Աիրագեղ ձեռքի շարժումներով մեր տեղացի բարե-
կամները բարեկեցինք եւ պատրաստուեցանք մեկնելու:

Յայտնի էր որ այլևս ոչ ոք չէր կասկածեր մեր ազգութեան մասին. բայց հազիւ մի քիչ հեռացած էինք հետեւելով մեզ կանխող առաջաստանաւերը, այնպիսի սոսկալի հով մը սկսաւ փչել վերստին, որ ստիպուեցանք վերադառնալ նմանապէս միւս առաջաստանաւերը:

Երկրորդ գիշեր մ'ալ ցամաք անցնել հարկ էր, հակառակ տեղօգիներու հրաւերին, որպէսզի ամէնքս ալ դուրս ելլիլով իրենց մօտ գիշերենք, մեզմէ չորս հոգի վերստին նաւակին մէջ անքուն հսկեցին, լաւ եղաւ որ նաւակը մնացեր էին, որովհետեւ գիշերուայ մթութեան մէջ խորհրդաւոր ստուերներ երկու անգամ ձեռնարկած էին նաւակս ծովէն դուրս աւազին վրայ բռնելու:

Երեկոյին նաւահանգիստ մտաւ մօթէօրաշարժ հիանալի կէօլէթ մը. Քիրխայսին հետ հազիւ վերադարձեր էի պտոյտէն, զայն տեսածնուս պէս սկսանք որսի շուներու նման հոտուրտալնուն ակնարկներ ուղղել, այդ գեղեցիկ նաւը մեզի պէտք եղածն էր: Անմիջապէս բռնութեամբ զայն գրաւել պէտք էինք եւ կամ մինչեւ յաջորդ առաւօտ ըսպասել: Մակոյկին մէջ պատերազմական խորհուրդ մը գումարեցինք նւ հետեւեալ որոշումին յանգեցանք:

Քիրխայս պիտի երթար Կէօլէթի նաւապետը գտնէր ու ներկայացնել մեզ իբր ամերիկեան շոգենաւու նաւազներ եւ խնդրէր անորմէ որ մեզ իբր ցամաքորդ ընդունի առաջին հանդիպելիք նատհանգիստին համար: Յետոյ անմիջապէս որ բաց ծով պիտի ելլէինք, պիտի զրաւէինք նաւը: Նաւապետը սիրով ընդունեց մեր առաջարկը ու ըսաւ որ առաւօտուայ ժամը երեքին իր նաւը գանք: Պիտոյքնիս ու զէնքերնիս խնամով տեղաւորեցինք նաւակի յատուկ տոպրակներուն մէջ, եւ որոշեալ ժամուն նաւ գացինք:

Ապագայ աւարնիս հիանալի նաւ մ'էր: Ինչ գեղեցիկ ընդունելութեան սրահ եւ որքան կակուղ մահճակալներ ունէր հապա խոհանոցը որքան հրաշալի կերեւար մեզ պէս անօթիներու աչքին: Հիմա այլևս կամրջակ մ'ալ պիտի ունենայինք որուն վրայ ազատօրէն պիտի կարենայինք շրջագայիլ. Որքան պիտի ուրախանան Մօպէլիս մնացող մեր ըն-

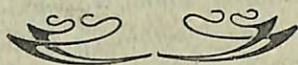
կերները, երբ տեսնեն այսպիսի գեղեցիկ նաւով մը մեր վերադարձը: Նաւուն զոյգ նոր մօթէօրները մեզ պիտի թոյլատրէին շարունակել մեր ծովասպատակի գործունէութիւնը: Ահա խարխալը կը վերցուի, անմիջապէս որ բաց ծով հլենք նաւապետին պիտի ներկայանանք այնպէս ինչպէս որ ենք, այսինքն գերմանացի ծովասպատակներ ու դերման պատերազմական շրջը պիտի բարձրացնենք կայմին վրայ: Ինչ գեղեցիկ երազներ. երազներ որ երկու ժամէ աւելի պէտք պիտի չըլլայ որ իրականութեան փոխուին:

Բայց ահա մեծ շոգենաւ մը որ հետեւէ կը նկատուի, Կէլէթի նաւապետին ըսածին համեմատ կը կարգէ թէ այդ նաւը կղզիին սեփականատիրոջը կը պատկանի ու ծովը փոթորկոտ ըլլալուն համար առաջաստանաւերը չեն կրնար մօտենալ անոր: Քիչ վերջը շոգենաւը կանգ առաւ ու աղմուկելով խարխալ նետեց, յետոյ նաւակ մը ծով իջեցուց որ դէպի մեզ ուղղուեցաւ եւ որուն մէջ սպայ մը եւ չորս հրեղիկ զինուորներ կային: Դժբաղդաբար համագգեստնիս նաւակի տոպրակներուն մէջ կը գտնուէին եւ մինք քաղաքացիի հագուստ հագած էինք: Մեզի համար դիւրին էր պան անդիի աշխարհ զրկելը, այն միայն զէնք ունէր, հնդիկները միայն իրենց սուիները ունէին: Վճռականութիւնը բան մ'էր որ մինչեւ այդ ժամուն մեզմէ պակսած չէր, բայց գերման ծովային սպաներ եւ նաւազներ, այսպէս կեղապարանափոխուած խաղաղ պարզ քաղաքացիներու, ինչ կրնայինք ընել զինուորական պատիւնիս կ'արգիւրէր մեզ աւագակներու պէս վերաբերուիլ: Քաղքենի մը չի կրնար յարձակիլ զինուորականի մը վրայ, հոգեբանական այս սկզբունքին վրայ հիմնուած մինչեւ այդ վայրկեանը բազմաթիւ յաջողութիւններ ձեռք ձգած էինք առանց ամենափոքր արիւնհոսութեան, բայց այդ սկզբունքը այդ միջոցին մեզի համար աղիտալի կ'ըլլար:

Մեզ հարցաքննող սպային վայրկեան մը իսկ չեմ վարանիր ինքզինքս ներկայացնելու, «ծովու արծիւ»ին հրաւանատարն եւ մաս մը նաւազներուս հետ: Սպան բոլորովին շփոթած էր: Կարմիր այտերուն մեռելային դեղնութիւն մը

յաջորդեց ու չի համարձակեցաւ մօտենալ մեզ: Այդքան օր զրկումներէ եւ տանջանքներէ տկարացած, յօդացաւով եւ սքօրպիւթով տառապած, խոնաւութենէ եւ անշարժութենէ թմրած, բայց եւ այնպէս սարսափ ազդող երեւոյթ մը չունէինք:

Եւ այսպէս մեր նոր պատերազմական գործունէութիւնը վերջ գտաւ, հիշտ այն վայրկեանին, երբ կը կարծէինք որ կսկսէր:

ԳԵՐԻ ՈՒ ԲԱՆՏԱՐԿՈՒԱԾ

Գերի, գերի ենք, այսքան իրադարձութիւններէ ետք, հնարքներէ վերջ, վտանգներ արհամարհելէ վերջ: Եւ այն վայրկեանին, երբ մեր տքնութիւնները յաջողութեամբ պիտի պսակուէին, որովհետեւ քաղաքացիի հազուստներ հազած էինք. չուզեցինք թշնամին զարնել, հարուածել:

Օլ րայթ. պատասխանեց իվերջոյ սպան ինքն իրեն գալով: Ննունդիդ խիստ յայտնի է, նմանապէս ասպետական եւ ազնուական վերաբերումը ձեր գերիներուն հետ, որով մենք ալ ձեզի հետ այնպէս պիտի վերաբերուինք: Անգլիացի եմ: Եւ մասնաւոր կերպով մը հնչեց անգլիացի բառը.

Երբ շոգենաւ փոխադրուեցանք, սենեկապանուհին հետեւեալ ազնուական խօսքերով մեզ ընդունեց. «Այս Հոները, կամրջակնիս կ'աղտոտեն, նաւազներնիս պէտք է յետոյ լըւան գայն: Հոները պէտք էր սեւ ներկուած ըլլային, պիտի նախընտրէի սեւամորթ ըլլալ քան թէ գերմանուհի:

Անոնք կլներ եւ մանուկներ փոխադրող շոգենաւեր ընկղմելէ զատ, ուրիշ քան չեն գիտեր ընել: Ախ, թէ կարենայի մաքրել այս շունն որ շոգենաւնիս կրեցին բերին»: Թշնամիներնուս քրօքականտի արդիւնքն էր ամբողջ որ սա սենեկապանուհիին բերնէն դուրս կը թափէր:

Նոյն օրուայ գիշերը Սուվա հասանք: Քաղաքը ամբողջ ոտքի վրայ էր եւ սպառազէն զինուորներու հաշիւերեակ մը մեզ՝ վեց խեղճ նաւաբեկեալներս առժամապէս արգելափակուելիք տեղերնիս առաջնորդեցին: Ճամբու ընթացքին հաւաքուած ժողովուրդը հեղքելով ա՛յցած ատեն, սպիտակամորթները կը հայհոյէին մեզ, մինչդեռ տեղացիները համակրանքով եւ կարեկցութեամբ կը դիտէին:

Սկիզբին մեզ «հիւրընկալեցին» տեղացիներու ապաստանարանին մէջ, տեսակ մը պանդոկ, որ միւս կղզիներէն Սովա ճամբորդող տեղացիներուն իբր ապաստարան կը ծառայէր: Քսանհինգ զինուորներ դուռները եւ պատուհանները կը պահպանէին, ինչ պերճաշուք հսկողութիւն վեց գերիններու համար: Ապաստանարանի տեսուչը անկեղծ տղայ մ'էր ենթասպայ Ղունթհաուզ, դրամատան նախկին պաշտօնեայ մը: Մեզի հետ շատ լաւ կը վերաբերուէր, մեզի տրուած սնունդը ճիշտը հիւանալի էր, ու շուտով վերագտանք ուժերնիս եւ առողջութիւննիս:

Առաջին օրը մեզի պարտադրուած հարցաքննութեան միջոցին, Մապէլիա մնացած մ'իւր ընկերներուն հետքը ծածկելու համար առասպել մը հնարեցի: Ընկերներուս ալ պատուիրած էի որ զգուշանան իրենց եղած հարցումներու ընթացքին տեւէ տեղեկութիւն տալ: Մեր ամբողջ գրութիւնները եւ տետրակները ծովը նետած էինք, բացի մէկ հատէն, որո՞ւ մասին վարը պիտի խօսիմ:

Ղունթհաուզ, այն սպան որ գրեթէ մեզի ազատ ձգած էր, երեւցածին համեմատ ճիշտ այդ պատճառաւ տեղափոխուեցաւ:

Անոր տեղ եկող հարիւրապետը այնքան ծիծաղելի էր որ մեզի հետ խօսած ատեն զէնքը միշտ ձեռքին պատրաստ կը բռնէր:

Այս ոչ ասպետական սպան օր մը ինձ մօտենալով քսուսաւ.

— Պարոն Կոմս, պատրաստուեցէք: Զօրավար Մաքէնզին ձեզ տեսնել կ'ուզէ:

— Զօր. Մաքէնզին, նաւագնե՞րս ալ:

— Այո՛:

— Երթամ ընկերներս գտնեմ:

— Տղաք, ըսի, գազէք վր նիդ գլուխնիդ խնամեցէք, որովհետեւ այսօր երեկոյին զօր. Մաքէնզիի պիտի ներկայանանք, որով ներկայանալի վիճակ մը ունենալ պէտք ենք:

Իրիկուան ժամը 4ին անասուն փոխադրող ինքնաշարժի մը մէջ դրին մեզ, որու մէջ դեռ աղբի հետքեր զային.

զօրավարի մը այցելելու տարօրինակ կերպ: Հարիւրապետը ինքնաշարժը վարողին քով նստաւ, զէնքը ձեռքին պատրաստ բռնած. Մեզի հետ իբր պահակ սպառազէն եօթը զինուորներ կային: Բաւական ճամբայ կտրելէ վերջ յանկարծ վեց մէթր բարձրութեամբ պատեշով շրջապատուած շինութեան մը առջեւ կանգ առինք: Դուռը բացուեցաւ, Սուվայի բանտն էր, տեղացի եւ հնդկի չարագործներու յատկացուած բանտ մը: «Վա՛տ, կը պոռամ հարիւրապետին երեսին: Զօրավարներնիդ բանտերու մէջ կը բնակին, ինչու քաջութիւնը չունիս ըսելու մեզ ճշմարտութիւնը, այսպէ՞ս կը վերաբերուին անգլիացիները իրենց գերիններուն հետ, շնորհաւորութիւններս»: Արգելափակուածներու բազմութիւնը զարմանքով մեր շուրջը կը յածի:

«Հոս եւրոպացիներ, սպիտակամորթներ, արդեօք ինչ չարագործութիւն ըրին», կը հարցնեն իրար: Պահակներուն ձեռքէն կը պրծինք, որպէսզի զինուորական շարքով գլուխնիս բարձր բանո մտնենք: Երբ բանտարկեալներու խցիկներուն առջեւէն կ'անցնէինք, դեղնօրակ չար դէմք մը յառաջանալով պոռաց. «ով որ հոս մտնէ, այլեւս երբեք դուրս չեկնք»:

Ի զուր բողոքեցինք միջազգային օրինաց այս անլուր ոտնակոխութեան համար: Բանտին տեսուչը արդարանալ ուզեց, մէջ բերելով իր ստացած բացայայտ հրամանները: Խոնաւ նրբանցքի մը ծայրը երկաթ դուռերը մէկը միւսին ետեւէն բացուեցան ու մեզմէ ամէն մէկը զատ զատ խուցերու մէջ արգելափակուեցան: «Սիրելիս, կ'ըսեմ ես ինձի ուղղելով խօսքը, տես հիմա զ'նոտորական համազգեստին հանդէպ տածած ասպետական յարգանքդ քեզ ուրտեղները բերաւ»: Խցիկի կղպանքին ճոնչիւնը պաղ բրտինքով մը համակեց զիս, աւաղ վերջին ընկերներէս ալ մեկուսացուած եմ:

Բանտին յատակը պէթօն էր, պատուհանը վանդակապատ չունէր, բայց անոր բացուածքէն մանուկի մը գլուխը նոյնիսկ չէր կրնար անցնիլ: Սակայն եւ այնպէս ինքզինքս երբեք այդքան գերմանացի զգացած չէի, որքան Սուվայի այս բանտին մէջ: Որքան կուրախանայի, երբ արեւի առա-

ջին ճառագայթները այս նեղ պատուհանէն կ'անցնէին եւ որոնք տասներկու ժամ աւելի կանուխ Գերմանիոյ մէջ մեր ընտանիքները եւ տունները կը լուսաւորէին: Ամբողջ էութիւնս անհուն երախտագիտութեամբ այս ճառագայթներուն կը կապուէր: Բայց շատ չանցած խուցս մթութեան մէջ կը մխրճուէր ու վերստին կզգայի մենութեան անտանելի ծանրութիւնը որ կուրծքս կը ճնշէ: Գերմանացիներ մեկուսացնել ու իրարմէ բաժնել դիւրին գործ է:

Բէրմինգհեմ խուցէն փքադաշնակիր արծազանգել սկսաւ եւ միասին երգեցինք հայրենասիրական «ճերմակ. սեւ, կարմիր դրօշակը կը ծածանի» երգը եւ դեռ ուրիշ հայրենասիրական երգեր: Գիշերուան պահակը ի գուր աշխատեցաւ մեզ լռեցնել: Իւ շարտ նակեցինք երգել միեւնոյն օր խուցերնուս ցուրտ յատակին վրայ քնացանք: Հակառակ մեր բողոքին, այս կեանքը շարունակուեցաւ ամբողջ ութը օրեր: Այսքան խստօրէն եւ ուշադրութեամբ կը պահեն մեզ. կարօնս թէ գերբնական միջոցով մը պիտի «թռչնինք»:

Մինչ այդ հետաքրքրական ծանօթութիւններ հաւաքեցինք խառնածիններէն: Խեղճերը չէին հաւատար աչքերնուն եւրոպացիներ տեսնելով այդ բանտին մէջ:

Բայց արդար ըլլանք, թէրեւս անգլիացիները նպատակ չունէին մեզ անարգելու. անոնք այնքան զոհ էին այսչափ մը գերմանացի ծովասպատակները գերի բռնած ըլլալուն համար, որ աւելի ապահով տեղ մը չէին գտած արգելափակելու այս տեսակ հազուագիւտ «թռչուններ»:

Ութը օր վերջը, առաւօտ մը հարիւրապետը խուցս մը տաւ, երեսին նկարուած գոհունակութիւնը կը մատնէր թէ արտասոսկօր բան մը պատահած է:

— Ծաբօնացի ծովակալ մը ձեզ հետ խօսիլ կ'ուզէ, ըսաւ:

— Կրնամ ձեր խօսքին հաւատալ՝ պատասխանեցի: Արդեօք այս անգամ ալ ծաբօնացի զօրավար Մաքէնզիի մը հետ է գործերնիս, ուրիշ սպայ մը ղրկեցէք որ ինծի հետ խօսի ձեզ չեմ հաւատար:

Կէս ժամ վերջը ուրիշ սպայ մը եկաւ ու ըսաւ թէ ճա-

բոնական «Իգումա» յաճանաւէն զիս տեսնել կ'ուզեն: Թերահաւատութեամբ մը պատրաստուեցայ, կասկածելով նոր խաբեքայութիւնէ մը: Կէսօրէն վերջ, ժամը երկուքին, միեւնոյն սպային ընկերակցութեամբ, բանտին նրբանցքներէն անցանք ու քիչ վերջը ծովեզերք հասանք: Ինչ զեղեցիկ է ազատ օդ շնչելը ու բանտի պատերէն անդին տեսնելը: Այս անգամ զիս չէին խաբած: Ծովածսցին մէջ հիանալի յաճանաւ մը խարսխուած էր, իսկ ծովափին ճաբոնական դրօշ նաւ մը խարսխուած էր, կապ մը կ'սպասէր: Ծապարզած, պէնզինաշարժ մաքուր նաւակ մը կ'սպասէր: Բոնական սպայ մը զիս ընդունեց զինո որական բարեւով: Քովը նստեցայ միշտ անգլիացի ոսպային եւ երկու զինուորներուն ընկերակցութեամբ: Յաճանաւի կամիջակին վրայ ոսպները հաւաքուած էին Գերմանացի գերիները ողջունելու համար: Ծովակալը սիրազեղօրէն ձեռքս սեղմեց ըսելով. «Կ'սղանջանամ ձեր վրայ, հայրենիքիդ համար ըրածներդ հիանալի են»:

յետոյ ներկայացուց ինձ սպաններուն եւ խօսքը անոնց ուղղելով ըսաւ. «Կո՛ս պարոններ, այս մարդը որ երեք ժամ, գիշեր ցերեկ կը հալածէինք, եւ յետոյ ինծի դառնալով, «Կը ցաւիմ տիար կոմս, որ ձեզ հետ այս վիճակին մէջ կը հանդիպիմ, մենք կը բաղձայինք ասպետական կերպով չափուիլ ձեզի հետ»,

Ես ալ արտայայտեցի անկեղծ ցաւս, թէ ինչու գոնէ իր կողմէ գերի տարուած չէի. ըսածս զինք զարմացուց, որովհետեւ չէր գիտեր որ մեզ բանտի մէջ արգելափակած էին: Յատկանշական էր ծաբօնացի սպաններուն ցուրտ վերաբերումը ինծի ընկերացող անգլիացի սպային հանդէպ. կատարելապէս հակառակը այն սիրազեղ վերաբերումին որ ունեցան ինծի հետ:

Այս պղատոնական համակրութիւնը եւ ասպետական վերաբերումը Գերմանիոյ հանդէպ զիս խորապէս յուզեցին: Ծովակալը ճամբու դնելէ ետք ինձ հետեւող երկու անգլիացի զինուորները, հիւրասրահ առաջնորդեց, ուր սիկարէթ, Բօրթօի գինի եւ շամբանիա հրամցուց: Յետոյ իր ձեռքով ճաբոններէն գրուած երկու տետրակներ ցոյց տուաւ, անոնցմէ էմին վերնագրի տեղ «Էմտէն» իսկ միւսն ալ «Մէվի «պատ-

կերը ունէր գծուած:

Դեռ չի գրուած երրորդ տետրակ՝ մ'ալ ցոյց տուաւ. «այս, ըսաւ, ձերն է, ինչ որ մեզ կ'ուսուցանէք զրի կ'առնենք որպէսզի մեր երիտասարդութեան օրինակ ըլլայ, այս մեր երկրին սովորութիւնն է: Հայրենիքի համար եղած ամէն զոհողութիւն պէտք է ընդգծուի եւ խանդավառէ մեր որդիները: Բարի ըլլայիք պատմել ինձ ձեր արկածներէն մի քանին:

— Սմեռայն սիրով:

— Բայց նախ թող տուէք ձեզի հարցում մը ուղղեմ՝ Սմերիկայի ո՞ր չէզոք նաւահանգիստէն մեկնեցաք. ձեր յեծանաւով. Արժանթինէն կամ Շիլիէն:

— Ոչ մէկէն: Շիտկէ շիտակ Գերմանիայէն մեկնեցանք: Կերպարանափոխութեամբ իբր նորովեկիացի եւ խուզարկութեան մը ենթարկուեցանք որ մէկուկէս ժամ տեւեց:

— Խուզարկութիւն մը անգլիացիներուն կողմէ:

— Այո:

Գոհունակութեան քմծիծաղ մը գծուեցաւ ծովակալին եւ մեր խօսակցութեան ներկայ գտնուող բարձրաստիճան սպայի մը դէմքին վրայ: Եւ յետոյ շամբանիտն խմելով պատմած դրուագներս մտիկ ըրաւ: Ան կ'ուզէր զիտնալ թէ «ծովու-արծիւ»ին նաւագները ո՞ւր կը գտնուէին ներկայիս:

— Բայց վերջապէս, գոնէ չէք ըսեր թէ ուրտե՞ղ կը նաւէիք:

— Ո՞ւր կը կարծէք ծովակալ, ո՞ւր կը փնտռէիք մեզ:

Մեծ քարտէս մը բացաւ եւ ցոյց տուաւ կարգ մը կէտեր, Նիւ—Չէլանտա եւ Չաթամի միջեւ: Քարտէսին վրայ զանազան նշաններ ցոյց կուտային յաժանաւին կտրած համբաւ:

— Ահա, ըսաւ ծովակալը, ուր կը փնտռէի ձեզ շարունակաբար երեք ամիս. ժամը քսան հանգոյց արագութեամբ:

Բան մը որ դիտեցի զիս մեծապէս տպաւորեց, քարտէսին վրայ Մօպէլիա կղզիին շուրջ մատիտով շրջանակ մը գծուած էր. թշնամին արդեօք գիտէ՞ր թէ ուր կը գտնուէին

նաւագներս... Եւ հիմա կը յիշէի որ նաւագներէս մին ըսած էր ինձ թէ օրագիր մը կորսնցուցած* լինք, որուն մէջ հետեւեալը գրուած էր, «օգոստոս 2ին Մօպէլիա կղզիին վրայ նաւաբեկուեցանք», բարեբաղդաբար «ծովու արծիւ»ի աղէտը ամբողջութեամբ չէր նկարագրուած ու թշնամին չէր կրնար գիտնալ թէ մեր վերջին աւարը. ամերիկեան քառակայմ «Մանիլիա» առագաստանաւը ուր ընկղմած էինք: Այս գաղափարները ուղեղիս մէջ կը խաչածեւուէին եւ կը խորհէի թէ թերեւս նաւագներս կրնային դեռ ազատիլ:

Ծովակալը շարունակեց իր հարցումները.

— «Ծովու արծիւը ո՞ւր կը գտնուի:

— Ընկղմեցաւ:

— Ո՞ւր, ինչպէ՞ս:

Շարունակելով պատմութիւնս, հարոնացի ծովակալին ըսի թէ Մօպէլիա կղզին եզերած էինք խմելիք ջուրի պաշարնիս վերանորոգելու համար: «Մանիլիա» առագաստանաւը մեզ կ'ընկերանար, յանկարծաւան հով մը բուստերուն վրայ նետեց մեզ եւ նաւերնիս ջուր առնել սկսաւ: Նորոգելու համար ստիպուեցանք ամբողջովին պարպել եւ մէկ կողմի ծոփ զայն. բայց վերանորոգութենէ վերջ երբ վերջս տին դէպի ովկիանոս պիտի բացուէինք, քարիւղի ամպարներէն մին կրակ առաւ, ու հազիւ կիցանք ինքզինքնիս «Մանիլիա»ի վրայ նետել ուր փոխադրեցինք նաեւ այն քիչը որ կրցած էինք ազատել:

— Եւ «Մանիլիա» առագաստանաւը ո՞ւր կը գտնուի:

— «Մանիլիա»ն Մօպէլիա կղզին կը գտնուի:

— Բայց քանի որ «Մանիլիա»ն ունէիք, ինչո՞ւ նաւակով հոս եկաք:

— Ստիպուեցանք ուրիշ նաւի մը վրայ անցնիլ, որովհետեւ «Մանիլիա»ն միայն տասն հինգ անձի համար ուտելիք եւ ջուր ունէր:

— Իրա՞ւ, Պարոն Կոմս, պէտք չէ մեզ այդքան տխմար կարծել: «Մանիլիա»ն այլեւս Մօպէլիա չի գտնուիր, դուք անով մինչեւ հոս եկաք երկրորդ նաւ մը ձեռք անցնելու նպատակաւ, նուազ հաւանական կ'երեւայ նաւակով մը ով-

կիանոսը նաւարկած ըլլալնիդ: Անհոգ եղէք. «Մանիլիա»ն պիտի գտնեմ, ամէնէն շատը երեք օր:

Այս մարդն ալ չէր կրնար հաւատալ եւ մարսել իրականութիւնը: Ողիսական ձեռով պատմուածքս, հետապնդած արդիւնքս տուած էր, ոչ ոք պիտի երթար — ոչ հաբոնցին եւ ոչ ալ մեզ հալածող ոեւէ պատերազմական նաւու մը հրամանատարը — փնտռելու նաւազներս Մօպէլիա կղզիին մէջ:

Ճշմարտութեան յայտնութիւնը ամենալաւ խորամանկութիւնն է, ու կը խոստովանիմ որ կանխամտածած չէի, այլ խօսակցութեանս ընթացքին միտքս ինկաւ, երբ կը մտատանջուէի թէ ինչպէս արգիլելու էի այս հաբոնցին ժամը երեսուն հանգոյց արագութեամբ դէպի Մօպէլիա նաւարկելէ, ձերբակալելու համար ընկերներս:

Յետոյ՝ ծովակալը, Սկալէրաթի նաւամարտի մասին զանազան հարցումներ ըրաւ, զիս լսելէ չէր ձանձրանար:

«Աւաւասիկ, դիտել տուաւ, փոքր նաւատորմին, մեծ նաւատորմին վրայ ունեցած գերակշռութեան ապացոյց մը եւս: Ձեր անթերի կազմակերպութիւնը մեզ անկեղծ հիացում կ'առթէ, Այն որ չենք կրնար հասկնալ. սա է թէ երկիր մը ուր այսքան գաղափարապաշտներ, այսքան հարկեր ունի, ինչո՞ւ այսքան դէշ դիւանագէտներ ունենայ: Ձեզ գերմաններուդ վրայ տպաւորութիւն չի գործեր այն պարագան թէ ամբողջ աշխարհը ձեզի դէմ կը պատերազմի, հարցուցիք թէ ինչո՞ւ, ի՞նչ ըսիք երբ ձաբոն ձեզի դէմ պատերազմ հռչակեց»:

Զիս վստահեցուց թէ ձաբոն չէր ցանկար մեր յաղթըլիլը, անոր շահը կը պահանջէր չէզոք մնալ ու Ամերիկան ալ չէզոք պահել: Ամերիկայի այսօրուան սպառազինումը զայն վերածեցին այսօրուայ ամենամեծ զինուորական ուժերէն միոյն, այս պարագան ձաբոնի համար պատերազմի ամենագէշ հետեւանքներէն մին կը նկատուի: Ծովակալը շարունակեց իր աղճատ անգլերէնով բացատրել թէ 1914-օգոստոսին ձաբոնի արաաքին գործոց նախարարը խնդ-օղոստոսին ձաբոնի արաաքին գործոց նախարարը խնդ-րած էր Գերմանիոյ դեսպանէն որ իր կառավարութենէն

պահանջէր ձաբոնի պատերազմաւան պարտքին ջնջումը: Այդ խնդրանքին ոեւէ պատասխան չի տրուեցաւ. մինչ Անգլիա զանազան խոստումներով յաջողեցաւ ձաբոնը պատերազմի մղել:

Ազնուական հաբոնացիէն հրաժեշտ առնելու ժամը եկած էր եւ վերստին բանտ վերադարձայ ուր բարեբաղդաբար սիւսին երկու ժամ եւս մնացի, ուսկից մեզ «Թալուն» ա նուէնով աղտոտ նաւ մը փոխադրեցին որը դէպի Նոր Զէլանտա ուղղուեցաւ, ուր որոշուած էր մեզ վերջնականապէս արգելափակել:

Պատմութիւնս շարունակելէ առաջ պիտի ուզէի պատմել թէ ի՞նչ եղան «Ծովու արծիւ»ի Մօպէլիա մնացած նաւազները: Անոնք չուշացան իրենց անթերի կայանէն լսելու մեր ձերբակալման լուրը. վախնալով որ Մօպէլիա կղզիին վրայ իրենց ննրկայութիւնը կը յայտնուի, փութով «ծովու արծիւ»ին ուրիշ նաւակներէն մին վերաշիկելու կը ձեռնարկեն: Բայց ինչպէս կարելի էր յիսուն ութը հոգի այդքան պզտիկ նաւակի մը մէջ սեղմել, անշուշտ անկարելի էր: Խեղճները վայրկեանէ վայրկեան կսպասէին իրենց կարգին գերի իյնալու:

Առաւօտ մը, հորիզոնէն փրանսական առադաստանաւ մը կ'երեւի, անմիջապէս որ նաւապետը բուստերու խութերուն վրայ «Ծովու Արծիւ»ի նաւաբեկութիւնը կը տեսնէ, երկրորդ նաւապետին կը ծայնէ,

— Նաւաբեկութիւն մը այնպէ՛ս չէ՞:

Այո՛, նաւապետ:

— Բայց ի՞նչպէս վեց ամիս առաջ ասկից անցած ատենիս չի կար ան: Նաւաբեկեալներ ու պիտի ըլլան անպակած, կանգ առնենք նայինք:

Առաջառտանաւը տեսածնուն պէս, նաւազներուն ու-

րախուրաութիւնը չափ չունենար: «Իսկական նաւ մը, այլ լեւս պէտք չպիտի ունենանք խեղճ ու կրակ մակոյկին»: Եւ մակոյկը ծով իջեցնելով, չորս նաւազներ թիւերու կը լծուին, մինչդեռ ուրիշ վեց հատ ալ համազգեստ հագած եւ ոտքէն ցգուլս զինուած մակոյկին յատակը կը ցատկեն չ'երեւալու համար:

Առաջաստանաւին նաւապետը մակոյկին գալը տեսնելով, ուրախութենէն ձեռքը կը շփէ, նա արեւելեաները ազատելու առիթը ունեցած ըլլալուն համար: Ահա նաւաբեկեալները, կըսէ երկրորդ նաւապետին, մինակնին կուգան: Եւ ինչն իր բարեսիրական ու բարեկամական տրամադրութիւններուն, կայմին վրայ Ֆրանսական դրօշը կը պարգէ: Մինչ այդ, մերոնք կատաղորէն կը թիավարեն: «Տղաք, կեցէ՛ք կը պողայ նաւապետը, ինչ հարյ այդքան յոգնելու՝ քանի որ մենք ձեզ կը մօտենանք»: Առաջաստանաւին ւանդուխը կ'իջեցնեն եւ մակոյկը կը մօտենայ. վեց նաւազները վայրի զատուներու պէս կը նետուին ու անմիջապէս կամրջակին վրայ կ'ելլեն:

«Գերմանացիներ, Գերմանացիներ, կորսուած ենք» կը գոչէ խեղճ նաւապետը, ձեռքերը վեր վերցնելով: Դժբաղդ նաւապետը բան մը չի հասկնար: Ինչպէ՞ս նաւաբեկեալները Գերմանացի եւ Ֆրանսացի մը կուգայ ղիրենք ազատելու, որպէսզի ինք ալ գերի իյնայ անոնց ձեռք:

— Բայց ահա մեր նաւաբեկեալ նաւը. Գերմանացի ենք: Դիտէ՞ք որքան ժամանակ է ի վեր ձեզ կ'օպասէինք: Ընկերներն իս ցամաքը բքան հինգ Ամերիկացի գերիներով ձեզ կըսպասեն:

— Ֆրանսական կղզիի մը վրայ պօշ (Ֆրանսացիներուն կողմէ գերմանացիներուն ըսելու անարգական ձեւ մը) պա հակազօրքմը, սա չի լսուած բան է, եւ մենք որ տխմարներու պէս կանգ առինք ձեզ ազատելու համար: Հիմակ պայմանները պիտի փոխուին, Ֆրանսացիները նաւաբեկեալներ պիտի ըլլան կղզիին վրայ եւ նաւազներս ալ դեր նաւապետ Գիզի հրամասին տակ Ֆրանսական Լաւթեցիա առաջաստանաւը զրաւելով, անունը Ֆօր Թունո կը դնեն:

Սա գերմանական հին առաջաստանաւ մըն էր, որ Ֆրանսացիները զրաւած էին: Հիմակ բաղդի տարօրինակ գուգադիպութեամբ իր օրինաւոր տէրերուն կը վերադառնար: Այս նաւը Արշիպիղագոսի կղզիներուն միջեւ վաճառական փոխադրելու կը ծառայէր, ունեցած բոլոր հետեւեալներն էին հին հարիւր զոյք մետաքս գուլայ, մետաքս հաղուս տեղէններ, մետաքս եւ լինս կնոջական շրջագգեստեր, կօշիկներ, մեղ արաններ, հովանոցներ. զանազան հոտեղէններ, սապոններ, գլխարկներ, ծխափողեր, թաշկինակներ, ծղխախոտ, շոքօլա. զանազան պահածուներ, միս, տուփի կաթ եւ չոր պտուղներ, գետնախնձոր ու շատ մը ուրիշ տեսակ ապրանքներ որ, մերոնք պէտք ունէին:

Նաւազներս քիչ յետոյ ամէնքն ալ մետաքսեղէններով կը հագուին, կը շքուին, բանի իրենց ներքնագգեստները բզբտուած էին, ստիպուած կնոջական ներքնագգեստներ կը հագուին:

Մեկնելէ առաջ, Բիլիկ նախօրօք համահայնուած ծառի արմատին շիշ մը կը թաղէ, որուն մէջ ինձ ուղղուած տեղեկագիրը կը ներփայլէ, որով ինձ կ'իմացնէր թէ որոշած է Պաթալիա երթալ:

Երբ զրաւած նաւը կը քննէ, միտք փոխելով կ'ուզէ Հօրն հրուանդանը անցնելով Գերմանիա վերադառնալ, կը վախնայ Պաթալիա ուղղուելով ճամբան ճարտական կամ ամբիկեան յեծանաւերու հանդիպել:

«Ֆօրթունան» (որ բաղդ ըսել է) Մօպէլիայէն կը մեկնի 5 սեպտեմբերին իրիկուան ժամը Ցին: Բիլիկ սկիզբին դէպի արեւմուտք կ'ուղղուի որպէսզի կղզին մնացող գերիներուն իր հետեւելիք իսկական ճամբան չի հասկցնէ, յետոյ «ժիտն տօնալմաստ» ղէպի հարաւ կը դառնայ. նաղաղական ուկիանոսի կղզիներու բնակիչներուն Ֆրանսական քաղաքակրթութեան գաղտնիքներուն ծանօթացնելու կնոքաղաքակրթութեան գաղտնիքներով, գուլպաներով, լիւքսօհաններով, սեղմիրաններով, թաշկինակներով եւայլն:

4 հոկտեմբերին հորիզոնին կ'երեւի Զատիկի կղզին, պէտք էր ցամաք ելլելով նաւը վերանորոգել քիչ մը, յետոյ

ջուրի, կերակուրի նոր պաշար առնել: Կղզիի եզերքին մօտեցած միջոցին «Պորթունան» քարտեզին վրայ չի նշանակուած թուփի մը կը զարնուի եւ նաւազները այսպէս՝ երկրորդ անգամ ըլլալով նաւերնին կը կորսնցնեն: Վերստին նոր հայրենիք մը ստեղծել պէտք էին: Զատկի կղզիին բընակիչները պարկեշտ զուարթ, համեստ եւ կատարելապէս ազատական բարքերու տէր անձեր են: Զիլիի կառավարութիւնը ամէն տարի, գործածուած հագուստներով լեցուն նաւ մը կը զրկէ անոնց, որոնցմով կը հագուին: Ոչեւ որուած նաւաբեկութենէ ազատած գեղեցիկ առարկաներէն, նաւաբեկեալներուն ամենալաւ հիւրամեծարութիւնը կ'ընեն, Զիլիցի կառավարիչը սպաններուն տրամադրութեան տակ կը դնէ գեղեցիկ տուն մը, իսկ նաւազները սիրազեղ ընդունելութեան մը կ'արժանանան ընկերներու հիւղակներուն մէջ: Անոնցմէ ամէն ոք ծի մը կընտրէ հոն կղզիին վրայ արածող բաղամթիւ անտէր ձիերէն Կղզին առատ է ձուկերով եւ կենդանիներով, գլխաւորաբար աստակոսով: Թէեւ մսեղէնը առատ է, բայց բանջարեղէն զրեթէ չի կայ ու ամէն վեց ամիսը անգամ մը առազաստանաւ մը Զիլիէն բանջարեղէններ ու պահածոներ կը բերէ: Զատկի կղզիին մէջ հացը անծանօթ բան մ'է, բարեբախտաբար նաւազները ալիւր ազատեր էին: Կղզիին մէջ մարդ քաղաքակրթութեան ամենահին հետքերու կը հանդիպի: Կղզիին ներքնամասը մարած հրաբուխի մը եզերքին կը բարձրանան հարիւրի չափ աստուածներու եւ հերոսներու հսկայ արձաններ, նախապատմական շրջանի կռապաշտներուն կողմէ կանգնուած: Լավայով շինուած այս հսկաներէն շատեր, տասն եւ հինգ մէթր բարձրութիւն ունին ամէնքն ալ առեղծուածային դէմքերը դէպի Սրշիպեղագոս դարձուցած են, հաւանաբար համբորդները վախցնելու համար:

Բնիկներուն հետ անցուցած գոհ իւ զուարթ կեանքի ընթացքին նաւազներս նոր նաւ մը ձեռք ձգել կը մտածեն. իսկ Զիլիի կառավարութեան չեզոքութիւնը կ'երեւայ թէ պիտի օգնէր իրենց նպատակը իրագործելու:

Նոյեմբեր 25ին Սրշիպեղագոսի մէջ ամերիկեան քառա-

կայմ առազաստանաւ մը կերելի, բայց հիռուէն կ'անցնի ու նաւազներս աչքով կը հետեւին անոր առանց մօտենալու միջոցը ունենալու: Այդ առազաստանաւէն վերջ երեւցող միջոցը Զիլիական «Բագէ» կէօլէթն էր, ո՞ր սովորական հանաւը Զիլիական «Բագէ» կէօլէթն էր, ո՞ր սովորական հագուստի բեռը կը բերէր բնիկներուն: «Պորթունան» ընկղմեցուստի բեռը կը բերէր բնիկներուն անցած էին արդէն, «Բագէ»ի հրաւին ի վեր չորս ամիսներ անցած էին արդէն, «Բագէ»ի հրամանատարը «Նովու արծիւ»ի նաւազները ձրիօրէն Զիլի կը մանատարը «Նովու արծիւ»ի նաւազներուն կողմէ, փոխադրէ, ուր ըլլայ գերմանացի գաղթականներուն կողմէ, ըլլայ տեղացիներէն զրկաբաց ընդունելութիւն մը կը գլուխեն: Գերմանական գաղութը նաւազներուս պէտքերը կը հոգայ փութաջանութեամբ: Երախտագիտութեամբ նիշել պէտք է Զիլիի կառավարութեան բարեացակամութիւնը նաւախներուս հանդէպ, ան մեծապէս կը գնահատէր անոնց հայրենասիրական անձնազոհութիւնը:

ԹԷ ԻՆՉՊԷՍ ՍՕԹՈՒԻԽԻ ԱՆՑԱՆՔ

Ընթերցողին համար ծանծրացուցիչ պիտի ըլլար մեզ փոխադրող «Թալսին» շոգենաւի պաշտօնէութեան եւ մեր անցած զանազան բանտերուն մէջ կրած անարգանքները հոս մանրամասնօրէն պատմել:

Քիրխայսն ու ինծ մեր սիւս չորս ընկերներէն զատեցին որոնք ինչեր չի քաշեցին Սօմէսայէնտի մէջ խտրութիւն բանտարկուած: Գերիներու հաւաքատեղիին կառավարիչը զընդապետ Մաթիս, կէս խենթ, մարմնամարզի հին ուսուցիչ մ'էր, որ պզտիկները խոշտանգած ըլլալուն համար պատժուած էր, բայց պատերազմական նախարարին հետ բարեկամ ըլլալուն այդ պաշտօնին կոչուած էր:

Պէնզինաշարժ մակոյկ մը մեզ Տրվէնիօրդ Թորփիլանաւերու նաւակայանը փոխադրեց, որու կառավարիչը հարիւրապետ Քէօնիսք մասնաւոր հրամանաւ կը բացակայէր մեզ չդիմաւորելու դիտումով: Սպան որ զինք կը փոխանորդէր հրաման ստացած էր նկատի չառնել ոչ մէկ բողոք: Այլեւս ռովրած էինք աւզլիական ազնուական եւ ասպետական կերպերուն:

Թորփիլանաւերու նաւակայանը Օբլանտի ամբողջիններուն մաս կը կազմէր, մեծ հանկար մը, նախասահմանուած Թորփիլներու մթերանոց ծառայելու համար, պզտիկ բաժանմունքներու բաժնուած էր եւ որ ժամանակ մը զինուորական փախստականները հոն կ'արգելափակեն եղբր: Իբր անկողին պարկ մը յարդ եւ կարգ մը աղտոտ ծածկոցներ տուին: Քիրխայս եւ ես հոն գտաւ խուցերու մէջ արգեն

չափակուեցանք, մէկը միւսէն այնքան հեռու, որ չէինք կրնա խօսիլ իրար հետ: Քի վերջը լսեցի գերմանական երգ մը, որմէ հասկցայ թէ հոն մօտերը ուրիշ գերմանացի բանտարկեալ մը կայ: Երգին ձայնը երեւցածին համեմատ խուցիս դիմացէն կուգար, լսեցի որ հայրենակիցս խօսքը կատուին ուղղելով կ'ըսէր թէ մեր ժամանումը ութ օր առաջ ծանուցուած էր հոն: Պահակները վրդովուած էին եւ ոչ մէկը կը հաւատար թէ. «ծովու արծիւ»ը Վիլհելմսհաքէնէն համբայ ելած էր, անոնք կը կարծէին թէ ծովահէնի բոյնը հարաւային Ափրիկէի ոեւէ մէկ կէտին վրայ կը գտնուէր: Կերեւայ թէ կատուն գերմաններէն կը հասկնար ինչպէս նաեւ ես, անմիջապէս որմերուն ետեւէն փախացի իմ անձանօթ հայրենակիցիս թէ կը հետեւէի իր ըսածներուն: Չայնը շարունակեց պատմել:

Երգողը գերմանական Մամօա կղզիին մէջ կառավարական պաշտօնեայ եւ ուսուցիչ էր, Ասիալթցի Վրանց Բֆայլ կը կոչուէր, երեք տարուան բերդարգելութեան դատապարտուած էր, փախչիլ փորձած ըլլալուն համար:

Մամօա կղզին Նիւ-Ջէլանտացիներու կողմէ գրաւուելէն քիչ յետոյ, Ամերիկեան հող ապաստանած էր Մայնք առագաստանաւին խար սխին շղթաներուն մէջ պահուածով, բայց Ամերիկացիները միջազային օրէնքը ոտնակոխ ընելով հակառակ դեռ չէզոք ըլլալուն, զայն բռնած Աբիայի մէջ Նիւ-Ջէլանտացիներուն յանձնած էին, առանց անոր բողոքը լսելու: Սկիզբէն նոյն իսկ հրացանազարկ ընել ուզած էին, բայց զնդապետ Թուրնէրի կողմէ նախագահուած զինուորական ատենը երեք տարուան բերդարգելութեան դատապարտած էր զինքը: Բֆայլ սկիզբէն Մաունթ Էտնի մէջ արգելափակուած, աւելի վերը, երբ Գերմանիոյ մէջ անոր արկածները եւ Անգլիացոց ձեռքէն քաշածները կը տեղեկանան, մերոնց կողմէ փոխադարձութեան կը դիմուի ու այդ պատճառով վիճակը մի քիչ կը բարւոքուի:

Պահակները արգելեցին ինծ կատուին պատասխանելու, այն ատեն նօթազրուծիւն մը պատրաստեցի ու կաթի տուելի մը յատակը տեղադրելով խուցիս վանդակաւորմէն հայ-

րենակցիս խուցին կողմը նետեցի: Բայց տուփը հեռու չնկաւ ու Բֆայլ չի կրցաւ բռնել զայն. բարեբախտաբար ծեր Թօմի մը (անգլիացի գինուոր մը) ակամայ մեզ օգնութեան հասաւ: Ծոնցաւ, առաւ տուփը ու կը պատրաստուէր հետուն նետել երբ Բֆայլ պոռաց «մի նետէր, պէտք ունիմ»: Բարի Թօմին սիրով տուաւ տուփը. ու այդ կերպով ռօթագրութիւնս Բֆայլի ձեռքը հասաւ:

Նոյն օրը մեզ Մօթուխի փոխադրեցին. Բֆայլ, որուն բերդարգելութեան պատիժը վերջ գտած էր մեզի հետ նամբայ հանուեցաւ:

Արվինբորթի Գերմանացի զերինները, թիւով քսան հոգի, ուզեցին մեծ անձնուիրութեամբ իրենց հայրենիքին ծառայել: Բֆայլ փախչելու մասին մտածելով միշտ, յաջողած էր «գտնել» բերդին, նաւահանգիստին ու թօրփիլներուն գօտիին քարտէսները: Այդ քարտէսները աւելի վերջ, մեր փախուստի միջոցին մեծապէս օգտակար եղան:

Արվինբորթի մէջ արգելափակուած սերիշ գերի մը որ կը կոչուէր Կրին. կրցած էր ձեռք անցնել անթելի ընկալուչ մը, նաեւ խարտոցներ ու փախուստի ժամանակ մեր փախուստը դիւրացնող կարգ մը ուրիշ գործիքներ:

Ան օրեր ամբողջ քնացաւ բամպակաբիրիթով (տեսակ մը պայթուցիկ նիւթ) լեցուած պաստառի մը վրայ, որը նաւակայանէն դողցած էր:

Հայրենակիցներս յաջողած էին Էլեկտրական զանազան կոճակներու միացումը, նախասահմանուած օրը հասնելու այն թօրփիլները, որոնք իբր անպէտք մէկ կողմ նետուած էին Նիւ-Ջէլանտայի, գինուորական իշխանութեանց կողմէ, մասնագէտ սպաններու յանձնաժողովի մը միջոցաւ բնութեւէ յետոյ:

Մօթուխին, ուր մեզ փոխադրեցին, Օքլանտի մօտ երկու հազար հէքթար տարածութեամբ կղզի մըն է: Հսն զրեթէ ամբողջ տարածութեան վրայ ազատօրէն կրնայինք շրջագայիլ, Մեզի համար ինչ ազատ կեանք, բանտի մութ խուցերու մէջ արգելափակուելէ յետոյ: Այն օր, ազատ օդէն, կապոյտ երկնքէն ու կանանչութենէն աւելի մեզ մասնաւոր-

ընթաց զոհ ձգեց բազմաթիւ հայրենակից զերիններու հանդիպելիս էր. որոնք մեզ ոգևորութեամբ ընդունեցին ու սկսան Գերմանիոյ մասին հարցումներ ուղղել: 1914 օգոստոսէն մեկուսացուած հայրենիքէն, անոնք մեր տուած լուրերը. հակառակ ամիսներով հին ըլլալուն, իբր նորութիւններ անհագօրէն մտիկ ըրին:

Հոն էր նաեւ մեր նախկին գաղթավայրի Սամօի կառավարիչը. նորին գերապատիւ Տօթ. Շուլժը իր ամբողջ պաշտօնէութիւնով ու Գերմանացի գաղթականներով: Երբ 1914 օգոստոսի վերջերը Նիւ-Ջէլանտացիները գրաւեցին մեր այս գաղթավայրը, շատ ցաւեցան որ չի գտան դաշնակից մամուլին կողմէ շեփուրուած գերմանական խժոժութիւնները եւ հակամարդկային արարքները, որոնք իրենց պիտի թույլատրէին հակապատիժներու դիմել: Ընդհակառակը կղզիին Անգլիացի բնակիչները, որոնք մեր կողմէ բացառիկ հոգածութեան կ'արժանանային միշտ:

Տեղացի ցեղապետ Թամասէսին, որու Նիւ-Ջէլանտացիները կը բացատրէին թէ գաղթավայրի գերմանացի պաշտօնէութիւնը եւ բնակիչները պիտի արգելափակուին, իրենց իսկ շահուն եւ ապահովութեան համար, հպարտօրէն պատասխանած էր «այդ բոլորովին աւելորդ է, գերմանացիները սամօացիներուն պաշտպանութեան տակ կը գտնուին», բայց նկատողութեան չառնուեցաւ, Սամօան պէտք էր «գերմանական ժանտախտ»էն մաքրել: Այս դաժան գործին իբր գործադրիչ նշանակուած էր Լօկան անունով անասունի վաճառական մը որ ենթասպայ էր ու այդ միջոցին սնանկացած ըլլալով ահաբեկչական ձեւերով վերաբերուեցաւ Սամօայի գերմանացիներուն հետ: Գերմանացի կիներն ու մանուկները զերիններու հաւաքավայրերուն մէջ արգելափակեց, փնտրեցնելով անոնց առողջութիւնը: Այդ արարքին զէմ բողոքող հելուետիացի հիւպատոսին տրուած բացատրութեան համեմատ «գերմանացիները իժեր են եւ իժերու ծնունդ կուտան միայն»:

Կառավարութեան գործակցութեամբ այս մարդուկը գերմանացիներուն մեծամասնութիւնը իրենց ընտանիքներէն

բաժնեց ու Օքլանտի բանտը ղրկեց, ուսկից վերստին Նիւ Ջէլանտայի գերիներու հաւաքավայրերը ղրկուեցան: Լօկանի ջանքով Սամօայի գրեթէ ամբողջ գերման գաղութը տեղահանուեցաւ ու ի վերջոյ ինքը իբր տէր Աբիա տեղաւորուեցաւ: Այս անկուր վերաբերումը անգէն մարդերու հանդէպ, համաձայն լորտ Քիչնէրի Պօէրններու դէմ պատերազմի ընթացքին տուած օրինակին, ամբողջացաւ տեղացիներու գերմաններու դէմ թշնամանալով: Անիրաւ չրլլալու համար պէտք է հոս աւելցնել թէ այս ամէնքին առաջըը կ'առնուէր եթէ անհաւասարակշիւ Լօկանը կարգի հրաւիրուէր. եթէ Նիւ Ջէլանտական կառավարութիւնը ու մասնաւորաբար գինուորական նախարար Սըր Ճէյմս Ալէն ալ, կատարելապէս համաձայն չրլլային անոր: Անկասկած Նիւ Ջէլանտական կառավարութեան ետեւը անգլիական կառավարութիւնը կը գտնուէր, պատրաստ ծածկելու ամէն բան՝ «Թռնաւոր օձեր» այսպէս կը կոչէր մեզ հրապարակաւ Նիւ Ջէլանտայի կառավարիչը, անգլիացի ազնուական մը:

Այնքան ջալդերէ վերջ գերմանական գեղեցիկ գաղթավայր Սամօան այսպէս տմարդօրէն չբացաւ:

* *

Տօթթօր Շուլժ, նախկին կառավարիչը մեր այս կորսուած գաղթավայրին, իրաւացիօրէն անմխիթար էր: Ամէն անգամ որ կը հանդիպէինք իրար եւ ծովեզրին կը պտտէինք միասին, ակամայ միտքերնիս կուգար յուշեր աշխարհիս չորս ձագերուն Գերմանիոյ ընդարձակութիւն, եւ գաղութելու այս յաջող ջանքը որ գերմանական կայսրութիւնը ի յայտ բերած էր:

Նախապատերազմեան շրջանին բաւական երկար ժամանակ ծառայած էի «Բանթիո» յեծանաւի հրամանատարական պաշտօնով, յեծանաւը կը պտտուէր Արեւելեան Ափրիկէի նաւատորմին: Այդ առիթով այցելած էի Գամբու-

նի գերմանական հիանալի գաղթավայրը, անուանի իր հաւրստութեամբ: Այդ գաղթավայրին մէջ մի քանի ընկերներու հետ փիղեր եւ գոմէշներ որսացած էի: Սա դիւրին բան էր մեզի համար, որովհետեւ ծովակալնիս դիւրութեամբ հրաման էր տար, խորհելով թէ իր սպանները առանց լուրջ պատճառի պէտք չեն իրենց կենսքը վտանգեն: Ատոր համար ալ ամէն անգամ բանաւոր պատճառ մը կը գտնէինք ցամաք ելլելով գիշերելու, գաղտնօրէն որսի զենքերնիս ալ ցամաք կը հանէինք:

Հոն տեղական նաւակ մը կ'առնէինք, որը հազիւ երեսունհինգ մէթր երկայնութիւն կ'ունենար, ու գետնի վեր կը նաւէինք եօթը կամ ութը հանգոյց արագութեամբ, ընդհանրապէս թիավարները թիւր տասնեակներէ չէր անցնէր:

Գետի երկու եզերքնէրուն տարածուող կոյս անտառներուն մէջ յառաջանալու միակ միջոցը գետի միջով նաւարկելն էր: Անտառին մէջ հսկայ ծառերու խիտ տերեւներուն տակ խոր մթութիւն մը կը տիրէր: զանազան վայրի տունկեր բուսականութեան այս հսկաներուն բունինքն իրայ կը յազկէին ու իրենց գիրկընդխառնումով կը խեղդէին զանոնք: Ամէն անգամ որ այս հսկայ ծառերէն մին կը տապալի, կայծակէ մը կամ ժամանակի աւերէն, ուրիշ ծառեր կը փութան դրաւել անոր տեղը ու տապալող ծառին փտած մարմինը միւսներուն իբր աղբ կը ծառայէ: Ուր որ պարապ տեղ մը կը հանդիպէինք, հազարաւոր կապիկներ կը տեսնէինք, որոնք ծառերու զագաթին կը խաղային:

Տասնութը ժամ նաւարկելէ վերջ, Մօնթամ հասանք, մեր որսորդական մոլութեան իբր զոհ ունենալով կոկորդիլոս մը եւ մի քանի կապիկներ միայն: Կապիկներուն միսը համեղ կը նկատուի բնիկներէն, մինչ մենք չի համարձակեցանք հաշակել, որովհետեւ կապիկը մօրթագերծուելէն վերջ շունի կը նմանի:

Մօնթամի մէջ, ուր մեզ կ'սպասէին սեւամորթները, փութացած էին մեզ իմացնել պոռալով «մասա, մասա, ազմաթիւ փիղեր», բայց այդ միջոցին ես եւ ընկերս Պրիէրք-

սկսնականներու պէս վերաբերուեցանք, որոհեալութեամբ փիղ որսալը այնքան ալ դիւրին բան չէ, մասնաւորաբար մեզ պէս անվարժ ծովայիններու համար:

Ոտքերնիս սանտալներ հագած, չաղմկելու համար, ամէն մէկը զատ զատ սեւամորթի մը ընկերակցութեամբ կը յառաջանայինք, ու բաւական մօտէն կը լսէինք փիղներուն ոտնածայնը, առանց կարենալ տեսնելու զանոնք:

Ի զուր սեւամորթները ականջնուս կը փսփսային «մասա. ահա հոն են փիղերը, բայց երբ մարդ վարժ չէ որսալ բարձր խոտերուն ու ծառերուն մէջ, անկարելի է թանձրամորթին մարմինը որոշել տերեւներուն ընդմէջէն: Կը յիշեմ, յուզումս այնքան մեծ էր որ քրտինքս զէնքիս փողէն կը կաթկթէր. արդիւնք այն եղաւ որ ոչ ես եւ ոչ ալ Պրիէր չի կրցինք փիղ որսալ:

Ով որ Դամերուն կ'այցելէ, պախա մը ըրած կըլլայ չի այցելելով Պամում Զօգա տեղացի թագաւորին: Այս ցեղապետը Ափրիկէի ամենախելացի ցեղապետներէն մին, իր պետութեան համար տեսակ մը նոր զի հնարած է եւ մեծ հիացող մէջ Գերմանիոյ, իր գահը, շինուած եւ փորագրուած փայտէ նուիրած է Գերմանիոյ միւլգեներէն մէկուն:

Պանամպէրիի երկաթուղին դէպի հիւսիս Զօգայի երկիրը Պամում բերած էր մեզ. մեր այցելութիւնը թագաւորին իմացուցած էին. տեղական պատերազմական թմբուկով թմբուկ մը, որուն արտաբերած նօթերով, բնիկները մեծ տարածութեան մը վրայ իրար եր հասկնան: Թագաւորը մեզի ընդառաջ եկած էր իր ամբողջ սպայակոյտովը. թագաւորի հետեւորդներու երկար շարքը բլրակէ մը վար կիչնէր, իրենց առջեւէն քշելով այծերու, կովերու հօտերը, ցուցունելու համար թագաւորին հարստութիւնները: Անմիջապէս ու իրար մօտեցանք, Զօգան բնիկներուն կողմէ բւսամբարձ տարուած պատկարակածիւ հօհիկէն վար իջաւ: Բարձրահասակ մարդ մէկ, Գերմանացի հիւսարի համազգեստ հագած, թիկնապահի գդակ մը եւ հսկայ սուր մը կախուած էր քովէն, բայց բոլորիկ էր: Սիրալիր մեզ բարի գալուստ մաղթեց ու անկեղծօրէն արտայայտուեցաւ. յետոյ մեզ հրաւրեց իր

անձնապահ զունդը աչքէ անցնենք: Ամէնքն ալ մարմնեղ ու արծանակերդ մարդիկ էին. սուրիներով ու գոմէշի մօրթերէ շինուած վահաններով զինուած: Յետոյ թաղաւորին առաջնորդութեամբ մայրաքաղաքը այցելինք — սեւամորթներու մեծ զիւղ մը պատերազմական թմբուկներուն խլացուցիչ աղմուկին ու իր հպատա ներուն ուրախ պոռչտութեան ընդմէջէն:

Թագաւորը մեզ իր պալատը տարաւ, որ կը գտնուէր հողաշէն որմնով շրջապատուած մեծ բանակի մը մէջ: Փռսեաթներով յատակուած պալատին մեծ դահլիճին մէջ, նորին վեհափառութիւնը հպարտութեամբ մեզ ցոյց կուտար իր եւ իր նախնեաց թշնամիներուն զմոռուած զանկերը: Նմանապէս փղոսկրէ մեծ աման մը. մարդկային ամաններով լեցուն-

Հոն մեզ մեծարեցին զանազան զովացուցիչներ, անանաներ, մանկաներ, նարինջներ եւ արմաւենիի զինի:

Զօգան մեր այցելութեան միջոցին, թագաւորական թամբամի աղմուկով իր զինուորները կեդրոնացուց ցոյց ըրած ըլլալու համար, զինուորները երեք հազարի մօտ էին, ամէնքն ալ յովազի մօրթեր հագնուած իսկ ծունկերնուն ալ գոմէշի պոչնր կապած էին, մետաղէ ծայր ունեցող հսկայ սուրիներով զինուած էին: Յոյցին յաջորդեց զինուորական պարեր, որոնք խիստ հետաքրքրական էին իրենց տարօրի-նակութեամբ: Ինչպէ՞ս այս ամէն պատերազմիկները միեւնոյն հասակը ունին. կը հարցնէինք իրարու: Կ'երեւայ թէ տեղացի ցեղապետները իրենց հպատակներուն մէջէն ընտրովի կ'առնեն պատերազմիկները, ստիպելով անոնց իրենց ցոյց տուած կիներուն հետ ամուսնանալ: Այս կերպով ցեղը կ'ազնուանայ. արդէն անկարներկամ խեղանդամ մանուկներ անմիջապէս կը մահացուն:

Յետոյ կիները պարել սկսան, երբեմն միմեկի. երբեմն պատերազմիկներուն հետ, խրախոհանութեան միջոցին արմաւենիի զինին առատօրէն բաժնուեցաւ: Յաջորդ օրը թագաւորը մեզի ի պատիւ գոմէշի որսորդութիւն մը սարքած էր: Մեզ բացատրեցին թէ այդ որսորդութիւնը տարուայ

որոշ ատենները կը կատարուէր, երբ խոտերը բաւական չոր կ'ըլլան, եւ այնքան բարձր որ թոյլ չեն տար տեսնուի ոչ ձի եւ ոչ ալ ձիաւոր: Երբ գոմէշներուն թագատոցը մէջտեղ կը հանուի, հողի երկզով մը կը «շրջապատեն», որտեղէն արմատախիլ կընեն խոտերը, որպէսզի հրդեհը կանգ առնէ, ու յետոյ չոր խոտերուն կրակ կ'շտան:

Գոմէշը կը ջանայ նախ տպահովել իր էգերը յետոյ խնւարացիօրէն կը նետուի սեւամորթներուն վրայ, որոնք կըսպասեն զինքը վահանները ձեռքերնին բռնած. գոմէշը մօտեցածին պէս նիզակնին կը նետեն անոր վրայ եւ յետոյ երեսի վրայ գետնին իյնալով, վահաններովնին կը ծածկուին: Կ'երեւայ թէ գոմէշը վայրկեան մը կը վարա ի ու անմիջապէս որ փախչի կը փորձէ, սեւամորթները ակընթարթի մը մէջ ոտքի կ'ելլեն եւ նոր նետեր կ'արձակեն: Գոմէշը այլեւս ծանրապէս վերաւորուած, չի կրնար յարձակիլ ու բնիկները մօտենալով գործը կը վնասեն:

Գամերուն մնացած միջոցիս, աշխարհիս շրջանը ընող նաւաբաժին մը այցելեց հոն, «Քայգէր», «Կէնիգ Լպէթ» եւ «Մթրադպուրկ» զրահաւորներով: Ներքին գաւառներու ցեղապետները Տուալա հրաւիրուած էին, որպէսզի այդ հսկայ նաւերուն ժամանման ներկայ ըլլան:

Մարտանաւերուն վրայ ի պատիւ անոնց խնճոյք տրուեցաւ եւ երբ հսկայ թնդանօթներով մարտկոցները կը կը դիտէին, ապշած կը մնային: Շամբանիան անոնց զուարթութիւնը բազմապատկած էր եւ երբ իրենց տեղերը վերադարձան, անհուն հիացումով կը խօսէին Դերմանիոյ եւ իր կայսեր համար:

Խառնա ցեղին սեւամորթները, որ տեսակ մը «ճրեայ սեւամորթներ» են, ի նպաստ Անգլիոյ պրոքազանդ կ'ընէին եւ լուր տարածած էին թէ գերմանացիները այդ մարտանաւերը անգլիացիներէն փոխ առած են:

Նաւա աւազան մտնելու ժամը հասած էր, բան մը սր զաղթավայրերը գտնուող նաւերը պարտաւոր են երեք տաւին անգամ մը կատարել:

Կը յիշեմ ցաւելով բաժնուած էինք այն գեղեցիկ գաղթավայրէն, Սեւ Դերմանիոյ այն անկիւնէն, որը ոչ մեկերնիս գերմ. դրօշին տակ չպիտի տեսնէր այլեւս:

Երբ Տանձիկի նաւակայանը հասանք ու նաւերուն նորոգութիւնները լրացան Ափրիկէ չմեկնելու անսպասելի հրամ նը ստացանք: Մնացինք հոն եւ քիչ վերջը մեծ պատերազմը յայտարարուեցաւ:

* *

Այս քաղցր վերյիշումները ընելէ յետոյ, վերադառնալով մեր տխուր ներկային եւ շարունակենք պատմել մեր արկածները:

Նիւ Ջէլանտայի գերիներու զանազան կայաններուն մէջ, եօթանասուն տարեկանէն վեր եւ տասը տարեկանէն վար գերիներ կը տեսնուէին: Քառասուն հինգ տարեկանէն վեր քաղաքացի գերիներուն փոխանակութեան խոստումը ապացուցուած գերման հայրենասէրներու հանդէպ երբեք չգործադրուեցաւ:

Անգլիացիները սերունդներէ ի վեր իրենց թշնամի ցեղին փճացման համար չէին խնայեր ոչ մի բան, ամէնէ զարմանալին, այդ մարդերուն հանդէպ ցոյց տրուած բնական արդարացումի ձեւն էր, անոնց մարմնական եւ հոգեկան առողջութիւնը կը խաթարէին: «Ձեզ կ'արգելափակենք, կ'ըսէին գերիներու կեդրոնացման վայրերը որպէսզի ազդուապէս ձեզ պաշտպանենք. անգլ. կառավարութիւնը ձեր լաւը կը խորհի:»

Անգլիացին, իբր անհատ, ընդհանրապէս համակրելի է, բայց իր հայրենիքի շահով այնքան կը տարուի, որ բոլորովին կ'աշխարհաբոլ ըլլայ ան տէմօքրատ կամ արիսթօքրատ ըլլայ ան երիտասարդ Քրիստոնէից միութեան անդամ կամ ուրախ «վիվէօր» (կեր ու խում սիրող), ան միշտ կ'առաջնորդուի եւ կը գործէ միմիայն Անգլիոյ շահուն համար:

չի չափազանցել, բայց բժիշկը կը վստահեցնէր թէ կ'երեւակայեր ինչ ահռելի ցաւերով տառապիւս, ու հակազդեցութիւն մը յառաջ բերելու մտադրութեամբ «իօտ» կը քսէր:

Քէմբրին կառավարիչը հիւանդութիւնս լսածին պէս այցելութեան եկաւ ու մեծ համակրանք ցոյց տուաւ: «Խեղճ Պարոն Կոմս, կ'ըսէր, որքան կը կարեկցիմ ձեզ» ի Բայց խուցէս դուրս ելլելէն վերջ կ'աւելցնէր «փառք Աստուծոյ որ յօղացաւ ունի, այս Լիւքսէրը վտանգաւոր գերի մ'է, յօղացաւ երբ վստահօլէն զինք պիտի արգելին խնդութիւն մը ընելէ:» Դեր-գնդապետ Թուրնէր ամէն բանի կարող կը նշկատէր զիս, ու միշտ կը կրկնէր. «ուրեմն, պարոն Կոմս, չի պիտի բախչիք, եթէ փախչիք դիւրս պիտի կորսնցնեմ»: Ինչ պարզամիտ էր խեղճը՝ Իսկ բօլօնիացի բժիշկը ի վերջոյ հարստութեանս խնամակալը ըլլալ կարծեց, ու ինձ հանդէպ ունեցած վստահութիւնը անսահման եղաւ, երբ իրեն ծանուցի թէ կը մտածէի Դերման/այէն բերել տալ մեծ գումար մը դրամատուններու մէջ ունեցած դրամէս, որմէ ինք պիտի գանձէր հարիւրին սաչափ գումար մը: Հայրենակիցներս չէին կրնար ըմբռնել այս մարդուն հետ ունեցած ընդունելութեանս պատճառը, հակառակ անոր՝ մասին ինծի ըրած նախազգուշութիւններուն: Կը շարունակէինք զիրենք հանդարտեցնել: Երաշխաւորելով անոր մասին նոյնքան ալ անոր համար: Անհրաժեշտ էր ինձ հետ գերի գտնուող հայրենակիցներս, մինչեւ իսկ ամէնէն լուրջերը, մտածումներուս եւ ընելիքիս մասին բոլորովին անտեղեակ պահել, որպէսզի յաջողիմ ձեռնարկիս մէջ:

Մինչ այդ սկսած էի խնամքով զինակոչել ապագայ նաւագներս: Դերիներու կայանին մէջ կային Նօրթուէօյզեր Լօյտի տասն չորս թեկնածու սպաներ, որոնք իրարմէ, անբաժան բարեկամներ էին. երիտասարդներ ներշնչուած միեւնոյն գաղափարներով ու արկածներու ցանկութեամբ: Դժբաղդաբար չպիտի կրնայի անոնցմէ եօթը հատէն աւելի գործածել: Փորձառութիւնը ինձ սորվեցուցած էր թէ ինչպէս պէտք էր մարդերուն արժէքը հասկնալ եւ մասնաւոր նշանակութիւն տալ անոնց պաղարիւնութեան եւ քաջասը-

տութեան: Բայց կարելի չէր որ ընտրածներս բաժնէի իրենց բարեկամներէն. միեւնոյն ժամանակ պահել ծրագիրս այս այս վերջիններէն: Նմանապէս ընտրեցի Սամօայի գաղթավայրէն անթել հեռագրի պաշտօնեայ մը. Կրին անուէով, որու մասին աւելի վերջ խօսած եմ արդէն, ընտրեցի նաեւ մեքենագէտ Ֆրիտլանտը, որ զնգապետ Թուրնէր ազատ ձգած էր իր պէնզինազարժ մակոյկը խնամելու համար: Ի վերջոյ թեկնածու սպայ Բաուսէնն ալ ընտրեցի որ Թուրնէրի անսահման վստահութիւնը կը վայելէր, ան էր որ կը կառավարէր պէնզինազարժ մակոյկը միեւնոյն ժամանակ գերիններու կայանի «Բանթինը» կը բանեցնէր:

Յետոյ պէտք էր խորհիլ պաշարնուս՝ ասին: Կառավարիչին այցելելով զանգատեցի անցուցած միօրինակ կեանքինէս ու փափաք յայտնեցի ծննդեան տօնին առթիւ թատերական ներկայացում մը կազմակերպիլ. այս առաջարկս զինքը վախցուց:

— Աստուծոյ սիրոյն, կոմս, չպիտի փախչիք:

— Բայց զնդապետ. միթէ այդ տեսակ գործ մը ընող մարդու կերպարանք ունի՞մ, յօղացաւ երբ զիս աներեւակայելիօրէն կը տանջեն, կը առաւաղեցնեն: Որով ալ լեւա չեմ կրնար ոչ ջուրը եւ ոչ ալ խոնաւութիւնը տանիլ. ինձ կը թուի թէ մինչեւ կեանքիս վերջը ալ լեւա ծովու լողանք չպիտի կրնամ ընել:

— Եւ «ծովու արծիւ»ի նաւագները, կալող չպիտի ըլլան կէօլթով մը մինչեւ հոս գալ եւ ձեզ փախցնել: Այս խօսքերէն կը հասկցուի որ մեր թշնամիները դեռ կ'անգիտանային նաւագներուն ուր ըլլալը:

Իսկ Բրաուզէն, Լուսթէման, Բիրմին ու Էրթման. վէլինկթօնի բանտերուն մէջ կը չարչրկուէին իրենց ընկերներուն թագստոգը յայտնել մերժելուն համար:

Այդ արի նաւաստիները յանձն առած էին կարծր ու ցուրտ պէթօնէ բանտի յատակին վրայ պառկիլ, առանց ծածկոցի, օդի հասանքներուն մէջ, միշտ հիւանդանալու վտանգին ենթակայ:

«Ամէնքը մէկի համար. մէկը ամէնքի համար», Գեր

մանացի զինուորներ: նոյնիսկ բանտի խուցերուն մէջ, կուժ մը ջուրի եւ կտոր մը սեւ հացի միջեւ, հաւատարիմ մնացինք խորհրդանշաննուս: Եւ թշնամին վախճալով որ մի գուցէ «Ծովու Արծիւ»ի սատանաները յանկարծ կը յայտուին, անհաշիւ դրամ կը ծախսէր ու շարունակաբար կը տքնէր, ծովը ամէն ուղղութեամբ կտրելով եւ փնտռելով մեր ընկերները:

Կառավարիչին վստահեցուցի թէ նաւագներս առաջին պատեհ առիթը պիտի օգտագործեն վերսկսելու համար ծովասպատակութիւնը, բայց յայտնէի որ կրնան զիս ազատելու փորձ մը ընել: Ի վերջոյ թատերական ներկայացումին արտօնութիւն տուաւ: Յաջողեցայ նոյն իսկ զինքը հետաքրքրել ենթադրեալ ներկայացման ծրագրով, որ պատրաստելու վրայ էի: «Կարելորդ կըսէի անոր, իր դիմացինին ինչ դեր խաղալը չի գիտնալն է. պէտք է անակնկալ գոյութիւն ունենայ, որքան դերակատարներուն այնքան հանդիսականներուն համար:» Թեկնածու սպաններէն անոնք որ փախուստին չպիտի մասնակցէին, տասը հոգիի գործ վրանին առին: Ոմանք ոտանաւորներ գոց կը յորվէին, ոմանք ալ խաւաքարտներու վրայ Սկաքերաքի նաւատորմին մասնակցող մարտանաւերուն ուրուագիծերը կը կտրէին: Պատերազմական նշաններ եւ զրօշակներ կը ներկէին, զնդակներ կը շինէին ու մեր ազգային գոյներով կամփր, հերմակ, սեւ քօքարտներ (խորհրդանշներ) կը պատրաստէին:

Ամէն ոք ոգևորութեամբ եւ անձնութեամբ կ'աշխատէր, մէկը միւսէն զաւտնի ու ով որ իրեն հարցնէր թէ ինչ է շինածը, կը պատասխանէր. «Կոմսը ըսաւ որ այդ քեզ չի վերաբերիր», զնդակնոր խանդավառութեամբ էր, եւ երբ պահակներէն մին կուգար տեղեկացնելու թէ բանէ մը կը կասկածի, ան խորհրդաւոր ձեւով մը կը խնդար ու կ'ըսէր: «Լաւ, լաւ, գիտեմ ինչի մասին է այդ ամէնը ներկայացման նախապատրաստութիւններ են»:

Նիւսանոյշի (մարմըլատ) պարապ տուփերով, անոնք որ ծրագրիս տեղեկ էին ձեռնառումներ կը պատրաստէին, ատոր համար գործածելով տինամիթ որը իրենցմէ մին, հո-

ղատէրի մը մօտ, քարքարուտ շրջան մը մաքրելու աշխատանքի գացած միջոցին կը գողնար:

Կրիս, սատանորդի րատիօ հեռագրող մը, անթել հեռագիր ընդունող գործիք մը հօսրեց:

Հին գործիքով մը, մեքենական ածելիի շեղիով մը ու պիզօթէ հայելիի կտորով մը, սպայութեան թեկնածու Զարթովսքին նոր գործիք մը շինեց, որը աւելի վերջ երբ գործովսքին միայն յիսուն հանգոյց հեռաւորութեան մը չափ ծածեցինք միայն յիսուն հանգոյց հեռաւորութեան մը չափ մը մէջ ցուցադրուած է եւ գիտուններու ընկերութիւն մը իր նիստերէն մին ամբողջովին գերմանական այս գիւտին բնութեամբ անցուցած է:

Մեզ առաջատներ պէտք էին. ատոր համար Բաուլսէն գիտմամբ «Բանթին»ի համար ըրած ապսպրանքներու պատճեններուն մէջ բաց տեղ թողուց ու յետոյ կառավարի ին ըստէններուն մէջ բաց տեղ թողուց, զրելով մեզի պէտք եղող առարտորագրութեամբ լրացուց, զրելով մեզի պէտք եղող առարկաները: Ամէն ինչ առատօրէն կը զրկուէր Օքլանտէն: Ենթադրեալ մը Թուրքիին մատնանշեց այս ապսպրանքները, թափալ մը Թուրքիին մատնանշեց այս ապսպրանքները, բայց զնդակնոր խնդարով պատասխանեց «Լաւ, գիտեմ ինչի համար են»:

Բայց եւ այնպէս, ե ք իբր թատրոնի տնօրէն իրմէ խնդրեցի հրաման տայ երթամ արգիլեալ շրջան մը, վնասկան կերպով մերժեց: Այն ատեն մտածեցի միայն թէ չափը անցուցած պիտի ըլլամ:

Ի՛րր ուտելիք պաշար կը նախընտրէինք այն ուտելիքները, որ քիչ տեղ կը բռնէին ու խաշելով կուտուէին, օրինակ բրինձ եւայլն, կայանին հաւերը մէկը միւսին ետեւէն անյայտացան եւ բժիշկը հաւերուն իբր թէ տեսակ մը ժանտախտէ բռնուած ըլլալը ախտահանալով, անոնց ուտելիքին մէջ դեղ մը խառնեց որը ուրիշ բանի չի ծառայեց այլ փութացուց անոնց սատկելով ջնջուիլ:

Բայց անյայտացող հաւերուն մարմինները ինչ կըլլային ոչ ոք մտածեց այդ հարցումին վրայ: Եւ որովհետեւ լրացուցած էինք մեր պաշարը, հաւերուն համահարակը կարծես մոգական հստոտով մը վերջ գտաւ:

րեւալէ: Բայց տ'էնէնդին որ ծովային չէր եւ որով կասկած չէր հրաւիրէր իր վրայ, անոնց եւ իմ միջեւ յարաբերութիւն կը պահէր, մինչ ես շարունակ կը ձեւացնէի որ յօդացաւէ կը տառապիմ եւ զրեթէ միշտ անկողնիս վրայ երկընցած կը մնայի:

Այս կիրակի առաջին անգամ լլալով, խնդրեցի թեկնածու սպաներէն զիս հրաւիրել իրենց հետ սուրճ խմելու. ու այս հանդիպումի միջոցին հետեւեալը ծրագրեցինք:

Յրօյիտ պէնզինաշարժ մակոյկին մեքենավարը. եւ Բաուլսինը անոր ղեկավարը, զնդապետին ըսին մէ՛ մակոյկը պտուտակի սոնակէն ջուր կ'առնէր, Թուրնէր սարսափած հրամայեց որ մակոյկը ցամաք բշեն: Յաջորդ օրը անմիջապէս հրամանը գործադրեցին, բացի այդ նորոգութենէն, զնդապետը որ մակոյկը ծախել կ'ուզէր, իր բարեկամներուն խորհուրդով ներկել տուաւ, ներկելու հրամանը մասնաւորաբար մեզ գոհ ձգեց, որովհետեւ մեզմէ շատեր ժամանակ սպաննելու պատճառաբանութեամբ. նաւը ներկելու գործին մասնակցելու հրաման առին:

Թեկնածու սպաներ Սմինդ եւ Մէլլէրթ, կայանի հանքածուխը փոխադրող սալապանութեան պաշտօննուն բերմամբ մեր ամբողջ պաշարը ածուխի պարապ պարկերու տակ պահած փոխադրեցին: Մէլլէրթ որ նմանապէս գառնուկները մորթելու պաշտօն ունէր, իր աշխատած հողատիրոջ մօտ անսահման վստահութիւն կը վայելէր, ու բացառիչ մենաշնորհը ունէր կայանէն դուրս ծով՝ զերբին մօտ մեկուսի տնակ մը բնակելու:

Բայց դժբաղդաբար, իբր բնակութեան բնկեր ունէր մի ոմն Պարոն Ք. ծագումով ոչ գերմանացի, բայց եւ այնպէս գերման քաղաքացի՝ որը իր լրտեսութեամբը՝ Նիւ-Չէլանտացիներուն սիրելի եղած էր: Այս հայրենութեանը կայանի գերիներուն սեւ սատանաներն էին, մեզ կը յիշեցնէին այն բազմաթիւ գերմանացիները, որ պատմութիւնը կը յիշատակէ, եւ որոնք նշանաւոր եղած էին օտարութեան մէջ մեր ազգային միութեան եւ զօրութեան ի վնաս աշխատած ըլլալով:

Ոնգլիացիները կ'օգնէին անոնց, մինչդեռ մենք կ'արհամարհէինք զանոնք: Այդ մարդը ձեռքը՝ զէրք մը ունենալով՝ շարունակ պատուհանին նստած կ'ըլլար եւ մեծ հետաքրքրութեամբ կը հետեւէր մակոյկի նորոգութեան եւ ներկութեան, յայտնապէս կը ջանար իր ազատութիւնը ձեռք ձգել մեզ մատնելով:

«Բէրը» այսպէս կը կոչուէր պէնզինաշարժ մակոյկը, հիանալի նաւ ս'էր, ինը մէթր երկայնութեամբ, ուժեղ մօթէօրով եւ արագաշարժ: Մակոյկին յատակի ատաղձներուն տակ հաւաքեցինք ու տեղաւորեցինք կամաց կամաց համազգեստնիս եւ վեց շաթուայ ուտելիք պաշարնիս, մակոյկին պահարաններն ալ լեցուեցան եւ զամուսեցան ի մեծ կոյկին պահարաններն ալ լեցուեցան, որով Բաուլսէնի կողմէ բացատրութիւն տրուեցաւ թէ պահարանները բանի մը չժառայելուն ու մակոյկը ընթացած ժամանակ փեղկերը իրար զարնուելուն համար դամել յարմար դատուեցաւ:

Յետոյ օրը ցորեկով մակոյկ բեռցուցինք ջուրով լեցուն թիթեղներ, իբր թէ պէնզինի թիթեղներ եղած ըլլային, զրտիչ գործիք մը շինած էինք, որը ժամը երկու լիդր զտուած ջուր կրնար հալթայթել:

Չէնքերն ալ նաւ փոխադրելով պահած էինք, բայց ինչպէս կարենայինք փամփուշտներ գտնել՝ զօրակայանի փամփուշտներու անտուկը մեղուի փեթակին նման բան մ'էր ինչպէս հոն ներսը սպրդիլ: Փամփուշտի անտուկները պահակագործի յատկացուած շէնքին դիմացը մթերանոցի մը մէջ կը գտնուէին, որու բանալին կառավարիչի գրասենեակին մէջ կախուած էր. իսկ գրասենեակին առջեւ տիւ եւ զիշեր պահակ կ'երթեւեկէր: Ուսումնասիրեցինք խնդիրը, երբ լուծումը բաղդին բերմամբ ներկայացաւ:

Սմինթ եւ Մէլլէրթ սեծ մուկ մը բռնած էին որու ոտքին ժապաւէն մը կապեցին ու կատու մըն ալ ազատ թողուցին որ մուկը հալածէ:

Այս տաքօրինակ խաղը պահակին ուշադրութիւնը գրաւեց որ «բռնէ, բռնէ» պոռալով կը հետեւէր տեսարանին, մինչ այդ Մէլլէրթ գրասենեակը մտաւ եւ բանալին առաւ,

աչքի քթթումով մը ընկերներուն իմացուց թէ խաղը յաջողած էր, այն ատեն կատուին մուկ հալածելն ալ դադարեցաւ ի մեծ ցաւ պահակին:

Մէլէրթ մթերանոցը բանալով փամփուշտներու սրնտուկը անմիջապէս Կրինի վրանը փոխադրեց: Մեզի պէտք եղած փամփուշտները չէ որ առնելու էինք, այլ մնացածներն ալ վնաս չի հասցնելու վիճակի մը մէջ դնել պէտք էինք, որովհետեւ հաւանական փախուստի մը պահուն չի վտանգո ի մեր փախուստը: Փամփուշտներուն դրեթէ ամբողջ վառողը հանեցինք, ու տեղը աւագ լեցուցինք, այնպէս որ գործածուած պարագային փամփուշտը փողին մէջ պիտի մնար ու գէնքը անգործածելի պիտի ըլլար այլեւս: «Մէյտին ձէրմընի» փոխակերպուած այդ փամփուշտները, վերըստին մթերանոց փոխադրուեցան իսկ բանալին ալ կատուի եւ մուկի խաղին կրկնութիւնովը առաջուայ տեղը կախուեցաւ:

Մեր կայանի երէց անդամը Հէր Հէֆլիս Սամօս կղզիի գերիններէն, սիշտ յիշեցնելով Գերմանիոյ լաւ անունը, խիստ դիտողութիւններ ըրաւ ինձ եենդանի մը չար րկելնուս հետեւանօք յաջա թշնամիին գէշ տպաւորութիւն թողլու հաւանականութիւնը: Անգլիացիները առիթէն պիտի օգտուէին մեզի քարսիրտ «Հոն»եր կոչելու, որով այս դէպքին համար հայրենակիցներս մեզի յանցաւոր համարեցին:

Պէնզինը առատ էր. գնդապետը յաջողած էր մեծ քանակութիւն մը մթերելու: Ամէն անգամ որ Թուրնէր ստուգել կուգէր քանակութիւնը պէնզինի թիթեղներուն թիւը եւ ծանրութիւնը կանոնաւոր կը գտնէր, սա տարբերութեամբ որ թիթեղներուն պարունակութիւնը ջրերով փոխարինուած էր:

Մեծ համբերութեամբ մեր փախուստի միջոցին անհրաժեշտ եղող պաշարները լեցուցինք, ու պէնզինաշարժ մակոյկը, նոր ներկուած, հնդկահաւի մը պէս փորը լեցուած, վերստին ծով իջեցուելով իր խարսխատեղիին կապուեցաւ:

Մինչ այդ, Կրինը կայաննուս հեռածայնի գծին վրայ

յաջողած էր յարմարցնել ընդմիջող գործիք մը, որու միջոցաւ ուզած ատեննիս հեռախօսական հաղորդակցութիւնը կրնայինք ընդհատել:

Միւս կողմէ, հեռախօսական ընկալուչ գործիքի մը միջոցաւ, որ Տըվէնքօրթէն բերած էին մեր ընկերները, գետնափոր տեղւոյ մը մէջէն որ հեռախօսական կայանի մը վերածած էինք, գնդապետին Օքլէնտի զինուորական կեդրոնին հետ ըրած խօսակցութիւնը կը լսէինք: Բայց եւ այնպէս չէինք կրնար հասկնալ թէ ինչու գլշերուայ ընթացքին պէնզինաշարժ մակոյկներ աջ ու ձախ ծովածոցին մէջ կ'երթեւեկէին: Աւելի վերջ լսեցինք որ շարունակական այս երթեւեկը մեր հաւանական փախուստը արգելելու նպատակաւ էր:

Թեկնածու սպաններէս ամէն ոք կարգաւ օրական երկու ժամ հեռախօսի ընկալուչին մօտ կ'սպասէր եւ այդպէս կը յաջողէինք անցած դարձածէն տեղեկութիւն ունենալ: Այդ կերպով մինք լսեցինք թէ գնդապետ Բաթէրսօն կը գանգատէր Թուրնէրի, որ Օքլանտէն դիշերը լոյսով իր ըրած նշանները աննկատ կ'անցնէին, Թուրնէր կը պատասխանէր թէ լիալուսնի ուժեղ լոյսն էր միակ պատճառը, նմանապէս դիտողութիւն կ'ընէր թէ, ցերեկը, միայն հեռախօսը ունի իբր հաղորդակցութեան միջոց, արդեօք կարելի չէ՞ր արեւի լոյսով խօսակցելու համար գործիք մը զրկեն իրեն:

Պէնզինաշարժ մակոյկներու երթեւեկը մէկ կողմէն, լոյսով խօսակցութիւնները միւս կողմէն մեզ վճռել տուին փախուստնիս կատարել ցերեկուայ միջոցին, այդ նախընտրելի էր:

Իսկ արեւախօս գործիքին համար յաջող կարգադրութիւն մը ըրինք: Գործիքին հասած օրը, զինուորները հասկընալով որ թեկնածու սպաններս իրենցմէ աւելի զիտուն էին այդ տեսակ աշխատանքներու մէջ, եւ ուզելով տաղտոյեցուցիչ գործ մը պակաս կատարել, գործիքին սնտուկէն հանելը եւ տեղաւորելը անոնց վստահեցան:

Անմիջապէս սնտուկը ապահով տեղ մը դրուեցաւ եւ ընդհանուր շփոթութեան մէջ ոչ ոք անոր անյայտացումը

նկատեց:

Բայց կը հասկնայինք թէ մասնաւոր կերպով մը մեզ հսկելու սկսած են եւ լսեցինք որ կը խօսուէր զննել հեռախօսական գիծը, բարեբաղդաբար ելեքտրագէտները մեր փախուստէն վերջ եկան:

Մեր պատրաստութիւնները որքան կը յառաջանային, յօդացաւ ալ այնքան կ'աւելնար, իսկ զնդապետն ալ ամէն անգամունէ աւելի համակրութիւն ցոյց կուտար, իրականին մէջ աւելի գոհ էր այդ վիճակէս:

Զինուորներս ալ զիս կը մեղքնային, տեսնելով տառապանքս, անոնցմէ մին ինձ նուիրեց դեղ մը, «Ֆարմըս ֆրէնթ» անունով, որը ըսածին համեմատ հրաշքներ կը գործէր երբ ձիերը յօդացաւով կը տառապէին:

Երախտագիտութեամբ ընդունեցայ եւ հաւատացուցի թէ կը գործածեմ, ի վերջոյ այնքան անոր համակրութիւնը զրաւեցի, որ իբր յիշատակ նիւ Զէլանտական կարգ մը ազգային նշաններ նուիրեց ինձ, որոնց պէտք ունէի նաւագներու համազգեստները լրացնելու համար: Ես ինքս ալ կայանին մէջ շարունակաբար նիւ գէլանտական համազգեստ կը կրէի, միայն թէ գերմանական նաւային նշանակներով, ի մեծ գայթակղութիւն Սամօաի գերման պաշտօնէութեան, որոնք մեր ծրագիրը կ'անգիտանային: Թեկնածու սպաները պաշտօն ունէին հորիզոնէն անցնող նաւերը հսկելու, անոնց տուած տեղեկութիւնները կը նշանակէի, ընկերներս ամէնքն ալ կուրօրէն կը հնազանդէին ինձ: Երբեմն երբ նորեկներէն մին ջախելու կ'ստիպուէի ի վերջոյ մենք վերստին լաւ բարեկամներ կը մնայինք: Յանդուզն ծրագրիս մինչեւ այդ միջոցին ունեցած յաջողութիւնը, ընդհանուր ոգեւորութիւն մը յառաջ բերած էր:

Նախապատրաստութիւնները լրացածին պէս ընդհանուր փորձ մը կատարելու ձեռնարկեցինք ու օրը ցորեկով անձայն նշանակած ազդանշանս տրուեցաւ: Իսկական գերմանացիներու նման, ինչպէս որ էինք, կ'ուզէինք վստահ լլլալ մեր կազմակերպածին անթերիութեան, նոյնիսկ իր յետին մանրամասնութեանց մէջ: Ազդանշանը տրուածին պէս ամէն

ոք իրեն համար որոշուած տեղը գնաց գրաւել: Կրին իբր պարտականութիւն հեռախօսական գիծը կտրելու պարտաւոր էր. չէինք ուզեր հեռախօսը փնագնել, որպէսզի կասկած չհրաւիրենք այն պարագային որ փախուստինս չի պիտի յաջողէր: Քէն պզտիկ մակոյկը թիերով միասին պիտի փրճացնէր մեզ հալածելու փորձ մը արգելելու նպատակաւ:

Սմինդ սայլը ծովագերք պիտի առաջնորդէր, այն պատրուակով թէ ածուխ պիտի առնէ, իրականին մէջ անպէտք լաթերու տակ պէնզինի լրացուցիչ մթերք մը փոխադրելու էր: Ես ինքս Էնէնթիի հետ կառավարիչին տունը պիտի երթայի, հսկելու համար ծրագրին ամբողջական գործադրութեան:

Բաուլսէն եւ Ֆրօինթ կէս ժամ առաջունէ պէնզինաշարժ մակոյկին մէջ պիտի գտնուէին, այն պատրուակաւ որ զայն պիտի մաքրեն: Քիւսայս Մէլէրթի ծովագերեայ տնակը այցելելով անոր պիտի օգնէր մնացած վերջին պաշարները հաւաքելու, ու ամէնէն վերջ վերոյիշեալները գործադրելէ յետոյ տ'էնէնթին եւ ես, անտարբեր պտտողներու պէս դէպի մակոյկ պիտի երթայինք:

Այս ընդհանուր փորձը, նոյնինքն զնդապետին ներկայութեան տեղի ունեցաւ, առանց ոեւէ կասկած արթնցնելու. եւ միայն այդ միջոցին իրար հանդիպեցան եւ ճանչցան տասնեւմէկ մեղսակց ընկերներս: Մինչ այդ ատեն ամէն ոք զատ զատ ստացած էր հրաժաններս եւ ամէնքն ալ հիանազատ զատ ստացած էին իրենց վստահուած զաղտնիքը: Ընդհանիօրէն պահած էին իրենց վստահուած զաղտնիքը: Նուր փորձը մեր ծրագրին կարգ մը մանրամասնութիւնները փոխել տուաւ, բայց ամբողջութեան մ'ջ դերմանական ճշդապահութիւնը եւ կազմակերպական ռզին սքանչելի արդիւնքներ տուած էին:

Նիւ Զէլանտայի եզերքներուն նաւային սպասարկութիւն ընող նաւերէն շատերը Մօթուիքի մօտէն կ'անցնէին: Դիտողներս ինձ մատնանշած էին այն նաւերը, որոնք յաբար էին մեր նպատակին համար եւ որոնք «մեր» առաջատար շարժ մակոյկով դիւրութեամբ պիտի զրաւուէին: Բայց պատրաստ եղած ատեննիս հովը հակառակ ուղղութեամբ

փչել սկսաւ եւ դէշ օդին պատճառաւ, եղբրային նաւարկութիւնը կանգ առաւ: Երկու երեք օրէն երբ օդը շտկուեցաւ, գնդապետ Թուրնէր փափաքեցաւ պէնզինաշարժով ծովախորշին շուրջ պտոյտ մը ընել: Կը սիրէր ինք ղեկավարել, եւ այսպէս ծովային պտոյտի ընթացքին Բաուլսէնը Ֆրօինթին հետ ոտքի կեցած էին, գնդապետը նաւը աչքէ չանցնելու համար:

«Բէլը» (պէնզինաշարժ մակոյկին անուան է) հիանալիօրէն արագաշարժ էր եւ Թուրնէր ալ խանդավառուած անոր այդ յատկութենէն: Բաուլսէն անոր բացատրեց թէ այդ չափազանց արագընթացութիւնը նաւախիճին կը պարտին, որը աւելցուցած չին: Իրականին մէջ, մակոյկին յատակը պահած էինք առնուազն երկու թօնօ ծանրութեամբ զանազան պաշարներ, իսկ մօթէօրը թեթեւ նաւուն համար բաւական զօրաւոր ըլլալով: աւելի լաւ կը գործէր ծանրութեան կը գործէր ծանրութեան աւելնալովը: Բարեմիտ Թուրնէր ձեռնառումբերուն վրայ նստա պէնզինաշարժը կը ղեկավարէր, մինչ երկու ընկերներս կ'աշխատէին իրենց յուզումը ծածկել:

Գնդապետը այդ պտոյտէն այնքան սքանչացած էր որ, յաջորդ օրը զինուորական նախարարին հրաւիրեց, ան ալ գոհունակութեամբ ընդունեց եւ միասին ծովային երկար պտոյտ մը ըրին «Բէլը»ով:

Մի քանի օր յետոյ գնդապետը Բաուլսէնը կանչեց եւ զարմացական կերպով հարցուց անոր, «ո՞ր պահեցիք «Բէլը»ի խարխսին եւ խուցին բանալիները»: Անէ՛ծք, մատնուած էինք, գիշերը խղճալի անգլերէնով մը գրուած տեղեկագրութիւն մը ձգած էին կառավարիչը՝ դրան տակէն:

«Պէնզինաշարժ մակոյկը քննեցէք», կը գրէին, «ուտելիքներով լեցուն պիտի գտնէք»: Թուրնէր անհանգիստ այս տեղեկութենէն, կրկնապատկած էր պահակներուն թիւը: Լաւ գիտէինք որ մատնիչը ով էր, բայց յփբաղդաբար անոր պէտք եղած դասը տալ անկարելի էր: Թուրնէր որ կը սիրէր խաղաղ եւ հանգիստ կեանքը, խեղճը շարունակական անհանգստութեան մէջ կ'ապրէր: Օքլէնտի չար բերանները գո-

ցելու համար պէտք էր բացառիկ կենսունակութիւն եւ եռանդ ցոյց տալ: Մեզի համար այլեւս ամէն բան կորսուած կերեւար, երբ բոլորովին անյուսալի կերպով մը Բաուլսէն յաջողեցաւ կառավարիչը համոզել, նաւը անմիջական քննութենէ մը անցնելու մտադրութիւնը յետաձգել տալ, ինքզինքը բարկացած եւ վշտացած ցոյց տալով ժողովուրդի գէշ լեզուին համար: Միւս կողմէն Թուրնէր կը կարծէր որ զիս իր ձեռքին մէջ կը պահէ, որովհետեւ ըսած էի թէ Գերմանիա գրած եմ, որ անուանա հարիւր հազար ոսկի մարք ղրկեն: Նախկին ածխավաճառը Թուրնէր, գաղտնօրէն ինձ իր հաւանութիւնը տուած էր եւ այն վայրկեանին որ գրաքննութենէ խուսափելով, նամակս զօրակայանի յատուկ պաշտօնական պահարանին մէջ կը գոցէր, ականջիս փսփսաց. «Կը յուսամ որ ինձ չպիտի մոռնաս», իբր համաձայնութիւն աչքերու քթթումով մը պատասխանեցի:

Կայանի եւ ամբողջ Նիւ Ջէլանտի մէջ տարածայնութեամբ էր թէ «Մովու արծիւ»ի արշաւանքը ես կազմակերպած էի իմ անձնական ծախքերովս եւ կարծեցեալ հարստութիւնս առաւելական տպաւորութիւն մը թողած էր Թուրնէրի վրայ, որը երեւակայնով թէ ձեռքին բռնած ունէր հինգ հազար ոսկիի շոշափելի երաշխաւորութիւն մը, այն նամակով որ տուած էի գերման դրամատան համար, իմ փախուստի վտանգին չէր հաւատար: Իր լաւ տրամադրութիւնը տի վտանգին չէր հաւատար: Իր լաւ տրամադրութիւնը վերագտաւ, ամբաստանող տեղեկագրութիւնը տարամիտէ մը գրուած ըլլալու էր անպատճառ եւ այդ մտքով տեղեկա գիր մը տրուեցաւ Օքլէնտի զին. կեղրոնին, եւ այսպէս անսպասելի կերպով փոթորիկին առաջք առնուեցաւ:

Պիտի հարցնէր թէ մեր փախչելու նպատակը ինչ էր, եւ թէ հաճառակ այսքան խոչընդոտներու, հազարումէկ դժուարութիւններու, մեր եւ թշնամիին ունեցած միջոցներուն, ուժին անհամեմատութեան ծրագրած փախուստին կ'արդարանա՞ր: Այո՛, նպատակնիս Սամօս գտնուող գնդ. Լօկանը ձեռքակալել եւ գերել էր, որպէսդի փոխարինել գերման գաղթականներու հանդէպ անոր կիրարկած անիրաւութիւնները եւ գէշ վարմունքը: Եւ ահա թէ ինչպէս կը

յուսամ որ դժուարութիւն չպիտի քաշէք ամէն բան կարգադրելու համար իմ տեղս անցնողին հետ:

Խնդրեմ ամսավարձքերս Քլայպէրի վճարէիք. որովհետեւ իրեն բաներ մը պարտք ունիմ, մնացածով ալ «բանդէն»ին ունեցած պարտքս պիտի վճարէ:

Նմանապէս կը յուսամ որ մեկնիլս ձեզ շատի ապրանք չըլլար: Բարեկամական բարեւներով միշտ ձերդ՝

Ի ՄԷԼԼԷՐԹ

Այդ դիշեր մեր գնդապետ կառավարիչը ի պատիւ իր աղջկան մեծ երեկոյթ մը տուաւ. որտեղ ինձ ներկայացուց կոմսութեանս պարտական հարկ եղած ամէն պատիւներով: Եւս տիտղոսիս հանդէպ մատնաւոր տկարութիւն մը ունէր:

Թուրնէր Օքրանտին միասին բերած էր իբր հրաւիրեալ անգլիացի նաւային սպայ մը, բայց ծովու թորփիլանաւի մը հրամանատարը, որ օր մը առաջ հոն հասած էր անծանօթ ուղղութենէ մը: Ներկայացումը պէտք եղած պաշտօնական ձեւերով տեղի ունեցաւ եւ բարի գնդապետը հպարտօրէն զիս, իր գերի «կոմս»ը. աղջկանը եւ անգլիացի սպային ներկայացուց, կերելի իմ մասիս նախօրօք խօսած պիտի ըլլար անոնց: Երեկոյթի միջոցին, խօսակցութիւնը ըստ պատուածին համեմատ զխաւոր պատերազմական դէպքերու շուրջ դարձաւ:

Օրիորդ Թուրնէր ինձմէ խնդրեց որ «ծովահէնի կեանքէս» դրուագներ պատմեմ. եւ մասնաւորաբար ուրախացաւ երբ լսեց որ Սքակէրաքի նաւամարտին մասնակցած եմ, որմէ կարգ մը տպաւորութիւններ կամայ թէ ակամայ պատմել տուաւ: Սա պատճառ եղաւ որ մեր կոչնականներէն անգլիացի դեր—հաւապետ Ֆիշըր ըսէ թէ ինքն ալ մասնակցած է նաւամարտին «Լայոն» մարտանաւի վրայէն. որու վրայ կը գտնուէր իսկ, ծովակալ Պիթին, ան որ 1914ի ձմեռը հալածեց Հարթլպուլ եւ Սքարպօրա նաւահանգիստներու վրայ արշաւող դերմանական նաւատորմը. ու աւելի վերջը Տօնէ-

քօ Պանքի ծովամարտին, ուր անգլիական Լայօն եւ գերմանական Պլուխէր զրահաւորները ծովամարտի շրջանէն քաշուեցան:

Այս նաւամարտին ու արշաւանքին թէեւ մասնակցած չէի, բայց ընկերներուս զանազան գրուածքներէն մանրամասնութեանց մօտէն տեղեակ էի: Շատ հետաքրքիր էի թշնամիի մը բերնէն լսել այդ նաւամարտին պատմութիւնը: Եւ երբ օրիորդ Թուրնէր խնդրեց դեր նաւապետէն, պարզել երկու հակառակորդ նաւատորմերու հանդիպումը. ես ալ իմ կարգիս փութացի միացնել անոր ծայնս եւ Պ. Ֆիշէր հպարտ որ առիթը ներկայացած է իր «գործունէութիւնը» ցոյց տալու սկսաւ պատմել:

Աննպատակ չեմ գտներ, հոս մէջբերել ամբողջութեամբ տոնոր պատմածը, շեղւելով յուշերու նիւթէս:

ՆԱԽԱՊԵՏ ՔԻՇԷՐԻ ՊԱՏՄԱԾԸ

«1914 ղեկոտեմբեր 15ին, սկսաւ պատմել դեր նաւապետ Ֆիշէր, երբ արշալոյսին արթնցայ, Լայօն զրահապատ մարտանաւին վրայ, ուր կը ծառայէի, անօրինակ շարժում մը ու ոգեւորութիւն մը նշմարեցի, ու երբ խուցէս դուրս ելայ, լսեցի որ հրաման սաացուած է շուտով բաց ծով ելլելու: Լուր տարածուած էր որ այդ առաւօտ գերմանական մարտանաւ մը Էմսի կողմերը երեւցած է ու ծովակալ Պիթի Լայօն, Րօյըլ Բրինսիս, Ինվինսիպլ, Խնաիֆաթիկէյպլ եւ Ինտօմբթէյպլ զրահապատ մարտանաւերու տորմիդին հրամանատարը մեզի հրամայած է պատրաստուելով երկրորդ նաւատորմիդի, Սքաբայի առաջին թեթեւ տորմիդին եւ Րօզիթի յածանաւերուն երրորդ տորմիդին միանանք ղեկօններին:

Այդ օրերը այնքան սոսկալի ալեկոծութիւն մը կար որ Ֆիրթօֆ Բէնթ Լէնթի շուրջ Սքաբայի թորփիլահալածները չկրցան մարտանաւերու տորմիդին հետեւիլ: Նոյնիսկ Պօանթիթժէան եւ Պլանս թեթեւ յեծաւորակները որ նաւատորմիդին մաս կը կազմէին, փոթորիկին հետեւանօք այնպիսի աւերներ կրեցին որ ստիպուեցան իրենց խարիսխը վերադառնալ: Մասնաւորաբար անոնցմէ մէկուն նաւագնորէն բաւական մեծ թիւ մը ծովը քշած տարած էր: Ասոնց տեղ Բրօմարթի գտնուող թորփիլահալածներու տորմիդը հրաման ստացաւ միանալու մեզի ու այսպէս «Լիքս» եւ ուրիշ բանի մը թորփիլահալածները մեզի հետ համբայ ինկան:

«Երբ «Լայօն» որուն վրայ ծով. Պիթի պիտի կը գտնուէր, համբայ ելաւ, դեռ խոր մթութիւն կը տիրէր, կամրջակին մնացի, մինչեւ որ Բրօմարթի ջուրերը ընդծովեաներէ պաշտպանող շղթաները անցանք: Բայց երբ Սաութէրսը անցանք, հովը այնքան կառուցաւ որ մեր հսկայ նաւն ալ բաւական վտանգաւոր կերպով ցատքըտել սկսաւ փրփրոտ ալիքներուն վրայ: Բայց եւ այնպէս համբանիս շարունակեցինք դէպի հարաւ-արեւելք ու կէսօրին ծովակալ Սըր ձօրն Ուօտրէնթրէն որ «Բինկ ձօրն-է», «Օրիօն Այաս», «Սէնթուրիօն», «Քօնքուէրօր» եւ «Մօնարք» մարտանաւերէ կազմուած երկրորդ նաւատորմիդը կը հրամայէր, րատիօ հետագիր մը ստացանք, ուր մասնաւորապէս հետեւեալը կ'ըսէր, «գերմանական չորս զահապատ մարտանաւերէ, հինգ թեթեւ յեծանաւերէ եւ երեք թորփիլահալածներէ եւ թորփիլահալերու տորմիդներէ բաղկացած նաւատորմ մը, այսօր արշալոյսին դէպի Սանթի գետաբերանը կ'ուղղուի, չորեքշաբթի գիշեր վերադառնալու համար: Հաւանականօք շարունակի նաւահանգիստին դէմ արշաւանք մը պիտի կատարէ, եթէ անոնց հետ կռուի բռնուիք թշնամին դէպի տրէտնօթներու գիծը քաշեցէք: Վաղը առաւօտ ժամը 7ին պատերազմի պատրաստ վիճակի մէջ պիտի ըլլաք»:

«Դեր ծովակալներէն ամենահինը Սըր ձօրն Ուօտրէնթէր, ընդհանուր հրամանատարութիւնը ունէր, եւ հաւանականօքն երկու հակամարտ նաւատորմերու առաջին հանդիկանօրէն երկու հակամարտ նաւատորմերու առաջին հանդիկանօրէն նաւամարտը պիտի ողջունէինք: Ռօզիթի պումը ու առաջին նաւամարտը պիտի ողջունէինք: Բայց թիւ եւ Սքաբայի տորմիդներուն հետ մեր հանդիպումը երկկոյին տեղի ունեցաւ ու որոշուած կերպով շարունակեցինք մեր համբան:

Մինչ այդ նկատի ունենալով գերմանացիներու հետ ընկելը մեր նաւամարտը, նախապատրաստուեցանք, իսկ ծովակալ Պիթի գիշերը սպանելուն սենեակները այցելեց, ուր ամէնքս ալ անհամբեր գերմանական նաւատորմին հետ չափուելու ժամին կ'պասէինք: Անոնք որ սպասարկութիւն չունէին այդ գիշեր կանուխէն քնացան:

Ես սպասարկութիւն ունէի. ամէն բան կանոնաւոր անցաւ մինչեւ առաւօտեան ժամը 4ը, երբ տեղս ուրիշը անցնելով, վար իջայ որ հանգստանամ:

«Երբ ժամը վեցուկէսին վերստին կամրջակ ելայ, լսեցի որ մեր թորփիլահալածները ճակտի մարտանաւերու գծին ետեւէն թշնամիին հետ նաւամարտի սկսեք են արդէն եւ թէ «Ապուսքանդ», «Լիքս», «Հարտի» նաւերը բաւական վրնասներ կրեք են թշնամիին կրակէն ու ստիպուեք են Հոմբեր քաշուի:

«Լայօն»ի վրայ «պատերազմի պատրաստ» զանգը զարնուեցաւ առաւօտեան ճիշտ ժամը եօթին եւ ամէն ոք իր տեղը զբաւեց: Քիչ յետոյ երբ լաւ մը լոյսեւ առջեւնիս նշմարեցինք ճակտի մարտանաւերնիս եւ հետեւեալ ազդանշանը ստացանք «Արդեօք «Բո՞ւն»ը կը հալածէք» առաջին անգամն էր որ գերմանական այդ տեսակ մարտանաւի մը անունը կը լսէինք, եւ այդ պատճառ եղաւ որ կացութիւնը աւելի մթազնի:

Ծովակալ Պիթի պատասխանեց թէ «Բոն»ի մասին բան մը չէր գիտեր, ու հարցուց թէ ճակտի մարտանաւերու տորմիդը ի՞նչ ուղղութեան կը հետեւէր: Մի քանի վայրկեան յետոյ «Սարք» թորփիլահալածէն րատիօ հեռագիր մը ստացանք, որ մեզ իր գտնուած տեղը կը ճշդէր ու կ'ըսէր թէ «Արեւելքի ուղղութեամբ ընթացող գերմանական «Բոն» մեծ մարտանաւին եւ հինգ թորփիլանաւերուն հետ շփման մէջ է»:

«Այն ատեն, այսինքն առաւօտեան ժամը ութին, զրահապատ մարտանաւերը եւ թեթեւ յածանաւերը ուղղութիւննին դէպի արեւելք փոխեցին, քսանչորս մղոն արագութեամբ, որպէսզի «Բոն»ի նահանջի ճամբան կտրեն: 8,42ին կացութիւնը աւելի կնճոտեցաւ, երբ հետախոյզ «Բաթրօյ» նաւերնէս րատիօ հեռագիր մը ստացանք, ուր կ'ըսէր թէ գերման երկու զրահաւորներու հետ յուսահատօրէն կը կռուէր:

Քիչ յետոյ կացութիւնը բոլորովին մթազնեցաւ, երբ ծովակալ նաւէն ստացուեցաւ րատիօ հեռագիր մը, ուր

կ'ըսուէր թէ Սքարպօրուի նաւահանգիստը թշնամիին կողմէ կը ուժակոծուէր: Այլեւս չէինք կրնար բան մը հասկնալ: Կրեթէ նոյնհետայն Սըր ձօրն Ուօրթէնթէրէն որ ընդհանուր հրամանատարութիւնը ունէր, հետեւեալ րատիօն ստացուեցաւ «Սքարպօրուն կը ուժակոծուի թշնամիին կողմէ, դէպի Հուլ ուղղուեցէք», որուն Պիթի հետեւեալ նշանակալից պատասխանը տուաւ, «Իրա՞ւ... այն ատեն ես ալ Սքարպօրու կ'երթամ»:

Արեւմուտքի ուղղութեամբ դէպի Սքարպօրու ուղղուեցանք, պարզ կ'երեւէր այլեւս թշնամի գլխաւոր ուժերը դէպի արեւմուտք կը գտնուէին եւ ոչ թէ դէպի մեր արեւելքը:

Մինչ այդ, օդը պղտորեցաւ եւ հինգ մղոնէն անդին ոչինչ կը զանազանուէր հեռադիտակով: Միւս կողմէն փոթորիկը մասնաւորաբար նշմարելի նաւերուն համար հետազօտութիւնը անկարելի կը դարձնէր: Բայց եւ այնպէս կը զգայինք թշնամի մարտանաւերու «ակոսներուն վրայ» ըլլալնիս:

Կէսօրէն առաջ, ժամը տասնըմէկուկէսին օդը բոլորովին ամպոտեցաւ ու տեղատարաւ անօրեւ մը սկսաւ, զրեթէ առջեւնիս չէինք տեսնէր, երբ յանկարծ հորիզոնին մեծ թնդանօթի մը ուժեղութեան փայլատակումը տեսանք, միեւնոյն ժամանակ թեթեւ յեծաւորա՞յ «Սաութհէմթօն»էն րատիօ մը ստացանք, ուր կ'ըսէր թէ թշնամի մարտանաւերուն հետ կռուի բռնուած էր, թշնամիին հանդիպելնիս իրականութիւն էր այլեւս:

«Սաութհէմթօն»ի եւ գերմանական նաւատորմի միջեւ թնդանօթային կրակը սաստկօրէն կը շարունակուէր, հակառակ որ ուժակոծութեան փայլատակումէն զատ ուրիշ բան չէինք տեսնէր: Քիչ վերջը «Սաութհէմթօն»էն երկրորդ րատիօ մը մեզ կը տեղեկացնէր թէ անօրեւին ու մառախուղին մէջէն մարտանաւի ստուերներ կը զանազանէր, որոնց ճանաչութեան համար բրած լուսեղէն ազդանշաններուն նաւերը չէին պատասխանած, որով անոնց դէմ կրակ բացած էր ու անոնք ալ պատասխանած էին:

չի գործեր, երբ նաւը պատերազմի պատրաստ վիճակի մէջ կ'ըլլայ. սպասաւորներուս պատրաստած մի քանի սանտուխներով գրեթէ անօթի անցուցինք:

Ահա այսպէս վերջացաւ այդ սեւ օրը, առանց գերման նաւատորմին հանդիպելու ու յաջորդ օրը ձեռքերնիս ծալած Բօզիթ վերադարձանք:

* *

Բուռական ժամանակ անցաւ եւ միւս մարտանաւերուն հետ Ֆիրթ — Օֆ — Ֆօրթի մէջ խարսխած մնացինք. երբ 23 յունուարին մեկնելու հրաման ստացանք: Այդ օրուայ առաւօտը երբ արթնցանք — կը յիշեմ շաբաթ օր մ'էր — այն տալաւորութիւնը ունէինք թէ վերստին բան մը չպիտի պատահէր, եւ որովհետեւ օդը հիւսնալի էր, ծովակալի քարտուղարին համոզեցի, որ իրիկուն միասին էտիմպուրկ անցնինք:

Սովորական ժամէն առաջ ճաշելով ցամաք ելանք ու էտիմպուրկի շոգեկառքը առինք, մեզ հետ բազմաթիւ ուրիշ նաւային սպաներ ալ կը ճամբորդէին: Երեկոյին թէյերնիս առնելէ վերջ հին բերդը պտոյտի գացինք, երբ դէպի Ֆիրթ — Օֆ — Ֆօրթ կը նայէինք, տեսանք որ մարտանաւերը սովորականէն աւելի կը մխային: Յայտնի էր որ կրակը կուժեղացնէին ու այդ կը նշանակէր որ անօրինակ բան մը պատահած է: «Լաւ գիտէի որ բացառիկ բան մը պիտի պատահէր, կը մրթմոթար ծովակալին քարտուղարը: Վստահօրէն կ'ըսեմ քեզի թէ մեկնելու հրաման ստացած պիտի ըլլանք: Ծածկագիր հեռագիրներու տրցակ մը պիտի ըլլայ որ պէտք է թարգմանել եւ ծովակալը «Լայօն»ի վրայ պիտի ըլլայ արդէն, ու մենք հոս կը տնտնանք. ով մտիկ պիտի ընէ հիմայ ծովակալ Պիթի»:

Շտապով վար իջանք եւ վայրկեան մը Բալէտօնեան պանդոկէն անցանք, հոն ձգած ծրարնիս առնելու համար: Անհաւատալի բան, պանդոկին դռնապանը գիտէր որ ծովա-

կալ Պիթիի սիւքէրտընտնօթներու տորմիդը ընդփոյթ մեկնելու հրաման ստացած էր: Ինչպէս կըլլար որ դռնապան մը այսքան կարեւոր լուր մը գիտէր, որը ցամաք գտնուող շատ մը բարձրաստիճան սպաներ կ'անգիտանային դեռ: Պարզ էր, այս տեսակ լուրեր նաւերուն պաշար տւողներուն եւ խոհարարներուն կողմէ կը տարածայնուէին, որոնք իրենց հայթայթիչներուն լուր կուտային: Ինչ որ պատուիրուած հաւկիթները, կաթը եւայլն ծախու չպիտի առնուէր, այդ բաւական էր որ հայթայթիչները հասկնային թէ տորմիդը պիտի մեկնէր ու լուրը անմիջապէս քաղաքին մէջ կը տարածուէր:

Երբ ծովեզերք հասանք, անսովոր եռուզեւ մը կը տիրէր: Շատ մը սպաներ վախ կը յայտնէին որ չի պիտի հասնին նաւերնուն: Ժամը հինգուկէսին վերջապէս «Լայօն»ի վրայ գտնուեցանք եւ ինչպէս նախատեսած էր ծովակալին քարտուղարը, պատահած էր իրապէս: Տեղեկատուութեան զրասենեակին մէջ ծածկագիր հեռագիրները անձրեւի պէս կը տեղային, որոնք անմիջապէս լու ելու աշխատանքին լծուեցանք: Գրեթէ նոյնհետայն մեկնիլ պէտք էինք, որովհետեւ յաջորդ առաւօտուայ արշալոյսին համար ծովակալութեան մեզ նշանակած ժամադրութեան կէտը երկու լուծեան մեզ նշանակած ժամադրութեան մը վրայ կը գտնուէր: հարիւր քսան մղոն հեռաւորութեան մը վրայ կը գտնուէր:

Հրամանը որ այդ եռուզեւը յառաջացուցած էր եւ նախասահմանուած էր գերտրէտնօթներու միջեւ առաջին պատմական ծովամարտը իրականացնելու, մօտաւորապէս հետեւեալն էր.

«Ծովակալութիւնը «Լայօն»ի վրայ գտնուող դեր ծովակալ Պիթիի, տորմիդներու հրամանատարին, զրահապատ մարտանաւերու երրորդ տորմիդի հրամանատարին կը հրամայէ՝

«Գերմանական չորս զրահապատ մարտանաւեր, վեց թեթեւ յեծանաւեր եւ քսաներկու բաց ծովու թորփիլահալածներ այս գիշեր կը մեկնին Տօնէր — Պանքի դէմ արշաւանքի մը ձեռնարկելու համար:

Հաւանականօրէն վաղը գիշեր իրենց խարխսը պիտի

վերադառնան: Բոլոր պատրառոտ զրահապատ մարտաւանները թեթեւ յեծանաւերը եւ թորփիլահալածները պէտք է Ռօզի-թէն մեկնին, այնպէս որ վաղը կ. ա. ժամը 7ին գտնուին հիւսիսային 55 13 եւ արեւելեան 3 12 կէտին վրայ, ուր եւ իրար պէտք է հանդիպին: Հարուիի տորմիդիկը իր տը-րամադրութեան տակ գտնուող ամբողջ թեթեւ յեծանաւերով ու թորփիլահալածներով նմանապէս պիտի մեկնին «Լայօն»ի միանալու համար միեւնոյն կէտին վրայ միեւնոյն ժամուն: Եթէ թշնամիին հանդիպի անոր նահանջը արգելելու համար վրան պիտի յաջակի: Անթել հեռագիրը իւրոյն վերջին ծայր պահանջ ներկայացած միջոցին պիտի գործածուի:

* *

Ճիշտ կէս ժամ յետոյ կ. վ. ժամը 6ին տրէտնօթներու երրորդ տորմիդին հետ մեկնեցանք: Տրէտնօթներու երրորդ տորմիդը կանխաւ որոշուած ժամադրութեան տեղւոյն դէպի հիւսիսը կէտի մը ուղղութիւնը բռնեց. հոն պիտի կրնար զսպել տեւէ թշնամի ուժ, որ դէպի հիւսիս ուղղուելով պիտի փորձէր մեզ հետ հանդիպումէ մը խուսափիլ:

Ծովակալ Պիթի պէտք եղած միջոցները ձեռք առած էր, միակ դժուարութիւնը որ կար այն էր թէ ստիպուած էինք ժամանակին ժամադրութեան ներկայ ըլլալ, կրցածնուս չափ ասագացնել մեր ընթացքը, անցնելով կէտէ մը ուր կը կարծուէր որ գերմանական թորփիլներ տեղաւորոնած էին:

Ժամը 45ին Մէյք կղզին անցնելէս յետոյ նախաճաշեցինք եւ պահակ սպայի առաջին սպասարկութիւնը ես վեր-ցուցի: Ծովակալ Պիթին, իր սովորութեան համաձայն, ըս-պասարկութեան սպայի խուցը մտաւ վայրկեան մը եւ քարտէզներու վրայ ծռած այդ միջոցի հաւանականութեանց վրայ խօսեցաւ: Այս անգամ ամէնքս ալ հաւատացած էինք թէ վաղը չէ միւս օր գերմանացիներու պիտի հանդի-պէինք:

«Լայօն» կը շարունակէր իր ճամբան ծովու մթութեան մէջէն, կէս գիշերին տեղս ուրիշը սպասարկութեան անցաւ: Խուցս իջնելով ամէն ինչ կարգի դրի, այն առարկաներս որ իյնալով կրնային կոտրիլ տեղերնէն վերցուցի, նայեցայ որ դուռս բաց մնայ եւ ազատարար գօտիս ձեռքիս տակն է: Յետոյ ժամացույցիս աչք մը նետեցի եւ հաշիւ ըրի որ երկու ժամ դեռ կայ թորփիլներու հնթադրեալ շրջանը մտնելու համար... եւ քնացայ:

Յաջորդ օրը յունվար 24ին երբ «Լայօն»ի կամրջակը կը բարձրանայի առաւօտուայ ժամը վեց ու կէսին, դէպի արեւելք հորիզոնին լուսաւորուիլը տեսայ միեւնոյն ժամա-նակ ծովը գորշ գոյն մը կ'առնէր: Բայց շուրջերնիս խոր նակ ծովը գորշ գոյն դեռ: Ծովակալը հոն էր արդէն եւ ժա-մթութիւն կը տիրէր դեռ: Ծովակալը հոն էր արդէն եւ ժա-մը 6 45ին Հարուիի տորմիդիկը սկսաւ առաջին ազդանը-շանները ընել մեզի. լուր տալով որ ամէնքս ալ ծովակա-լութեան որոշած ժամադրութեան ներկայ ենք հշդապահօ-րէն:

Ժամը 7ին տասը մնացած վար իջայ նախաճաշ ընե-լու համար եւ երբ քառորդ ժամ մը վերջ կամրջակը ելայ, արդէն սկսած էր լուսնալ, իսկ ամպերն ալ կը ցրուէին: Օղը բացարձակապէս գեղեցիկ ըլլալ կը նախատեսուէր. թեթեւ սիւք մը հիւսիս արեւելքէն կը փչէր, ծովի ալիքնե-րը հազիւ թէ կը նշմարուէին:

Ժամը ճիշտ 7ին փողերը «պատերազմի պատրաստ ըլ-լալու» նշանը տուին եւ քանի մը վայրկեան յետոյ ամէն ոք սարսուռ մը զգաց, երբ թնդանօթի հարուած մը եւ նը-շան մը մեզ լուր տուաւ որ «Աուրօրա»ն թշնամիին հետ կռուի բռնուած է: Մեր մարտանաւի այդ ազդանշանը, թէ ծովամարտը սկսած է թշնամիի ամբողջ ուժերուն հետ, մեծապէս ուրախացուց ամէնքս:

Կարգաւ պիտի պատմեմ ձեզ յիշածներս, ընդգծեց դեր նաւապետ Ֆիշէր, յստակ գաղափար մը կարենալ տալու համար ձեզ պատմական առաջին նաւամարտին վրայ:

Ժամը 7ին «Լայօն»ի վրայ ստացանք «Նուրօրայ»ի անշանը, որ մօտաւորապէս սա էր. «գերման բաց ծովու

նաւատորմին հետ կոուի բռնուած եմ», ժամը եօթը 21ին «Լայօն»ը (ծովակալ Պիթիի նաւը) հետեւեալ հրամանը կուտար թեթեւ յեծանաւերուն «դէպի N 10 A ուղղուեցէք»: Ժամը եօթը 22ին թորփիլահալածներուն նշան ըրինք «ծեզ կը հրամայուի տեղ գրաւել երեք մղոն դէպի առաջ»:

Ժամը 7,30ին զրահապատ մարտանաւերը հանդիպման կէտէն տասը մղոն դէպի հիւսիս յառաջացած էին, ծովակալը դիտմամբ ուշացուցած էր անոնց շրջափակ շարժումը որովհետեւ կը ցանկար թշնամին դէպի հիւսիս մեզի յարմար եղած տեղ մը տեղաւորել, որպէսզի անոր նահանջի ճամբան կտրէ: Թեթեւ յեծանաւերը թշնամիին երեւցած ատեն. հիւսիս արեւելք ուղղութիւն ունէին, ու մեր աջին հինգ մղոն հեռաւորութեան վրայ կը նշմարուէին: Տորմիղներու հրամանատարը դէպի մեր ծախին կը գտնուէր, իր M տիպի սրնթաց թորփիլահալածներով, սա ալ հիւսիս արեւելք ուղղութեամբ դէպի թշնամիին կ'ուղղուէր:

«Աուրօրա» յեծանաւը թորփիլահալածներու տորմիղիկով մը աւելի հեռուէն կուգար ան ալ իր կարգին դէպի թշնամիին կ'ուղղուէր եւ ի վերջոյ «էնթաունթէնթ»ը թորփիլահալածներու երրորդ տորմիղիկով մօտաւորապէս տասը մղոն դէպի հիւսիս արեւելք կը գտնուէր:

Ժամը 7,45ին թշնամին, որ հիւսիս արեւմուտք գիծի մը ուղղութեամբ կընթանար, կէս շրջան լընկելով քսանչորս հանգոյց արագութեամբ արեւելք հիւսիս ուղղութիւնը բռնեց, նոյն միջոցին ծովակալ Պիթիին ալ ուղղութիւնը փոխեց: Երկու նաւատորմներու միջեւ բախումը մի քանի վայրկեանի խնդիր էր այլեւս:

Ժամը 7,47ին «Սաութէմթօն» յեծանաւը «Լայօն»ի կը մատնանշէր թէ թշնամի ուժը բաղկացած էր չորս գերտըրէտնօթ զրահապատ մարտանաւերէ որոնք քսան չորս հանգոյց արագութեամբ կընթանային:

Ցը 10 անցած անգլիական գերտրէտնօթները քսանչորս հանգոյց արագութիւն ունէին, հինգ վայրկեան վերջ քսան հինգ:

Ժամը 8,23ին «Լայօն» զրահապատ մարտանաւերուն

հրամայեց իրենց արագութիւնը քսանվեց հանգոյցի բարձրացնել մեր M տիպի թորփիլահալածները իրենց սրնթացութեան շնորհիւ կրցան գերմանական «Պլուխէր» զրահապատ մարտանաւէն չորս մղոն հեռաւորութեան վրայ տեղաւորուիլ: Այդ հեռաւորութեան վրայ «Պլուխէր» կրակ բացաւ անոնց վրայ, բայց «Մէթէօր»ի հրամանատարը այդ տեղէն կրցաւ գերմանական ուժերու կազմին վրայ ճշգրիտ գաղափար մը կազմել եւ տեղեկագրել «Լայօն»ի: Ժամը 8,34ին զրահապատ մարտանաւերը իրենց արագութիւնը 21 2 եւ ի վերջոյ 29 հանգոյցի բարձրացուցին: Այդ միջոցին զխաւորաբար մեզի պէտք եղածը սրնթացութիւնն էր մեքենավարները կը քաջալերուէին որպէսզի կարենանք ամենամեծ արագութիւնը ձեռք բերել, եւ այդ մարդիկը ուժերնին Լըկնապատկած գերմարդկային ճիգով մը պաշտօննին կը կատարէին:

Սովորաբար պատերազմի ժամանակ եղածին նման, մարտանաւին կամրջակը կատարելապէս ամայի էր, ծովակալը եւ իր սպայակոյտը Պլօք-հաուզին մէջ քաշուելնուն տեղ, ամէնքը, ես ալ միասին, զեկավարներուն հետ ազդարար նշաններու կամրջակին վրայ կը գտնուէինք:

Ժամը 8,44ին առաջին անգամ ըլլալով «Լայօն»ի կամրջակէն կը նշմարէինք թշնամիին դէպի արեւելք հորիզոնին վրայ, եռանկիւնածեւ չորս հսկայ ծուխերու սիւնի ձեւով, որոնց առջեւ ծուխի ամպ մը կ'երեւար, հաւանականօրէն թորփիլահալածներունը: Յանկարծ եռանկիւն ծուխերու վերջինէն յատակ հերմակ բոց մը փայլատակեց... «Կրկ բացին» ըսաւ «Լայօն»ի հրամանատար Չաթֆիլտ: Մօտաւորապէս քսանհինգ երկվայրկեան սպասեցինք, որոնք անվերջ երեւցան մեզ, մինչեւ որ փրփրոտ ջուրի հսկայ սիւն վերջ երեւցան մէջ բարձրացաւ. մեր աջը մղոն մը անդին դէպի մը ծովուն մէջ բարձրացաւ. մեր աջը մղոն մը անդին դէպի առաջ: Առաջին թնդանօթի հարուածը գերտրէտնօթներու առաջ: Առաջին թնդանօթի հարուածը գերտրէտնօթներու առաջ: Ամբողջ այդ միջոցին թնդանօթածիգներու պետը թշնամիէն մեզ բաժնող հեռաւորութիւնը կը չափէր կամրջակի հեռաչափով: Դստն հազար

տեւ ուժերը զինք կը լքէին: Բարեբաղդաբար ժամացոյցնե-
րը դիտող սպան վերէն կացութեան վերահասու եղաւ, եւ
զիտողին հեռախօսով իմաց տուաւ որ դուռը բանայ: Դի-
տարանին մէջ հովին սաստկութենէն անկարելի էր որ մարդ
ոտքի վրայ կենայ, ատոր համար ծունկ չօքեցինք պողպա-
տէ յատակին վրայ. շուրջի վանդակորմին կրթնած որմէ
դուրս հեռագիտակնիս եւ աչքերնիս կ'երեւար միայն:

Դեռ տեղադրուած չէինք, երբ փայլատակում մը նըշ-
մարեցինք. որ խիտ ծուխի ամպի մը մէջէն կը ցատկոտէր
մեր թնդանօթներու նշանակէտ ընտրած գերմանական նա-
ւուն վրայ, յայտնի էր որ գերման նաւը հարուածը ընդու-
նած էր, որովհետեւ անոր թնդանօթներու փայլականման
հերմակ կրակին եւ մեր ուժերի պայթումին առաջ բերած
ուշ մնացած, գրեթէ վատուած, փայլակումին արագութեան
մէջ մեծ տարբերութիւն կար:

Մի քանի վայրկեան վերջը «Լայօն» հրամայեց մեր
զրահապատ մարտանաւերուն ընտրել իրենց հակամարտ
գերմանական նաւերը եւ մենք իբր նշանակտ ընտրեցինք
գերման գծին ճակատը գտնուող «Սէյտլի» զրահապատը.
«Մօլթբէն» ձգելով մեր ետեւէն եկող «Թայլորին», մինչ
մեր միւս նաւերը «Ռօյալ Բրէնսէս» եւ «Նիւ Զիլանտ» կը-
րակել սկսան թշնամի «Տէրֆլինկէր» եւ «Պլուխէր» զրահա-
պատներուն: Դժբաղդաբար շատ ուշ հասանք սր «Թայլոր»
այդ հրամանին անսացած չէր, այլ կը շարունակէր «Պլու-
խէր»ին հարուածել, ձգելով «Մօլթբէն» անդադար եւ հան-
գըստօրէն կրակել «Լայօն»ի դէմ:

Թշնամի զրահաւորները իրենց կրակները իսկապէս
կեդրոնացուցած էին ծովակալ նաւերնուս վրայ, այն յոյ-
սով որ պիտի կարենան «Լայօն»ը պատերազմի գծէն դուրս
հանել. բան մը, որ աւելի վերջը իրականացաւ:

Ժամը 9.45 անցած, «Լայօն» քիչ մնաց որ իր կեանքի
վերջին վայրկեանները ապրի: «Սէյտլի» կամ «Մօլթբէն»
աջծակուած 280նոց ուժք մը նաւերնուս հանդիպելով
յաջողեցաւ մոռնել մեր 100նոց ուժքերուն մթերանոցը...
բարեբաղդաբար չի պայթեցաւ:

Հինգ վայրկեան վերջը ահուկի հրդեհ մը երեւցաւ
«Սէյտլի»ի յետսակողմը մեր ոտ մըերէն մէկուն անոր վրայ
պայթումէն յառաջացած:

Ահա թէ ինչպէս ծովակալ Շէէր իր «գերման բաց ծովու
նաւատորմը եւ համաշխարհային պատերազմը» սնուն զրքին
մէջ կը պատմէ պատահածը.

«Սէյտլի»ի ընդունած առաջին ուժքը սարսափելի հե-
տեանքներ ունեցաւ, ան ծակեց վերի կամրջակը եւ ամե-
նամօտ զրահը ու պայթեցաւ: Նաւուն յետսակողմի ամ-
բողջ բաժանմունքները, սպաներու խուցերը, «քարէն» եւ.
որոնք պայթումի կեդրոնին շուրջը կը գտնուէին, բոլորովին
փծացան:

Ռումբին մտած բաժանմունքին մէջ, զէնքի պահնտ-
ներէն մաս մը կրակ առաւ, եւ բոցերը վերի կողմէն մինչեւ
մարտկոց բարձրացան, ու անկից պողպատէ դուռէ մը անց-
նելով, որ ընդհանրապէս գոց կը մնար, եւ որ այդ ժամուն
նաւազները բացած էին, հոնկից փախչելու համար, բոցերը
հասան թնդանօթի ուժքերուն երկրորդ մթերանոցը եւ
անկից ալ երկրորդ մարտկոցը: Այդպէս երկու մարտկոցնե-
րուն մէջ գտնուող նաւազները տեղն ու տեղին բոլորն ալ
սպաննուեցան: Բոցերը մարտկոցներէն ալ վեր քսան մէթրի
չափ բարձրացան:

Կը յիշեմ դեռ այն բոցերը եւ այն զարմանքը որ ինձ
պատճառեցին: Արդեօք ինչ աննկարագրելի սարսազողեցիկ
տեսարաններ պարզեցին այդ վայրկեանին թշնամի նաւուն
վրայ:

Այդ մտածումներէս չափարժ ինքզինքիս եկայ «Լա-
յօն»ի վրայ պայթալ ուժքի մը հետեւանօք որ քիչ մնաց
մեր նաւուն Ա. մարտկոցը անգործածելի դարձնէ:

Առաւօտուայ ժամը 10ին մօտերը, այն միջոցին որ
նաւերնիս վերստին թշնամիէն լուրջ հարուած մը կ'ընդու-
նէր, թշնամի նաւերու գծին վրայ ծուխի խիտ ամպ մը կ-
րեւցաւ, ռաւանաբար գերման թորփիլախալածներու կողմէ
յառաջացուցուած արուեստական ծուխը պիտի ըլլար, որ
պղծի զրահապատ մարտանաւերուն մէկ շարժումը ծածկէն:

Գերման թորփիլահալածներու յարձակման սպառնալիքը
ակներև էր այլևս, տասը հազար մէթր հեռաւորութեան
«Լայօն» եւ «Թալկրը» անմիջապէս իրենց երկրորդական
թնդանօթներով կրակ բացին անոնց դէմ, որու հետեան-
քը նոյնիսկ այս հեռաւորութենէն երեւցածին համեմատ,
այնքան լուրջ էր, որ գերմանական նաւատորմի զինները ըս-
տիպուեցան գրեթէ անմիջապէս կրակի գիծէն դուրս ելլելով
թշնամի գծին ետեւը ապաստանիլ:

Թշնամի գծին ոտները ապաստանալը:
Քառորդ ժամ մը յետոյ հասկցանք որ «Սէյտլին»-ի յետսակողմի մարտկոցները կը լռէին եւ հինգ վայրկեան վերջը «Այսոն» այնպիսի սարսափեցուցիչ ցնցում մը ունեցաւ, թշնամի ուռմբի մը հետեւանօք, որ վայրկեան մը կարծեցինք թէ թորիփլահար եղանք... Հսկայ նաւը կարծես միջոց մը կանգ առաւ, մեր զիտարանը կրող կայմը տատանեցաւ տեղատարափ ընդունող ծառի մը պէս եւ միեւնոյն ժամանակ կարծեցինք թէ զրահաւորը կտոր կտոր ցրիւ կուզար: Իրարու երեւոյնալի նայեցանք, ծովը նետուելու պատրաստ, բարեբաղդաբար բան մը չի պատահեցաւ, եւ «Այսոն» անմիջապէս ինքզինքին գալով շարունակեց ճամբան:

Կեց համբախտ:
Դիտեցինք որ թշնամի համահալուածները երեքական,
չորսական եւ երբեմն հինգական ումբ խմբուած կ'ըլլային
եւ շատ հաւանական է նաւերնուս այն ահոռի ցնցումը յա-
ռաջ եկած ըլլայ այդ տեսակ յաջող հարուածէ մը: Ամէն
պարագայի տակ, հետեւանքը խիստ լուրջ եղաւ, որովհե-
տեւ մեր շոգեմբքնաններու խտացուցիչը ծակելով, աջ մե-
քնաններնիս կէս ժամ ետքը բոլորովին անդործածելի ե-
ղան:

«Պլուխէր» հրդեհուածի պէս կ'երեւար եւ միւս զրահա-
ւորներուն ու իր միջեւ գտնուած հեռաւորութիւնը երթալէն
կը մեծնար: Ծովակալ Ֆօն Հիբբէր վերջնականապէս որո-
շած էր զայն լքել իր բաղդին եւ ջանալ ազատել մնացած
նաւատորմը: «Պլուխէր» գերման նաւերուն ամենատկարն
էր եւ ամէնէն աւելի մեր հարուածներուն ենթակայ նաւա-
մարտին սկիզբէն ի վեր: Եթէ գերման ծովակալը իր վերա-

դարձի միջոցին նաւային գծին ճակատը դնէր «Պլուսէր»
անկասկած այդ նաւը պահպանուած պիտի ըլլար եւ պիտի
կարենար պահել իր արագութիւնը, իսկ ծովակալը պիտի
գրաւէր իր յետապահի պատուով տողը:

գրադեր իր յետապահը պատուով տալը:
Ժամը 10,30ին գերմանացիներու նպատակը յատակօրէն
յայտնուեցաւ, կուգէին փախչիլ պատերազմի բեմէն եւ վե-
րադառնալ իրենց խարիսխը, ապա վայրկեանէն անգլիական
զրահաւորները իրենց արագութիւնը մեծցնելով թշնամին
հալածելու սկսան: «Լայօն» ապա ժամանակ բաւական լըջօ-
րէն «վիրաւորուած» էր, «Սէյտլին» եւ «Մօլթրէ»ի անընդ-
հատ հարուածներուն տակ, եւ հրաշք էր թէ ինչպէս կրցած
էր դէմ դնել 280նոց սարսափելի ուժերը, որոնք ան-
շուշտ անգլիական 363նոց ուժերը չունէին, բայց
եւ այնպէս մեր նաւուն զրահը կը ծակէին:

Բայց յայտնի կերպով կր տեսնուէր որ «Լայօն» ալիւս-
էր կրնար իր արագութիւնը պահել: Ժամը 10,35ին վերըս-
տին հարուած ընդունած էր, ժամը 10,37ին նորէն: Տասը
վայրկեան աւելի վերջ կարծեցինք որ վերջին ժամերնիս
հնչած էր, երբ վարէն լսողական խողովակով մեզ իմաց տը-
ին թէ Ա. մարտկոցի գէնքի սթերանոցին մէջ հրդեհն ծա-
գած էր: Մեր ղեկարանին մէջ կծկուած, թնդանօթային
դժոխսային աղմուկին մէջ կ'սպասէինիս, վերջնական պայ-
թումի ահռելի ծախնին որուն պիտի յաջորդէր մեռելային
լուծիւնը:

Լուսիկներ:

Բայց բարեբաղդաբար բան չի պատահեցաւ եւ հինգ վալրկեան վերջ մեր մահուան վճիռը ետ կ'առնուէր աւետի-
սով մը թէ հրդեհին առաջքը առնուած է եւ թէ քսան հան-
գոյց արագութեամբ կ'ընթանայինք: Ամբաս յայտնի կ'ե-
րեւար որ «Լայօն» չի պիտի կրնար նաւատորմի ճակտին
իր դիրքը պահել եւ ծովակալ Պիթի զրահաւորներուն տը-
ւած զանազան հրամաններով հասկցուց թէ պէտք էր թշնա-
մին հալածելով փճացնել:

«...» իր ոնկերներուն կողմէ լքուելով

Մինչ այդ, «Պլուխեշ» իր ընկերներուն կողմէ լքուելով բոցավառ գէպի հիւսիս փակւած էր, մէկ կողի վրայ հակելով. իսկ մեր գիծէն «Խնտօմբթէյալ» շատ ետ մնացած էր

մասին մէջ խիստ կարեւոր աշխատանք լրացուցած էր. մէն միջոցով ջանացեր էր վնասները սահմանափակել ու կարելի եղածին չափ նորոգել: Չուրին նաւուն մէջ խուժումը դադրած էր պլեւս, բայց հնոցնե ու մէջ մտած ծովու ջուրը թոյլ էր տար շարժիչ մեքենաները գործելու: Չարմա-նալի բան, ոչ ոք սպաննուած էր: Միայն տասնըջորս վիրաւորներ կային, ամէնքն ալ միեւնոյն ժամանակ Ա. մարտկոցին մօտ ուռմբի մը պայթումի միջոցին վիրաւորուած: Այդ կողմը գտնուող բոլոր խուցերը փեցացն էին. իսկ կարասիները անկերպարան վիճակի մը վերածուեր էին: Յետ-սակողմը ծովակալին բաժանմունքը մեծ վնասներ ունեցած էր եւ պողպատէ պատերը ուռմբի կտորուանքներով ծածկուած էին: Այս ամէն վնասները նշանակութիւն չունէին, «էայօն»ի զինաւոր վէրքը աւելի ցած կը գտնուէր ջուրին մակերեսէն վար. նարտարագէտ սպաները ինձ բացատրեցին թէ, երբ նաւը այդ կտիին ընդունած էր հարուածը, ծախակողմի մեքենաներուն ամբողջ որմաբաժանումը, որուն վրայ հաստատուած էին զանազան անգայտաչափերը եւ ուրիշ կարեւոր գիտական գործիքներ, տեղերնէն պոկ-ուելով, նաւուն միւս կողմը նետուեցան, եւ իսկապէս հրաշք մ'էր որ այդ գործիքներուն նետուելէն ինչպէս ոչ ոք չօգաննուեցաւ կամ չի վիրաւորուեցաւ մեքենաներու բա-ժանմունքին մէջ:

«Տինամո»ները դադարած էին գործել, իսկ նաւուն ներքին մասը մթութեան մէջ ընկղմած էր, մոմներու եւ կանթեղներու վատոյժ լոյսով լուսաւորուած: Մեր թնդանօթներու շարունակական համազարկերէն յառաջ եկած ցնցումները կամրջակին վրայ նետած էին այն ամէն առարկաները, որոնք լաւ ամրացուած չէին: Ամբողջ լոյսերը մարած ըլլալով անկարելի էր ուտելիք եւայլն գտնել: Ծովակալին սեղանապետը եւ սպասաւորը Դունթլէյ, որոնք այսպիսի նեղ պարագաներու ընթացքին գիտէին բարձրութեան վրայ մնալ, յաջողեցան ջրասուզուած մթերանոցէն դուրս հանել սնտուկ մը շամբանիւ կարգ մը սանտուիչներու հետ որ օֆիսին մէջ մնացած էին. տեսակ մը «բիք—նիք» կազմա-

կերպեցին ք ծովակալի քարտուղարին գրասեննակին մէջ:

Դէմքերն իս ծուխէն բոլորովին սեւցած էր, ականջներն էս արիւն կը կաթկթէր, բայց սրտերն իս ուրախ էին. որովհետեւ կը մտածէին թէ անոնք որ մեզ լքելով թշնամին կը հալածէին, պիտի լրացնէին աշխատանք մը որ այնքան լաւ կսուած էր: Միայն ծովակալ Պիթիի նաւերն իս վերադառնալէ յետոյ, կ. վ. Ժամ 3ին, տեղեկացանք «Պուլսէր» ի նալէ յետոյ, կ. վ. Ժամ 3ին, տեղեկացանք «Պուլսէր» ի ընկզմիւր եւ ծովամարտին վերջ գտնելը:

Կերման միւս զրահաւորութեան «Սեյսմիկ» և «Կէր» լուրջ փնտաներու ենթարկուած էին, միայն «ՄՕԼՔ»-ն աւելի վերջ տեղեկացածնուս համեմատ, անփնտան եկած էր կողմէն:

կուէն։
Ինչպէս ըսի, մեր երկու մեքենաները դադրած էին
գործելէ, բայց յայտնի էր որ նաւը այլեւս ջո՛ր չէր առներ,
քիչ յետոյ «Խնտօմբթէյալ» բաւական մօտենալով մեզի ե-
տեւը կապեց։ Հսկայ նաւի մը նաւածիգութիւնը ուրիշ հրս
կայի մը կողմէ դիւրին բան չէր։ Պողպատէ գօրաւոր թելերը
կոտրեցան ու երկու ժամ յետոյ միայն յաջողեցանք նա-
ւային խարխիսնիս վերադառնալու համար, համբայ ելլել։
Վերաւոր «Լայօն», «Խնտօմբթէյալ»ի կողմէ նաւածիգ-
ուած, շրջապատուած էր թորփիլահալածներու խումբէ մը,
ու այդ երեկոյ կամրջակէն կրցայ հետեւիլ այդ նաւերու
հիանալի շարժումներուն, որոնք զրահաւորին շուրջ իսկա-
կան պատուար մը կը կազմէին, սուգանաւերու յարծակման
դէմ։

դէմ: Գիշերուան մօտ, թորփիլահալածներու տորմիղին հրամանատարը հետեւեալ հրամանը տուաւ՝ «զգուշացէք սուզանաւերէն, մասնաւորաբար արշալոյսի միջոցին. եթէ սուզանաւ մը յայտնուի, թնդանօթներով հարուածեցէք ու վրան հեծէք, առանց նկատի առնելու ձեզի կից նաւ'ը:»

Գիշերը տարօրինակօրէն սղփակեցաւ երկուցան ապար-
կայ նաւուն վրայ տիրող լուսթիւնը մեռելային էր։ Անթիւ-
անհամար «տինամօ»ներու հսկայ մեքենաներուն եւ ելք-
տրական գործիքներուն աղմուկը չէր լսուէր եւ ոչ ալ հովա-
հարներու վժլտողը։ «Լայօն» անշարժ մարմնի մը երեւոյթը

մեր քովը եւ ջուրի սիւն մը առնուազն հարկը մէթը բարձրութեամբ կամրջակնուս վրայ ինկաւ: Անգլիացիներու հարուածները լաւ կանոնաւորուած էին: Հիմա ուսմբերը այնչափ վրանիս կիյնային եւ ուր անոնց ահռելի սուլոցը կ'արծագանգէր: Արդիւնքը սարսափելի էր, բիւ վերջը մեր ելք-տորական սարուածքը բոլորովին փճացաւ եւ «Պլուխէր» մութին մէջ մնաց:

Նաւաբեկեալներէն մին վստահեցուց թէ նոյնիսկ մարդէր կրնար զանազանիւ իր մատը: Գոգին եւ վաբի յարկերո ն մէջ աննկարագրելի սարսափեցուցիչ տեսարաններ կը պարզուէին: Ռումբերը ամէն կողմէ նաւը կը ծակծկէին եւ հոգեւարքի հոնդիւններ կը լսուէին չորս դիէն: Բիւ մը վերջը, երբ անգլիական զիծէն հեռաւորութիւնը նուազեցաւ, ուսմբերուն աւերը աւելի զգալի եղաւ, անոնք նաւերուն կողերը կը քանդէին ու կամրջակները կը փլչեցնէին: Կամրջակներնիս ծայրէ ի ծայր ճեղքուած էին, կարգ մը ուսմբեր մինչեւ մեքենաներուն կաթսաները հասան եւ քարածուխի մթերանոցը հրդեհեցին:

Մեքենաներու բաժանմունքին մէջ ուրիշ ուսմբ մը պայթելով մեքենաներու յատուկ իւղերը ցան ու ցրիւ ըրաւ որոնք կրակ առին ու կապոյտ բոցերով չորս, կողմ տարածուեցան, այրելով մեքենաւարները եւ հոն աշխատողները: Ռումբերը ընդհանրապէս նաւուն ներքին բաժանմունքներուն մէջ գտնուող նաւազները կոտորակեցին:

Սահմանափակ տեղի մը մէջ այսքան պայթումներու հետեւանօք օդի ահռելի ճնշումը, «Պլուխէր»ի նաւազներուն անմոռաց յիշատակ մը թողուց:

Ճնշուած օդը բաց գտած ամէն տեղերէն կը փչէր անեքեակայելի ուժով մը ու իր ճնշման տակ կը քանդէր գոգի բաժանմունքնե, ու տկար որմերը ու ինչ առարկայ որ կը գտնէր հոն, զանոնք կը վերածէր վաանգաւոր ուսմբի կտորի, զարնելով, սպաննելով հոն գտնուող մարդերը: Բաց դուռները յանկարծ կը գոցուէին, մինչ ուրիշ երկաթէ գոց դուռներ կը չորէին, կարծես թիթեղէ շինուած ըլլային: Խեղճ նաւազները այս անօրինակ ահռելի մըրիկէն տարուած

չոր տերեւներու պէս կը պուտուտկէին օդին մէջ ու մարմիններնին քաշկրտելով կը զարնուէին պողպատէ սեմբուն վրայ:

Աննկարագրելի սարսափեցուցիչ տեսարաններ պարզուեցան որոնք ալ աւելի եղեռական կերպարանք ստացան տիրող խաւարին պատճառաւ: Ենթասպայ մը որ դռնակէն, կ'անցնէր, երբ այդ միջոցին հոն մօտը ուսմբ մը պայթեցաւ, դռնակը յանկարծ ահռելի ուժով գոցուեցաւ եւ «որդ»ի պէս ճգմեց խեղճը:

Մեքենաներու բաժանմունքներէն մէկուն մէջ, հոն ուր կը գտնուէին հովահարները շարժման մէջ դնող մեքենաները նաւազները թաթառէ մը յափշտակուածի պէս յափշտակուելով իրենց ճամբուն վրայէն նետուեցան մեքենաներուն վրայ, ուրտաղ աննկարագրելի մահ ունեցան:

Եթէ նաւուն մութ ներքնամասին մէջ տեսարանը սարսափեցիկ էր, կամրջակներուն վրայ ատկից վար չէր մնար: «Պլուխէր» այդ ատեն անգլիական բազմաթի մարտաւաւերու կրակին ենթարկուած էր, որոնք իրեն նշանակալի կողմէ կը հալածէին նոյնիսկ թորփիլահալածները կը ուժեղանէին զայն:

Գերմանացի թնդանօթածիգի մը ըսածին համեմատ, շարունակական անընդհատ ուսմբի պայթումներ էին, նաւը երթալէն կողին կը հակէր, յետոյ վեր կեցաւ եւ տեսալ մը սողոսկելու շարժում ունեցաւ: Թնդանօթներուն ուսմբ հասցնող մեքենաները փճացած էին, ուսմբերու եւ ռազհասցնող մեքենաները փոխադրութիւնը ձեռքով տեղի կուենար մամթերքի փոխադրութիւնը ձեռքով տեղի կուենար այլեւս: Կամուրջները եւ վերնայարկը պողպատի եւ երկաթի կտորուանքներով լեցուած էին:

Մարտկոցի մը մէջ — միակը որ գրեթէ անվնաս մնաց — երկու թնդանօթածիգներ կը շարունակէին մնացած մէկ թնդանօթով հարուածել թշնամին եւ երբ նաւը կողին հաթնուեցաւ, անոնք իրենց թնդանօթին այնպիսի ուղղութիւն մը տուին, որ կարենան շարունակել իրենց նշանառութիւնը եւ ուժարծակութիւնը: Հակառակ «Պլուխէր»ի յուսահատա կան վիճակին, շատեր կը յուսային, որ պիտի ազատին,

մինչ ուրիշներ ընդհակառակը. մեռնիլը աչքերնին առած էին: Առաջիններուն համար աղէտը այնքան անսպասելի էր որ, երբ նակատագրական վայրկեանը հասաւ, մահուան դէմ կռուելու պատրաստ չէին:

«Պլուխէր»ի նաւաղներուն ցոյց տուած քաջութիւնը, իսկապէս ծովու մեծ դպրոցին մէջ դարբնուած եւ թրծուած մարդոց արժանի քաջութիւն մ'էր, սա ոչ մէկ ազգի բացարձակ մենաշնորհն է:

Ոյդ զրահաւորին պատմութիւնը որ սեւցած էր Հարթլըքուլի հմբակոծութեան մասնակցած ըլլալուն համար. ըսաւ դեր նաւապետ Ֆիշէր, այն փառաւոր տիտանամարտով, որ իրմէ շատ աւելի զօրաւոր թշնամիի մը դէմ կռուած էր, արատը սրբեց ու վերագտաւ իր հին արժանիքը: Անոր դամբարանը Տօնըր-Պանքէն դէպի արեւելք 54 25 հիւսիս, եւ 5 25 արեւելք աստիճաններուն միացած կէտին վրայ կը գտնուի:

Նաւապետ Էրնթման «Պլուխէր»ի հրամանատարը, թէեւ նաւաբեկութենէ ազատեցաւ, բայց բիչ օրեր վերջը թոքատապէ մեռաւ, պատիւ իր եւ իր հերոսական նաւաղներուն յիշատակին:

Դեր նաւապետ Ֆիշէրի պատմածը ժամեր տեւած էր, որու ընթացքին, ան մօզ իր շրթներուն կապեց: Մասնաւոր կերպով իրեն շնորհակալութիւն յայտնեցի եւ շրնորհաւորեցի իրողութիւնները անբասիրօրէն պատմած ըլլալուն համար:

«Պլուխէր»ի նաւաղներուն ցոյց տուած քաջութեան մասին իր արտայայտութիւնը արցունքոտեցին աչքերս. մեկնելէ առաջ անգամ մ'ալ շնորհակալութիւն յայտնեցի ու սրտովս ձեռքը սեղմեցի: Այն ատեն դեր նաւապետ Ֆիշէր ըսաւ որ «ծովու արծիւ»ով ըրածներս ամէնքին ծանօթ էին. ու ինքն ալ իր կարգին շնորհաւորեց մեր հայրենասիրութիւնը ու ասպետական վերաբերումը գերիներուն հանդէպ: Այդ գիշերը ինձ համար անմոռանալի պիտի մնայ:

ՓԱԽՈՒՍՏ ԵՒ ԱՍՊԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐՍԿՍՈՒՄ

1917 ղեկտեմբեր 17ին վերջապէս յաջողեցանք փախչիլ: Գնքապետը իր աղջկան հետ պէնզինաշարժ մակոյկով պտոյտի գացած էին, հազիւ վերադարձեր էին: Բաուլսէն նախօրօք համաձայնուած ազդանշանը տուածին պէս ամէն ոք պիտի փութար իր տեղը գրաւելու: Միայն կը վախնալինք որ մի գուցէ գնդապետը վերադառնար կ. վ. ժամը ճէն յետոյ, որովհետեւ այդ ժամուն կոչ կը կատարուէր որմէ վերջ գերիներու կայանէն դուրս ելլելը արգելեալ էր:

Վերջապէս ժամը հինգուկէսի ատենները «Բէրլ» երկուցաւ հեռուէն, շատ ուշ էր, որով որոնք որ կոչէն զերծ չէին, պատճառաւ մը ներկայ ըլլալին յայտնելէ վերջ, պատրուակով մը ծովագերք իջնելու էին:

Ժամը ճին «Բէրլ» բարափին մօտեցաւ, գնդապետը ուզեց պահակ մը ձգել սակոյկին մէջ, մինչեւ որ Բաուլսէն եւ Ֆրօյնթ գայն մաքրեն ու տեղը կապեն: Բայց Սմինդ, որ գնդապետին եւ իր աղջկան հեծած կառքը կը կառավարէր, պահակին կանչեց որ բովը նստի, եւ Թուրնէր այդ գիշեր լաւ տրամադրուած «Բէրլ»ի պահապանութիւն ընել տալէ հրաժարեցաւ այդ օրը եւ թոյլ տուաւ որ պահակն ալ կառք հեծնէ:

Թուրնէրի տունը հասածնուն պէս Սմինդ հրաման առաւ սպասաւորիս հետ ածուխ փոխադրելու համար, կառավարիչը ոգնւորուած գերիներուն աշխատելու փափաքը տեսնելով, որովհետեւ կ'ըսէր «գոնէ այսպէս անմտութիւններ չպիտի գործեն», գոհունակութեամբ հրաման տուաւ:

Բաուլսէնի կողմէ ազդանշանը տրուածին պէս, ամէն ոք պատրուակ մը գտնելով, իրեն համար որոշուած տեղը զընաց, կազմակերպութիւնն իս հիանալի նշանակութեամբ կը գործէր, թէեւ հոս հոն խոչընդոտներ ունեցանք, բայց պաղարիւնութիւնը եւ պատրաստամտութիւնը վերջ ի վերջոյ

«Երբ կոմս տը Լիւքսէր մեկնեցաւ, գաղտնիքէն տեղ-
եակ եղողներուն միջեւ երկիւղալի լուծիւն մը տիրեց,
մինչդեռ ընթրիքի ժամանակ ընդհանրապէս խօսակցութիւնը
ոգեւորուած կ'ըլլար, այդ գիշեր հագիւ կը խօսէինք: Ու-
շաղըութիւննիս լարեցիւք հրացանի ծայն լսելու համար,
բարեբաղդաբար ոչ մէկ հրացանաձգութեան ծայն: Մեզմէ
մի քանիները չդիմանալով, անհամբերութեամբ ծովափ իջան
բայց «Բէլը» անհետացեր էր արդէն: Յետոյ տեղեկութիւն
առնուեցաւ թէ նաւակը լքուած էր, այն ատեն միայն գաղտ-
նիքին տեղեակ չեղողները հասկցան որ բաներ մը կը դառ-
նայ: Իսկ մենք տեղեկութիւն ունեցողները ջանացիւք հան-
դարտեցնել զիրենք ու այդ մասին շրջան ընող գրոյցները
խափանել, սրպէսզի մեր ընկերները ժամանակ ունենան
հեռառալու: Մեր այս ջանքը ուժ գտաւ նիւ Զէլանտացի
պահակ ղոնապետին կողմէ. որ հաւատաց թէ նաւակը պա-
տահմամբ հոն կը գտնուէր, եւ թէ մեր ընկերները «Բէլը»ով
կուզեն զայն բռնել: «Այս գերմանացիները, կ'ըսէր բոլորովին
հակառակ ուղղութեամբ կ'ընեն իրենց փնտառուքը, բանի
մը չեն ծառայեր, եթէ չ'ունենան սէկը, որ զիրենք առաջ-

Ի տրդէ:»

ըստ իրենց նախատեսուած ու վազմադրու
ի վերջոյ փախուստի լուրը մօտակայ նաւահանգիստ-
ներուն հաղորդուեցաւ ու բազմաթիւ պէնդինաշարժ մա-
կոյկներ ու շոգենաւակներ գնդացիներով զինուած, արշա-

լոյսին մեկնեցան, փախստականները հալածելու համար: Կարգ մը ամաթեօսներ ալ իրենց զբօսանաւերով մեկնեցան, այնպէս որ, հալածող նաւերուն թիւը մի քանի տասնեակ զանազան ձեւի նաւերէ կը բաղկանար: Պատմութեան այս էջը նիւ գէլանտական նաւային ուժերուն համար պատիւ չի բերէր, որովհետեւ այս նաւերը անմիջապէս որ ծովը փոթորկիլ սկսաւ, Հօրաքիի ծովախորշը ապաւտանեցան ամէնքն ալ:

Պատերազմի ընթացքին միշտ պատահածին պէս, գերմանացիներուն որակը գլեց անցաւ իրենց ընդդիմամարտերուն քանակը: Ընդհանուր շփոթութեան մէջ, այդ տարօրինակ հալածող նաւատորմէն շոգենաւ մը, խութերուն փրայ ինկած էր, եւ բազմաթիւ պէնզինաշարժ մակոյկներ ալ իրար հալածած ու իրար կրակած էին:

Ի վերջոյ լուր տարածայնեցին թէ «Բէրլ» ընկղմեցաւ ու իր մէջ գտնուող փախստականներն ալ խեղդուեցան, այս լուրը ուրախութեամբ ընդունուեցաւ, Իրականին մէջ հալածողները ամէնքն ալ ծովախտէ կը տառապէին, եւ երբ վերադարձան, խոստովանեցան թէ լաւ եղաւ որ չի հանդիպեցան փախստականներուն, քանի իրենք ի վիճակի չի պիտի ըլլային ձերբակալելու զանոնք:» Հոս կը վերջացնեն Օսպարի պատմածը:

Հօրաքի մեծ ծովախորշին մէջ, մեր դիրքը հշդելը դիւրին բան չէր, որովհետեւ պէտք եղած քարտէզը չունէինք, միւս կողմէ մութը մեզ արգելք կ'ըլլար կողմնացոյցնիս քննելու համար: Բարեբաղդաբար կէս գիշերէն վերջ ժամը մէկին, երկու լոյսի մեծ խուրչեր մթութիւնը փարատեցին: Օքլանտի լուսարձակներն էին, որ մեծ գործունէութեան մէջ էին, անհանգիստ հանրային կարծիքը հանդարտեցնելու եւ խաբելու համար, շնորհիւ անոնց կրցանք մենք մեզի ուղղութիւն տար:

Արշալոյսին — Բէնթ — Մէրքիւրի — Ալլընտի ապահով ծովախորշին մէջ խաբսխեցինք ուր ամառը օրը պահուտած մնացինք, սպասելով որ մեզ հետապնդողներու ետանդը հանդարտի: Կղզիին ամայի եւ ստուերոտ բլուրները մեզ

համար հիանալի դիտարան մը կը կազմէին հիւսիսէն եկող շոգենաւերուն համար: Շոգենաւ մը ծովախորշին խիստ մօտէն անցաւ առանց մեզ տեսնելու:

Երկրորդ օրը նիւ Զէլանտայի ծովագերբի ջուրերէն դուրս եկանք ու բաց ծովուն մէջ թեկնածու սպաններս երդում տալով գերմանական ծովային զինուոր եղան, Պարոն Տ'Էնէնթին, պահեստի ենթասպայ, իմ կողմէ աստիճանի րարծրացում ունենալով, պահեստի տեղակալ անուանուեցաւ:

Մեկուսի պատերազմական նաւու հրամանատար եղած ըլլալուս, աստիճանի բարձրացում տալու իրաւունք ունէի, հակառակ որ հիմակուայ նաւս պարզ պէնզինաշարժ մ'էր, ջայց եւ այնպէս իրաւունքս գործադրեցի: Տ'Էնէնթիի երեք եղբայրները նաւային ենթասպաններ էին ու Գերմանիայէն այսքան հեռու, չորրորդ եղբայրն ալ ունեցաւ միեւնոյն աստիճանը:

Հիմակ իրաւունք ունէինք պատերազմ մղելու: Իսկապէս արկածներու ինչ ծարաւ ունէին նաւազներս, երէկ դեռ գերիններ, իսյ այսօր գերման զինուորներ մեր պատերազմական փառաւոր դրօշի շուքին տակ: Մեր մօտաւոր պատերազմական գործունէութիւնը այնքան վատահ կերեւար, որ այս տարօրինակ դրօշակի երդումը մակոյկի մը մէջ, մեծ մարտանաւի մը մէջ կատարուած նոյնանման երդումի տարողութենէն պակաս չէր մնար: Զինուորական սովորութեան մը համաձայն, նաւազներս իրարու մագերը կտրեցին ու ամէն դէպք իր պաշտօնին գլուխը անցաւ:

Յանկարծ կառավարական շոգենաւ մը երեւցաւ «Լէյտի Բօպլէրիմ» նաւը, ու մենք մեծ արագութեամբ անհետացանք բաց ծովուն մէջ, կղզիի խիտ անտառին եզերքը երկու պահակներ ձգելով:

Շոգեկառքը կանգ առաւ Բէնթ Մէրքուրի եւ զինուորական ջոկատ մը ցամաք հանեց, որոնք բլուրները խուզարկեցին: Բայց շոգենաւին պտուտակները ծովու ժայռոտ յատակին զարնուելով ծովախորշին, որով շոգենաւը մեծ դժբախտութեամբ Օքլանտ վերադարձաւ, լուր բերելով թէ

բըխային պատճառի մը հետեւանք էր: Ամբողջ կղզին հրաբուխի բերան մ'էր, որուն մէկ լողմը երկրաշարժը փլցուցած էր: Ամէն կողմ ծուխ կ'երեւէր ու բացառապէս տաք օդ մը ծծումբի շոգիներով լեցունք էր: Ծովային թռչուններու բազմաթիւ երամանք եւ մասնաւորաբար հսկայ «ալպաթ-րօս»ներ ժայռերու վրայ բայն դրած էին եւ շուրջերնիս կը թռչկոտէին: Ոչ մէկ ծառ, նոյնիսկ ոչ մէկ մացառ կար: Գաղջ ծովը շանա՝ուկներով լեցուն էր, երբ հրաբուխի բերնին մօտ երթալով շինուած միայարկ շինութիւն մը նշմարեցինք. նաւակնիս ծով իջեցուցի՝ք եւ Քիթխայս վեց նաւազներով ցամաք գնաց, չարաշուք շանածուկներու շրախումբով մը ընկերացած:

Բանի ցամաքին կը մօտենային ծուխը եւ շոգին կը թանձրանար, ալիք մ'ո գնեց նաւակին շարք մը խութերուն վրայէն անցնելու որոնք ծովախորշի մուտքին վրայ հրաբըխային կազմուածք ունէին: Հոն ջուրը կ'եռար, վիռկի մը կաթսային մէջ եղած ըլլար կարծես, ծովը ծածկուած էր պղպշակներով եւ կանաչորակ եռացած ջուրի հոսանքներ կ'ընթանային ամէն ուղղութեամբ: Լավայի հսկայ կոյտեր կը ծածկէին ծովագերքը: Նաւազներս ուտելիքի մթերանոցին մօտը ցամաք ելան, ոտքերնին ծծումբի մէջ հազարաւոր թռչուններու ընդմէջէն, իսկ ալպաթրօսները իրենց գլխուն վրայ կը պտուտէին: Մթերանոցը սնտուկներով եւ հաղասակներով (տամէնանա) լեցուն էր, այս գանձէն մաս մը նաւակ փոխադրուեցաւ:

Երբ մակոյկը դէպի նաւ կը վերադառնար, մինչեւ «բերանը» լեցուն երկու նաւազներ կղզիին վրայ մնացած էին որպէսզի նոր բեռ մը պատրաստեն, տրուած ըլլալով որ երկու ժամ եւս կար մակոյկը կրկին գալուն. կ'ուզեն կղզիի ներքնամասը այցելել. բայց շուտով կը հասկնան որ ցամաք ելած տեղերնին միայն քալել կարելի էր: Մթերանոցէն հեռացածուն պէս մինչեւ վէզը ծծումբի մէջ կը խրէին, շատ անգամ ծունկէն ալ վեր եռացած ծծմբոտ զետի մը մէջ:

Բեռնաւորուած մակոյկը ժամ մը ըրաւ «Մօա»ին եզերելու համար, սնտուկներուն մէջ շատ մը պիտանի բաներէ գտնուեցին նաեւ նոր առագաստներ, կարգ մը գոռիքներ միս, կարագ, իւղ, ծածկոցներ, հագուստներ, կոշիկներ, ծրկ-նորսութեան պիտոյքներ եւ դեղեր: Իսկապէս, անգլիական կառավարութիւնը իր փախստական գերիները կը խորհի եւ հոն կ'ըստով կը մթերէ:

Գտած առարկաներնիս ամէնքն ալ լաւ փհակի մէջ էին. բացի հագուստներէն, որոնք վնասուած էին տաք խոնաւութեան հետեւանօք:

Գեղինեւրէ չէի կրնար այդ կղզիին վրայ ցամաք հանել, տրուած ըլլալով խեղդիչ շոգիներու վտանգը, որոշեցի մօտակայ Մար-Օլէյ կղզին ցամաք հանել գանձը, տալով իրենց առատ պաշար, եւ անթելով կառավարութեան տեղեկոցնել անոնց գտնուած տեղը:

Մինչ այդ մակոյկը վերադառնալով վերստին բեռնաւորուած, ուրիշ բան ընել չէր մնար ինձ, այլ ձեւակերպութեան համար ստորագրել ստագագիրը, որ նաւազներս բերած էին մթերանոցէն: Կը պատրաստուէի «Ծովու արծիւ»ի հրամանատարի ստորագրութիւնը դնել, աւելցնելով շնորհակալութիւններս եւ շնորհաւորութիւններս այն հարուստ պաշարին համար որ կը պարունակէր մթերանոցը եւ միեւնոյն ժամանակ գրեցի թէ կը յուսայի ժամանակ առ ժամանակ պաշարը նորոգուած տեսնել, նոր նաւաբեկութեանց մանակ պաշարը նորոգուած տեսնել, նոր նաւաբեկութեանց համար: Արդէն մթերանոցին մէջէն ամբողջ պաշարը առած չէինք, եւ ինքնահոս գրիչս հանած էի որ ստորագրեմ, երբ «Մօա»ի պահակը ոտնաց «հորիզոնին վրայ ծուխ, Մար-Օլէյ կղզիին ետեւը»:

Մակոյկը անմիջապէս ցամաք դրկեցի, հոն սպասող նաւազներս բերել տալու համար եւ երբ իրենց ամբողջ ուժովը թիավարելով կը վերադառնային. «Մօա»ն իր բոլոր առագաստները պահգաժ արագօրէն դէպի տրեւելք կ'ուղղուէր: Խեղճ կէօլէր երբեք այսքան արթնթացութիւն ունեցած չէր: Բայց շոգնաւոր ակնյայտի կերպով կը մօտենար, քիթը մեր վրայ ուղղած էր ու ամէն անգամ որ ուղղութիւն կը փոխէինք, ինքն ալ ըստ այնմ ուղղութիւն կը փոխէր: Քիչ յետոյ նաւուն գոգը նշմարեցինք, «Մօա»ի նաւապետը հանչեց «Իրիս»ը. հեռագրական պարաններու սպասարկութեան յատուկ նաւ մը, որ Նիւ Զէլանտական կառավարութիւնը օժանդակ յեծանալի մը վերածած էր, ինչ դժբաղդութիւն...:

Անմիջապէս որ լաւ հեռաւորութեան մը հասաւ, «Իրիս» ազդանշան մը եւ անգլիական պատերազմական դրօշը պարզեց: Շարունակեցինք ժամը տասը մղոն արագութեամբ սուրալ, բայց սա չէր կրնար երեւոյ տեսնել: Փայլատակուս մը, սուլում մը... եւ ռումբ մը գրեթէ նաւերնուս քովը ինկաւ:

Նիւ Զէլանտական նաւուն վերնայարիին շուրջը բազ-

կուժեան յաջորդ օրը ծնունդի խթում էր. բանտարկեալներու զգեստը հագած, ածիլուած պարոն մը խուցս մտաւ, ձեռքը բռնած էր ածիլելու գործիքներ, ու ինձ ուղղելով խօսքը ըսաւ.

— Ես ալն մարդն եմ, որ ծեղ պիտի ածիլեմ:

— Աւելորդ է, պաաաա խանեցի, մինակս կ'ածխուիմ:

— Ինչ կ'ըսես, իրաւունք չունիս ամբողջ ունենալու: Նոյնիսկ սա դժբաղնորդ, ինչպէս պիտի տեսնես, փայտէ են: Եկուր ամփրեմ քեզ:

— Բայց ո՞վ ես վերջապէս

— Բանտարկ՝ ալ մը:

— Այո, բայց որքան ժամանակուայ համար:

— Յկեանս:

Յկեանս բանտարկեալ, եւ այս մարդը զիս պիտի ածիլէ՝ շունչս կը բռնուի: Չէի կրնար հասկնալ թէ, պատերազմական նաւու մը հրամանատարը ըլլալու համար արդեօք պարտաւորուած էի տանիլ այս ամէն անարգանքները:

Հետաքրքրություն հա՛տար աչք մարդուն հարցուցի թէ ինչու ցկեանա բանտարկութեան դատապարտուած էր:

Ոչինչ բանի համար, պատասխանեց: Կնոջ մը վրայ
«Կոճակի ծակ» մը բազաժ ըլլալու համար:

Ոճրագործը սկսաւ ճճառել զիս, երբեք կեանքիս մէջ
աչբերովս հետեւած չէի մարդու մը աշխպէս ինչպէս որ հե-
տեւեցայ վիզս եւ երեսս ածիլող այս մարդուն: Ապրիլ
պէտք է այդ տեսակ վայրկեաններ հպակնալու համար ե-
րախտագիտական այն ակնարկը, որ ունեցայ իրեն հանդէպ,
երբ լրացուց իր գործը: Լաւ ճատանայ» մ'ը, յետոյ ամէն
օր նրբանցքներէն եւ բանտի բակէն ինծի նորութիւններ կը
բերէր:

Կամբէս անկախ Մաունթ Էտէմ մնացած միջոցիս, դատապարտեալներու կեանքը ուսումնասիրեցի: Աւելի ապահովութեան համար, ծանր պատիժ ունեցողներու բաժանմունքին մէջ տեղաւորած էին մեզ: Դատապարտեալներէն ամէնէն «գոհ» եղողները, շատունց իվեր հոն գտնուող ցրկեանս դատապարտեալներն են, որոնք ազգայնօրէն անյոյս ապրելու սորված են:

Երբ մարդ մատչելու վրայ համբէ տարիններ, եւ խորհի աշն օրը որ ազատութեան պարտէզին մէջ վերստին նոր կեանք մը պիտի կերտէ, կեանք մը որ իրեն համար սովորութիւն քլալէ դադրած է արդէն, ջիզերը բոլորովին հանդարտ չեն մնար: Վեց կամ եօթ տաբուայ բանտարկեալները

ամէնէն մեղամաղծոտներն եւ ամենամոռեցիւն են: Իրենց
կեանքին ամենալաւ տարիները նստակեաց կեանք մը անց-
նելով, իրենց ապագայ աշխուժութեան եւ աշխատանքին
համար աղիտալի կ'ըլլայ:

Մառունթ էտէնի մէջ ցկեանս բանտարկուած մը կար,
որ իսկապէս մաթեմատիկ գիտութեանց սատանայ մ'էր:

Դատապարտեալները գրեթէ ամէնքս
հանդէպ բարեկամական զգացումներ կը տածէին, վստահ
էին որ պիտի յաղթենք, եւ կը յուսային թէ այն ատեն
բանտին դուռները պիտի բացուին:

Դաշնակից մամուլին մէջ գործառնացւոյց պարզապէս
սին գրութեանը համեմատ խեղճերը կը կարծէին թէ
քանի մենք ալ աշխարհի ոճրածին բնագոյնը ունինք, բնա-
կանօրէն ազգակցութիւն մը ունեցած պիտի ըլլայինք իրենց
հետ:

«Կոմս, կ'ըսէին ինձ, երբ Գերմանիա յաղթէ, հոստեղի բարեկամներդ մի մոռնար»: Եւ կը խնդրէին կառավարչական պաշտօններու կոչեմ զերենք, որովհետեւ հաւատացած էին թէ Գերմանիա յաղթութենէն վերջ, կրած տառապանքիս թէ Գերմանիա յաղթութենէն վերջ, կրած տառապանքիս իբր գոհացում. ինձ նիւ Զէլանտայի կառավարիչ պիտի նշանակէր: Այս ծածուկ յայտով ամէնքն ալ ինծի հանդէպ բացառիկ համակրութեամբ մը կը վերաբերուէին ու ինձ զադտնաբար լրագիրներն կը թոյլատրուէր իսկ մեզ պէս պատերազ- ոճչագործներուն կը թոյլատրուէր իսկ մեզ պէս պատերազ-

Մի քանի օր վերջը ծովային նախարար Հով Թումբաժն
ինձ այցելութեան եկաւ, պատերազմական գերիներուն հան-
դէպ իրենց ունեցած վերաբերումին համար բողոքեցի, թէ
իբր ժառանգական չի ձեռքաւարտեցանք, այլ իբր պատե-
հեր փախստական չի ձեռքաւարտեցանք: Պատասխանեց «ձեռքէս
ուզմի՞նք բաց ծովուն վրայ: Պատասխանեց «ձեռքէս
պիտի ընեմ ձեզի համար»: Անգլիացիին երբեք չի մերժե-
րաւորանք մը եւ միշտ թույլ կուտայ որ յուսան: Գերմանա-
կան սորոքացութիւնը այս ցուրտ եւ ապարդիւն ագնտու-
թենէն աւելի արժէք ունի: Աւելի վերջը զատական նախա-
րար Պ. Ռիլիֆօրտ այցելեց ինձ:

Բսելիք տեւէ զանգամ արշալույս
 Բնականաբար. տեղս բանտր չէ:

— Զեմ ընդիրմախօսեր: Բայց ի՞նչ կը խորհի՞ր քանտարկ-
եալներու համար կիրառուած վարչութեան մասին, ինձ
հետաքրքրողը ա՛յլ է:

— Սենեակները մաքուր են, արհեստական չեն և չեն

թեան վերադարձանք:

Նօրսու Նէքի մէջ մեզ թոյատրեցին այցելութիւններ ընդունիլ: Եւ օր մը տեղացի ցեղապետի մը կնոջ այցելութիւնը ընդունեցինք. սա Վայքաթօ ցեղին կը պատկանէր, որը 1860 1861ին իր անկախութեան համար կոռելով անուն հանած էր: Տիկինը որ Քայխաու կը կոչուէր, իրենց լեզուաւ գրուած նամակ սը տուաւ ինձ, որուն պարունակութիւնը մօտաւորապէս հետեւեալն էր.

«Քեզ կուգամ մեծ առաջնորդ, եւ մեր սովորութեան համեմատ քեզ կը մատուցանեմ մեծ ցեղապետ Վայ—Թէթէի գործուած պատմութեանը»:

Եւ միեւնոյն ժամանակ հագուստին տակէն հանեց պատմութեան մը, որ մարմնին շուրջը փաթեցած էր, Անգլիացի պահակէն փախցնելու համար: Չկրցի այս բանին նշանակութիւնը հասկնալ, երբ Գերմանացի տիկին մը, որ երկար ժամանակէ ի վեր Նիւ Չէլանտ հաստատուած էր ու տեղական բարբերուն տեղեակ, ինծի բացատրեց թէ այս ամենաբարձր պատիւն է որ կրնայ ինձ տրուիլ:

Քանի մը օր վերջը, Էւրոպա վերադառնալէս առաջ, «Չինուորի մայրերու միութեան» նախագահուհին ինձ այցելութեան եկաւ եւ յանուն ութսուն հազար զինուորի մայրերու բարի ճանապարհ մաղթեց:

Անա այսքան արկածներէ վերջ, բարի օր մըն ալ մեր հակոտնեաները ձգեցի եւ 1919 յուլիսին Գերմանիոյ վերադառնայ: 1920 յունուար 3ին «Ծովու Սրժիւ»ի բոլոր ընկերներս վերադառնալէն, բացի Տօքթ, Բիթսէն, մեր ամէնասիրելի ընկերներէն մին, որ Ծովու Սրժիւի արշաւանքին մասնակցելէ առաջ, ռազմական տիպար ամենապատանջաւոր տեղերը սպասարկած էր եւ ան միշտ կրսէր թէ զինուորի կամ նաւազի մահով պիտի մեռնի, զէնքը ձեռքին պատուոյ դաշտին վրայ: Բայց իր այդ յոյսը չիրականացաւ, ան կաթնուածէ մեռաւ երբ լսեց Գերմանիոյ պարտութիւնը:

«Չէ-Ատլէր»ի հին ընկերակիցներս ամէնքն ալ հայրենիք վերադարձան հասարակածային արեւի տակ փայլող ու ջուրէն կրծուած իրենց համազգեստներով, առանց աղարտ մը բերելու զինուորական պատիւին եւ առանց իրենց մէջ հայրենիքի սէրը պակսելու:

Եւ հիմա որ ամէն բան մարեցաւ մեզի համար, «Ծովու արժիւ»ի ով քաջաբնի զինուորներս, հիմա որ այլեւս գոյութիւն չունին մեր նաւերը, որոնք մեզի համար երկրորդ հայրենիք մ'էին, մեզ կը մնայ միայն գերման հողը, որու վրայ վերստին օր մը պիտի բուսնի «Գայլի կաղնին» որու նիւզաւորումներէն պիտի վերածննդ մեր նոր նաւատորմը: Գերմանիան միշտ ովկիանոսի կարօտաբաղձութիւնը ունի: Յետեւութիւն, անշուշտ օր մը վերստին կը տեսնուինք:

ՆՈՐ ՕՐ, ԷՆ ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԾ ԵՆ

	ՏՐԽ.
Մասնուած Յունաստանը՝ Ս. ԲՐՈԹՕՆՈԹԱՐԻՈՒՍ	6
— Վիպականեր՝ ԿԻ ՏԸ ՄՕՐԱՍԱՆ	5
3.— Չմիւռնահայ կեանք	10
4.— Աքեցեց Էնկիւրի. ՊԷՐԹՐԱՆ ՊԱՐԼՅԱ	6
5.— Աւրգ Ղարիպ [հայաստ. քրեւելն]	20
6.— Բարիզէր՝ ԼՈՒԻ ՖԷՕՅԵԱՏ	25
7.— Տօք. Մօօրի վրէժը՝ ԿԻԻՍԹԱՎ. ԼԸ ԲՈՒԺ	20
8.— Չարիքի նախաբար՝ ՈՒԻԼԵՐՄ ԼԷ ՔԷՕ	30
9.— Յունահայ Տարեգիրք Ա. տարի 1927	60
10.— Լոնգոսի Հովուա Էսր՝ Թարգմ. Վ. ԱԳՆԻ	20
11.— Մակաբոյժը՝ Ս. ՔՕՆԸՆ ՏՕՅԼ, Թա ՎՄ. Լ. ՄՕՂԵԱՆ	15
12.— Եօրր պատմութեան թարգմ. Վ. ՍԵՌՈՒՆԻ	12.50
13.— Արցունքներ՝ Մ. Ա. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	10
14.— Կէս Կոյսեր՝ ՄԱՐՍԷԼ ԲՐԷՎՕ	40
15.— Ալպօմ Հեքեպներու՝ Շ. ՆԱՐԻՈՒՆԻ	10
16.— Հանրանի անկումը՝ Վ. ԱՐԱՆՆԵԱՆ	30
17.— Թեոսորա՝ Վ. ՍԱՐՏՈՒ	20
18.— Վէցիքա՝ ԼՈՒԻ ՖԷՕՅԵԱՏ	40
19.— Յունահայ Տարեգիրք 1928	75
20.— Նաւարինի ծովամարտը՝ Պ ՍԱԳԻՏԵԱՆ	7.50
21.— Թուրքերը եւ մեծ՝ ՆԵՄԵՍԻՍ	20
22.— Երգարան՝ հաւաքեց Վ. ՔՆ. ՂԱԿ.	25
23.— Թիւրքիզմը Անգորաւն Բագու՝ ՇԱՀԱՆ	40
24.— Յունահայ Տարեգիրք 1929	75
25.— Շրջիկ Մասօնան՝ ՄՕՐԻՍ ՏԷՔՕՊԻԱ	40
26.— Վերջին ծովահէնը՝ ամիսիկեց՝ Տօ՛ք. Գ. Օ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ	30

Փոխադարձ համաձայնութեամբ գրաստաններու հետ կ'ընդունին փոխանակութիւն: Կարելոր գեղջով եւ որեւ ժամանակամիջոցով վճարելու պայմանով գրաստաններու կը տրամադրենք մեր հաստատակութիւնները:

ԳԻՄԵԼ՝ Librairie «Nor Or» 20 a rue Vouli, Athènes

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0303114

